

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej

ZASADY
PODZIAŁU TERYTORIALNEGO PAŃSTWA
NA SZCZEBLU REGIONALNYM.
PRÓBA UPORZĄDKOWANIA I ZASTOSOWANIA
NA PRZYKŁADZIE POLSKI

Łukasz Zaborowski

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Bolesława Domańskiego

Kraków 2010

*Oryginalność postępowania Polaków na początku lat dziewięćdziesiątych
polega na zaczynaniu wielu ważnych spraw od końca*

*Zamiast spierać się o liczbę województw oraz przebieg ich granic,
należy wpierw wytoczyć wszystkie argumenty za i przeciw
zasadom i kryteriom, jakim podział ten powinien odpowiadać*

Stanisław Liszewski
Podział administracyjny kraju. Założenia i kryteria

*Źródłem powstawania przez ostatnie 45 lat odchyłeń
od sprawdzonych modeli i powszechnie przyjmowanych norm
były zjawiska przypadkowe i anormalne oraz częsta nieobiektywność decyzji*

*Ponad fakty przedkładają tradycyjne upodobania,
wsparte inercją intelektualną bądź resentymentami*

Jan Szczepkowski
Projekt podziału administracyjnego Polski

SPIS TREŚCI

1. Wstęp	5
1.1. Przyczyny podjęcia tematu	5
1.2. Źródła	6
1.3. Podstawowe pojęcia	10
1.4. Cele, zakres i układ pracy	13
2. Tworzenie podziału terytorialnego – ujęcie teoretyczne	15
2.1. Znaczenie regionalizacji administracyjnej	15
2.1.1. Podział terytorialny jako regionalizacja	15
2.1.2. Cele a skutki istnienia podziału terytorialnego	17
2.2. Określenie zasad podziału terytorialnego	19
2.2.1. Uwagi ogólne	19
2.2.2. Zasada wyprzedzania	20
2.2.3. Wielkość jednostki	21
2.2.4. Zwartość terytorialna jednostki	25
2.2.5. Zgodność z regionalizacją geograficzną	26
2.2.6. Spójność przyrodnicza jednostki	28
2.2.7. Spójność historyczno-kulturowa jednostki	29
2.2.8. Zgodność z siecią osadniczą	31
2.2.9. Oczekiwania względem ośrodków węzłowych	35
2.2.10. Nazewnictwo jednostek	40
2.3. Budowa struktury podziału terytorialnego	43
2.3.1. Określenie etapów postępowania	43
2.3.2. Wybór rdzeni jednostek terytorialnych	45
2.3.3. Ustalenie granic jednostek terytorialnych	49
3. Ocena podziału terytorialnego Rzeczypospolitej Polskiej w świetle zasad teoretycznych	54
3.1. Zróznicowanie wielkości i zwartości terytorialnej województw	55
3.1.1. Ludność i powierzchnia województw	55
3.1.2. Zwartość terytorialna województw	58
3.2. Dobór miast wojewódzkich	61
3.2.1. Znaczenie w sieci osadniczej jako czynnik doboru	61
3.2.2. Tradycja ośrodka regionalnego jako czynnik doboru	66
3.2.3. Liczba miast wojewódzkich a wielkość i struktura województwa	69
3.3. Granice województw w świetle zasady pierwszeństwa związków funkcjonalnych	72
3.3.1. Dawne województwa jako jednostki składowe	73
3.3.2. Powiaty jako jednostki składowe	74

3.3.3. Granice województw a aglomeracje i strefy podmiejskie	76
3.4. Nazwy i granice województw w świetle zasady pierwszeństwa związków historycznych	80
3.4.1. Spójność nazewnictwa	80
3.4.2. Granice województw w świetle nazewnictwa i związków historycznych	82
4. Próba zastosowania wybranych zasad podziału do terytorium Rzeczypospolitej Polskiej	127
4.1. Założenia i definicje	127
4.1.1. Etapy postępowania	127
4.1.2. Ośrodki i jednostki terytorialne	128
4.1.3. Zasady budowy jednostek	130
4.2. Wstępne rozpoznanie przestrzeni kraju	134
4.2.1. Rozpoznanie sieci osadniczej kraju	134
4.2.2. Rozpoznanie struktury historycznej kraju	137
4.3. Etap pośredni I: Budowa okręgów	138
4.3.1. Wybór rdzeni okręgów	138
4.3.2. Ustalenie granic okręgów	140
4.4. Etap pośredni II: Budowa regionów	145
4.4.1. Wybór rdzeni regionów	145
4.4.2. Ustalenie granic regionów	145
4.5. Etap zasadniczy: Budowa województw – wariant I	148
4.5.1. Wybór rdzeni województw mniejszych. Określenie przyporządkowań dopuszczalnych	148
4.5.2. Określenie wielkości województw mniejszych	150
4.5.3. Ustalenie granic województw mniejszych	151
4.5.4. Wynik podziału – wariant I	152
4.6. Etap zasadniczy: Budowa województw – wariant II	156
4.6.1. Wybór rdzeni województw dużych. Określenie przyporządkowań dopuszczalnych	156
4.6.2. Określenie wielkości województw dużych	157
4.6.3. Ustalenie granic województw dużych	158
4.6.4. Wynik podziału – wariant II	159
4.7. Porównanie uzyskanych wyników i obecnego podziału terytorialnego	161
5. Wnioski	163
Piśmiennictwo	168
Spis rycin	179
Spis tabel	180

1. WSTĘP

1.1. PRZYCZYNY PODJĘCIA TEMATU

Spory o podział terytorialny państwa zaczęły się u schyłku I Rzeczypospolitej. Wcześniej, jak pisze Zygmunt Gloger, „granice województw nie były dowolnie tworzone dla późniejszych potrzeb administracyjnych, lecz przedstawiały stare dzielnice i ziemie książąt piastowskich. Przy wcielaniu tych dzielnic do Korony, stanowiących pewne ustroje organiczne i tradycyjne, nie można już było zmieniać ich granic, ale tylko przetwarzać na województwa” (1903, s. 82). Upadek Rzeczypospolitej zbiegł się z nastaniem ery nowoczesnej administracji, dla której zaczęto tworzyć podziały terytorialne zapewniające – przynajmniej w założeniach – najlepsze warunki działania. Reformy ustroju terytorialnego następowały na ziemiach polskich wyjątkowo często – średnio co ćwierć wieku.

Każdy kolejny podział miał być doskonalszy, miał pozwalać na większą sprawność rządzenia i oczywiście lepiej nawiązywać do struktury przestrzennej kraju. Tak miało być również w roku 1999. Jednak, jak zauważa Aleksander Nelicki, „nowy podział terytorialny nie ma optymalnego charakteru. Liczba i kształt nowych jednostek terytorialnych jest efektem zderzenia racjonalnych przesłanek, przetargów politycznych, nacisku lokalnych społeczności i grup” (2001, s. 69). Podobnego zdania są A. Kowalczyk (2000), J. Wendt (2000) i D. Piotrowski (2004). A. Miszczuk (2003) podkreśla, iż obecny układ województw odbiega od wszystkich koncepcji przedstawionych przez środowisko naukowe. Proces jego wprowadzania analizuje w oparciu o teorię gier.

Administracyjny podział terytorialny jest nie tylko odzwierciedleniem przestrzeni kraju. Jako narzędzie władzy w istotny sposób kształtuje tę przestrzeń. Sprzyja rozwojowi pewnych ośrodków, podczas gdy rozwój innych – hamuje. Podtrzymuje tożsamość pewnych regionów bądź ją zaciera. Może być albo podstawą współpracy, albo przyczyną niezgody między konkurującymi ze sobą społecznościami. Ustrój terytorialny jest zatem narzędziem niebezpiecznym. Prawidłowo zastosowane może ono dobrze służyć. Użyte niewłaściwie może przynieść niepowetowane szkody.

Oczywistym jest żądanie, by podział terytorialny oparty był na racjonalnych, obiektywnych założeniach. Apelują o to W. Pańko (1984), A. Stasiak (1984a), A. Piskozub (1989), S. Liszewski (1991), J. Szczepkowski (1991) i Z. Ziolo (1992). Oczywiście rację ma

A. Wróbel (1986) mówiąc, że zasady przedstawiane przez poszczególnych autorów bywają sprzeczne. Wydaje się jednak, iż sprzeczność ta nie musi stać na przeszkodzie obiektywizacji metodologii – wymusza jedynie większą jej złożoność.

Obiektywizacja procesu tworzenia podziału terytorialnego jest możliwa. Potwierdzają to doświadczenia niemieckie. M. Elżanowski (1972) stwierdza, iż wnikliwość uzasadnienia reformy w Niemieckiej Republice Federalnej jest uderzająca. W innym miejscu (1982) autor ten podkreśla, że każda większa reforma jest tak kosztowna materialnie i społecznie, a przy tym ryzykowna, że powinna być dopiero ostatecznym środkiem podniesienia sprawności administrowania. To pokazuje, jak ważne jest rzetelne podejście do sprawy tworzenia ustroju terytorialnego państwa.

Rozprawa niniejsza jest próbą krytycznego uporządkowania obecnych w literaturze propozycji obiektywnych zasad podziału terytorialnego państwa na szczeblu regionalnym. Nie rości sobie jednak prawa, by być uznawaną za pełny zbiór wiedzy w omawianej dziedzinie. Życzeniem autora jest, by była przyczynkiem do dalszych prac nad obiektywizacją metodologii tworzenia podziału terytorialnego. Badania takie powinny poprzedzić korektę obecnego układu polskich województw – w celu osiągnięcia większej trwałości i wyższego poziomu akceptacji społecznej.

1.2. ŹRÓDŁA

W kwerendzie do celów niniejszej rozprawy skupiono się przede wszystkim na literaturze polskojęzycznej. Po pierwsze dlatego, iż zgodnie z tematem badano polskie doświadczenia w tworzeniu podziału terytorialnego. Po drugie – zważywszy na różnorodność obowiązujących na ziemiach polskich podziałów i ich częste zmiany – piśmiennictwo polskie jawi się jako stosunkowo bogate. W Polsce sprawa ustroju terytorialnego wielokrotnie była przedmiotem debaty naukowej i politycznej, a następnie rzeczywistych zmian prawnych. Natomiast w wielu krajach europejskich, gdzie podziały terytorialne nie ulegały tylu przemianom, nie było powodu, by tak często i szczegółowo zajmować się tym tematem.

Kompendium wiedzy o aspektach prawnych ustroju terytorialnego państwa przedstawia M. Elżanowski (1979). Szczegółowo rozważa pojęcie i funkcje podziału terytorialnego, wyróżnia jego rodzaje. O teorii regionu oraz o regionalizacji administracyjnej obszernie piszą K. Dziewoński (1967) i Z. Ziolo (1992). Z. Chojnicki i T. Czyż (1992) klasyfikują rodzaje regionalizacji, pochylając się również nad regionalizacją administracyjną.

Z. Chojnicki (1996) przybliżył pojęcie regionu w ujęciu geograficzno-systemowym. Rozdział o metodologii regionalizacji administracyjnej zawiera praca A. Miszczuka (2003). Własności struktur terytorialno-administracyjnych teoretycznie omawia T. Kaczmarek (2005). Porusza też sprawę metodologii badań regionów administracyjnych (1999, 2005).

Szerszy jest zestaw prac będących monografiami podziałów terytorialnych. Prekursorem badaczy ustroju terytorialnego Rzeczypospolitej był Z. Gloger (1903) ze swoim niedoścignionym dziełem *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*. Bardzo obszerny opis następujących po sobie podziałów, jak również odrzuconych projektów – dla okresu do połowy XX wieku, dał A. Piskozub (1987b). Podziały terytorialne II Rzeczypospolitej omawia szczegółowo w nowej pracy A. Mielcarek (2008). Z opracowań dotyczących obecnego terytorium kraju jako najpełniejsze jawi się dzieło A. Miszczuka (2003) *Regionalizacja administracyjna III Rzeczypospolitej. Koncepcje teoretyczne a rzeczywistość*. Pierwsza jego część to szeroki przegląd koncepcji podziałów terytorialnych. Część druga jest analizą sposobu wprowadzenia obecnego podziału terytorialnego państwa – co do procedury formalno-politycznej. Do opisu tych zjawisk autor stosuje teorię gier.

Wśród prac monograficznych wyróżnia się też analiza porównawcza ustrojów obowiązujących w różnych państwach – *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich* T. Kaczmarka (2005). Duży rozdział poświęca autor własnościom tytułowych struktur, porządkując tę problematykę. Omawia również teorię dotyczącą prawno-ustrojowych aspektów struktur państw. Szczegółowo opisuje przemiany ustrojów terytorialnych państw europejskich na różnych szczeblach. Daje wgląd w zróżnicowanie podziałów terytorialnych, rozważając też sprawę przyporządkowania jednostek do poszczególnych szczebli podziału.

Znacznie więcej autorów podejmuje krytyczną analizę podziałów obowiązujących w Polsce w różnych okresach. Dyskusja naukowa nad oceną ustroju terytorialnego nasila się po roku 1975. Przekrojowe zestawienie poglądów zawiera Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk, zwłaszcza nr 126 *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie* (1984). Do najczęściej wypowiadających się autorów należą: J. Kołodziejcki (1984, 1986), J. Kostrowicki (1984), S. Leszczycki (1984), W. Pańko (1984), A. Wróbel (1984, 1986) i A. Stasiak (1986). Na podobne tematy pisali też K. Karski (1986), R. Domański (1986), M. Potrykowski (1986) i T. Salwa (1986). Z kolei do podziału z roku 1999 – w innych źródłach – ciekawe krytyczne głosy dali Z. Chojnicki i T. Czyż (2000), A. Nelicki (2001) oraz T. Lijewski (2002).

Jako najbardziej użyteczne materiały do niniejszej rozprawy jawią się opracowania zawierające koncepcje podziałów. Tu znowu okazuje się pomocnym Biuletyn KPZK. Warto wymienić numery 83 *Problematyka podziału terytorialnego kraju* (1974), 156 *Koncepcje regionalnej organizacji kraju* (1991) i 160 *Regionalizacja w Polsce w świetle doświadczeń zachodnioeuropejskich* (1992). Wyszczególnieniem stosowanych zasad podziału wyróżniają się prace A. Wróbla z zespołem (1986), S. Liszewskiego (1991) i J. Szczepkowskiego (1991). Godne uwagi koncepcje przedstawili B. Malisz (1974) oraz zespół: Z. Ziobrowski, K. Trafas, T. Węclawowicz i J. Komeda (1991). W innych źródłach propozycje ustroju terytorialnego wysuwali S. L. Bagdziński i J. Kołodziejcki (1996). Zestawienie oczekiwań w stosunku do podziału w ujęciu bardziej teoretycznym daje R. Domański (1986).

S. Leszczycki (1974a), A. Wróbel (1974, 1986), J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986), B. Jałowicki (1991) oraz J. Kołodziejcki (1991) opierają swoje projekty na gruntownej analizie sieci osadniczej. Ponadto badania struktury osadniczej Polski prowadzili między innymi K. Dziewoński (1981), P. Eberhardt (1981, 1986, 1994), P. Korcelli (1981, 2005) i A. Stasiak (1994). Ważne kwestie w odniesieniu do aglomeracji poruszają P. Eberhardt i S. Heřman (1973) oraz P. Eberhardt, Z. Gontarski i J. Siemiński (1973). Problematykę zespołów osadniczych rozwija W. Maik (1976, 1988). Tematem miejskich regionów gospodarczych zajmowali się między innymi A. Wróbel (1956) i P. Korcelli (1981). T. Czyż (1996) przeprowadza regionalizację wykorzystując model potencjału ludności. I. Jażdżewska (2008) wszechstronnie bada przemiany sieci osadniczej za pomocą metod matematycznych.

Analizę wartości kulturowych przestrzeni Polski – pod kątem potrzeb regionalizacji administracyjnej – zawiera praca zbiorowa *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski* (Wysocka, Konopka 1997). Ciekawe uwagi ogólne przedstawiają tutaj R. Godula (1997), M. Konopka (1997) i T. Węclawowicz (1997). Godna uwagi jest metodyka wykorzystana przez A. Kostarczyka (1997b).

W literaturze pojawia się również wiele koncepcji podziałów, których autorzy nie uznają za stosowne wyłożyć, jakimi zasadami – zakładamy – kierowali się przy ich tworzeniu. Prace takie wzbudzają często emocje, nie dając jednak podstawy do rzeczowej dyskusji. S. Liszewski (1991) twierdzi, iż najbardziej szkodliwe są opracowania, w których dokonuje się delimitacji jednostek bez dyskusji nad ogólnymi założeniami i zasadami. Szkody mogą też przynieść prace, gdzie uznaniowy dobór faktów służy uzasadnieniu z góry przyjętej tezy. Jak pisze M. Konopka (1997, s. 34), „jeśli chcemy wykazać słuszność własnej racji, wystarczy więc powołać się na korzystne dla naszej hipotezy wyniki jednostkowych badań, co niestety nierzadko stosowane jest w publicystyce”.

Dość obszerne jest piśmiennictwo dotyczące związków między podziałem terytorialnym a możliwościami rozwoju miast i regionów. Rozmieszczeniem ośrodków władzy – zarówno publicznej, jak i prywatnej – zajmuje się J. Wendt (2001). Przedstawia on także badanie barier rozwojowych pochodzących od terytorialnych układów politycznych (Wendt 2000). Negatywne skutki koncentracji przestrzennej opisuje T. Lijewski (1994).

Jak zauważa T. Kaczmarek (2005), w porównaniu z wielością i różnorodnością przedstawianych koncepcji podziałów terytorialnych dla Polski jako skromna przedstawia się liczba opracowań teoretycznych na ten temat. M. Elżanowski (1979) zwraca uwagę, że analizy prowadzone są zwykle na potrzeby praktyczne, bez uwzględniania teoretycznej strony problemu. Gdzie indziej stwierdza, iż piśmiennictwo administracyjne podchodzi do zasad podziału w sposób relacjonujący – przez wskazanie, jakie czynniki i w jaki sposób wpływały lub mogły wpływać na kształt podziału (Elżanowski 1982). W szczególności prace te oceniają podział z punktu widzenia polityczno-prawnego. Rzadko podejmowane jest zagadnienie wzajemnych stosunków między czynnikami kształtującymi ustroj, podobnie jak próby ustalenia pewnych prawidłowości w tej dziedzinie. Uprawniony wydaje się głos S. Liszewskiego (1991), który podkreśla brak studiów wyjaśniających motywy decyzji wprowadzających kolejne podziały terytorialne w Polsce.

Na koniec warto wymienić wybrane obcojęzyczne prace z omawianej dziedziny. Świadectwem możliwości obiektywizacji procesu budowy ustroju administracyjnego jest dzieło F. Wagera (1969) *Neubau der Verwaltung*. O reformach podziałów terytorialnych w Europie Zachodniej traktuje praca *Public Management and Administrative Reform in Western Europe* pod redakcją J. M. Kickerta (1997). Opisy reform administracyjnych w Europie Środkowo-Wschodniej znaleźć można w opracowaniu pod redakcją G. Peteriego (2002) *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*. Kompendium wiedzy o terytorialnym aspekcie administracji w Europie stanowi książka *Territory and Administration in Europe* pod redakcją R. Bennetta (1989).

1.3. PODSTAWOWE POJĘCIA

Pojęcia podziału terytorialnego i podziału administracyjnego – używane zamiennie – odnoszą się do podziału terytorium państwa na mniejsze jednostki. Przymiotnik „administracyjny” mówi o celu istnienia podziału, „terytorialny” – o jego istocie. Można zatem następująco rozszerzyć ten termin: podział terytorialny państwa do celów administracyjnych. Trzeba jednak zastrzec, iż jednostki podziału terytorialnego państwa są nie tylko przedmiotami administracji, lecz także podmiotami samorządu terytorialnego. Niedoskonałość pojęcia podziału administracyjnego podnosił już M. Elżanowski (1982), mówiąc, iż podział ten służy nie tylko organom administracji państwowej, ale także terenowym organom władzy, na przykład sądom. Termin „podział terytorialny” jest zatem szerszy, a przez to – lepszy. W tym świetle jako trafne jawi się też używane w przeszłości pojęcie podziału politycznego (*Opinie...* 1809). G. Gorzelak (1999) odróżnia od powyższych pojęcie organizacji terytorialnej kraju. Obejmuje nim nie tylko podział terytorialny – określający jednostki przestrzenne, ale również podział kompetencji między szczeble zarządzania sprawami publicznymi. Ustalenie właściwości organów określa zagadnieniem pierwotnym w stosunku do podziału terytorialnego.

M. Elżanowski (1982) widzi podział terytorialny jednocześnie jako kategorię organizacji pracy i kategorię prawno-ustrojową. Wymienia trzy warunki zaliczenia danej jednostki terytorialnej do podziału terytorialnego państwa:

1. Cel utworzenia: jednostka określa terytorialny zasięg działania – właściwość miejscową – dla organów państwa (przede wszystkim) lub innych jednostek, jeśli ich działalność wiąże się z wykonywaniem zadań państwa.
2. Zamiar trwałości: jednostki są powoływane z zamiarem istnienia na stałe, bez określenia końca istnienia związanego z ustaniem potrzeby, dla której są powoływane; kryterium tego nie spełniają zatem okręgi wyborcze czy też obwody spisowe.
3. Granice jednostek określone są przez normy prawne bądź przepisy podmiotów społecznych wydane na zlecenie państwa (Elżanowski 1979, 1982).

Podział terytorialny bywa ustanawiany aktami prawnymi różnej rangi. W niektórych państwach mowa jest o nim w konstytucji. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej ogranicza się do stwierdzenia, iż „zasadniczy podział terytorialny państwa uwzględniający więzi społeczne, gospodarcze lub kulturowe i zapewniający jednostkom terytorialnym zdolność wykonywania zadań publicznych określa ustawa” (art. 15). W innych państwach zapisy

konstytucyjne są bardziej szczegółowe; na przykład konstytucja Włoch ustanawia regiony administracyjne (Sługocki 1997).

Według M. Elżanowskiego (1979) ściśle rozumiane pojęcie podziału terytorialnego odnosi się tylko do państw jednolitych (unitarnych). Jest to zbieżne ze źródłosłowem tego pojęcia, związanym z dzieleniem – prowadzonym odgórnie. Natomiast ustrój terytorialny państwa federacyjnego powstaje – co do zasady – w wyniku odwrotnego procesu: przez połączenie mniejszych podmiotów terytorialnych. Nie jest to zatem podział, lecz łączenie. Na określenie struktury przestrzennej państw związkowych M. Elżanowski (1982) proponuje pojęcie „układ przestrzenno-polityczny”. W rzeczywistości jednak niektóre państwa federacyjne uzyskały ten ustrój nie przez łączenie terytoriów, lecz właśnie przez podział na jednostki związkowe. Tak stało się w zachodnich Niemczech po drugiej wojnie światowej, w byłej Niemieckiej Republice Demokratycznej po zjednoczeniu Niemiec, a także w Belgii (Kinsky 2006). Co do sposobu powstania ustroju terytorialny tych państw nie różni się od podziałów państw jednolitych.

Wyróżnić można kilka rodzajów ustroju terytorialnego państwa: zasadniczy, pomocniczy i specjalny (Elżanowski 1979). Podział terytorialny zasadniczy jest ustanawiany dla potrzeb terytorialnych organów państwa i podstawowych organów samorządu terytorialnego. Jego tworzeniu towarzyszy zamiar nadania pełnej trwałości. Ponadto musi on obejmować obszar całego państwa. Podział terytorialny pomocniczy jest pochodny w stosunku do zasadniczego. W jego ramach wykonywane są zadania, których podjęcie w jednostkach podziału zasadniczego byłoby nieskuteczne bądź nieracjonalne. Sprawą drugorzędną jest, czy działają tu te same organy, co w podziale zasadniczym, czy też inne. Tworzenie podziałów pomocniczych pozwala uniknąć zmian podziału zasadniczego, który przecież nie jest doskonały. Podział specjalny służy organom o specjalnych właściwościach (Elżanowski 1979, 1982). Wiąże się to oczywiście z odmiennymi procedurami tworzenia tych podziałów niżli w przypadku budowy podziału zasadniczego (Chojnicki, Czyż 1992).

Należy odróżnić strukturę podziału terytorialnego od struktury organów z tegoż podziału korzystających. Struktura podziału może zostać zdefiniowana jako pionowy układ jednostek oraz układ wielkości (przeciętne rozmiary) jednostek na danym poziomie (Elżanowski 1979). Niniejsza rozprawa dotyczy właśnie struktury zasadniczego podziału terytorialnego – rozumianej jako układ granic i siedzib jednostek.

Podział terytorialny składa się z szeregu szczebli równorzędnych jednostek. Przyjmuje się, iż wyższym szczeblem jest ten, który mniejszą liczbą jednostek obejmuje całą przestrzeń państwa. Zależność: wyższy szczebel – większe jednostki, nie jest ścisła, jako że zdarzyć się

może, iż poszczególne jednostki niższego szczebla będą przewyższać wielkością niektóre jednostki wyższych szczebli. Natomiast spełniona jest zależność: wyższy szczebel – większa przeciętna jednostka. Istnienie szczebli podziału nasuwa domniemanie jego hierarchiczności. Ta ostatnia dotyczy jednak struktury organów władzy terytorialnej, nie zaś samej struktury podziału. Podległość organów niższych szczebli względem organów szczebli wyższych może występować, lecz nie musi. Na przykład w Rzeczypospolitej Polskiej jednostki samorządu terytorialnego na wszystkich szczeblach są względem siebie autonomiczne.

Wyróżnia się następujące szczeble zasadniczego podziału terytorialnego:

- regionalny – land, kraj, województwo,
- subregionalny A – departament, prowincja, hrabstwo,
- subregionalny B – powiat, rejon, dystrykt,
- lokalny – miasto, gmina,
- sublokalny – parafia, sołectwo, osiedle, dzielnica miasta (Kaczmarek 2005).

Region administracyjny jest nazywany najwyższą jednostką organizacji terytorialnej państwa. Byłaby to zatem jednostka podziału terytorialnego o szczebel niższa od państwa jako całości. Ujęcie to jest trafne przede wszystkim dla państw europejskich, stosunkowo niewielkich obszarowo. Natomiast w większych państwach mogą pojawić się także ponadregionalne szczeble podziału: makroregionalny i supraregionalny (Kaczmarek 2005). Makroregion jest jednak zaliczany raczej do podziału terytorialnego specjalnego – jako jednostka planistyczna (Elżanowski 1979).

Na potrzeby niniejszej pracy można uściślić, iż szczebel regionalny w podziałach terytorialnych Polski to województwo, zaś w organizmach XIX-wiecznych państw znajdujących się na ziemiach polskich – rosyjska gubernia i pruska rejencja czyli okręg rządowy. Także departamenty Księstwa Warszawskiego – choć ich francuskie odpowiedniki zaliczane są do jednostek subregionalnych – odpowiadały wielkością późniejszym województwom i guberniom. Mniejsze natomiast były austriackie cyrkuły, mimo iż stanowiły najwyższy stopień struktury Królestwa Galicji i Lodomerii (Witkowski 2007).

Zasady – w temacie rozprawy – rozumieć należy jako normy postępowania uznawane za obowiązujące (*Słownik...* 1986). Tutaj dotyczą one postępowania, w drodze którego powstaje projekt struktury podziału terytorialnego państwa. Obowiązujące – oznacza to, iż są przestrzegane przez autora projektu. Nie muszą być uznawane powszechnie. Jako zasady lub kryteria podziału uwzględniane będą zarówno oczekiwania w stosunku do wynikowej struktury podziału terytorialnego, jak i metodyka dochodzenia do tejże. Pojęcie zasad podziału odnosi się zatem do każdego etapu prac: zasadami są przyjęte założenia; z zasad

tych korzysta się przy tworzeniu mapy – określaniu struktury podziału; wreszcie zasady te odzwierciedlone są w wyniku podziału jako formalnie ustanowionym stanie przestrzeni.

W niniejszej rozprawie będą opisywane wszystkie zasady, które – według dostępnych źródeł – bywają stosowane w pracach koncepcyjnych. Ponadto mogą zostać uwzględnione zasady, z których zastosowaniem nie spotkano się, lecz których użycie jawi się jako racjonalnie uzasadnione na mocy teoretycznych dociekań. Owocem analizy ma być uporządkowanie – czyli planowe ułożenie (*Słownik...* 1986) – zasad w działach odpowiadających poszczególnym cechom struktury ustroju. Uporządkowanie to nie będzie jednak systematyzacją; możliwe do zastosowania zasady nie tworzą bowiem spójnego systemu. W zależności od potrzeb i uznania twórców koncepcji stosowane bywają zasady wzajemnie sprzeczne. Autorzy formułują je również na odmiennych stopniach ogólności.

1.4. CELE, ZAKRES I UKŁAD PRACY

M. Elżanowski (1982) dzieli ciąg działań zmierzających do reformy podziału terytorialnego na trzy etapy:

I: Określenie zakresu zadań oraz kompetencji terytorialnych organów państwa.

II: Projektowanie struktury podziału terytorialnego.

III: Projektowanie kształtu jednostek podziału terytorialnego.

W polu celów badawczych niniejszej pracy leży etap III. Ponadto z etapu II, który obejmuje określenie liczby szczebli i wielkości jednostek danego szczebla, podejmowane tutaj będzie zagadnienie wielkości jednostek. Etap I stanowi domenę nauk prawno-politycznych i nie należy do zakresu tej rozprawy.

Pierwszym celem pracy jest rozpoznanie, uporządkowanie oraz krytyczny opis zasad, które są bądź mogą być wykorzystywane do tworzenia struktury podziału terytorialnego na szczeblu regionalnym. Drugim celem jest pokazanie zastosowania wybranych zasad: najpierw do krytycznej oceny obecnego ustroju terytorialnego, a następnie – do stworzenia przykładowych modeli podziału dla terytorium Rzeczypospolitej.

W pierwszej części rozprawy rozważane jest tworzenie ustroju terytorialnego od strony teoretycznej. Na początku przedstawiono zagadnienie regionalizacji geograficznej, której szczególnym przypadkiem jest tworzenie podziału terytorialnego państwa. Poczyniono potrzebne rozróżnienia co do sposobów regionalizacji administracyjnej, wyodrębniono jej etapy. Kolejny ustęp poświęcono wzajemnym zależnościom między celami, dla których

tworzy się podział terytorialny, a skutkami, które jego wprowadzenie wywołuje. Sformułowano na tym tle pewne istotne pytania, na które twórcy ustroju terytorialnego powinni odpowiedzieć przed określeniem jego zasad. W następnym obszernym rozdziale przedstawiono możliwe – ujmowane w literaturze – oczekiwania co do struktury podziału terytorialnego na szczeblu regionalnym. Odbyło się to w oparciu o uzasadnienia i oceny tak podziałów obowiązujących, jak i niewprowadzonych w życie koncepcji. Największa część wykorzystywanych tu źródeł powstała w okresie powojennym i dotyczy obecnego terytorium państwa. Oddzielny podrozdział przybliży metodykę przekształcania powyższych założeń w strukturę podziału.

Rozdział 3 rozprawy służy ocenie obowiązującego w Polsce podziału terytorialnego pod kątem spełnienia wybranych zasad. Sprawdzono, jak przedstawia się zróżnicowanie wielkościowe województw i czy da się ono wyjaśnić różnicami w gęstości zaludnienia. Oceniono zwartość terytorialną województw. Racjonalność doboru miast wojewódzkich rozpatrzono pod względem ich wielkości oraz stopnia odosobnienia w sieci osadniczej. Następnie rozważono, dla których miast tradycja pełnienia roli stolicy administracyjnej regionu może być uzasadnieniem ich wyboru na ośrodki wojewódzkie. Przedyskutowano szczególnie przypadek dwóch województw posiadających po dwa miasta wojewódzkie.

W kwestii ustalania granic jednostek rozpatrzono hipotezę pierwszeństwa związków funkcjonalnych, ściślej – odległości ośrodków powiatowych od nowych miast wojewódzkich jako zasady przyporządkowania do danego województwa. Dalej zbadano, jak granice województw przebiegają w stosunku do wyróżniających się zespołów osadniczych – czy nie przecinają zapleczy większych miast. W kolejnym podrozdziale przeanalizowano kształt województw pod względem zgodności z regionalizacją historyczną. Dla każdego województwa rozważono związki historyczne powiatów z ośrodkiem wojewódzkim. Związki te badano dla okresu nowożytnej administracji, to jest wieków XIX i XX. Do wcześniejszego okresu sięgano jedynie w przypadku województw o nazwach nawiązujących do dzielnic I Rzeczypospolitej. Badano tutaj adekwatność nazwy do danego terytorium. Ponadto oceniono spójność systemu nazewnictwa województw.

Ostatnia część pracy to próba wykorzystania wybranych zasad do stworzenia dwóch wariantów podziału terytorialnego Rzeczypospolitej. Warianty różnią się zakładaną wielkością województw, a ponadto zasadą pierwszeństwa związków funkcjonalnych bądź historycznych w ostatniej fazie ustalania granic. Tworzenie podziału poprzedzono krótkim rozpoznaniem struktury osadniczej i struktury historycznej kraju.

2. TWORZENIE PODZIAŁU TERYTORIALNEGO – UJĘCIE TEORETYCZNE

2.1. ZNACZENIE REGIONALIZACJI ADMINISTRACYJNEJ

2.1.1. PODZIAŁ TERYTORIALNY JAKO REGIONALIZACJA

Tworzenie podziału terytorialnego jest rodzajem regionalizacji geograficznej. Regionalizację należy tu rozumieć jako czynność dzielenia powierzchni Ziemi na mniejsze części wyróżniające się czymś z otoczenia. K. Heffner i A. Rochmińska (2000) rozważają regionalizację w dwóch ujęciach: w ujęciu dynamicznym – jako proces dokonywania podziałów; w ujęciu statycznym – jako określenie istniejącego zróżnicowania.

Z. Chojnicki i T. Czyż (1992) w zależności od celu wyróżniają trzy rodzaje regionalizacji: analityczno-poznawczą, strukturalną i praktyczną. Regionalizacja analityczno-poznawcza jest wynikiem przeprowadzenia klasyfikacji, typologii i generalizacji przestrzeni. Wynikowy region jawi się tutaj jako narzędzie analizy przestrzennej. Regionalizacja strukturalna polega na rozpoznawaniu regionów węzłowych w przestrzeni gospodarczej; opiera się na koncepcji regionu jako układu powiązań pomiędzy ośrodkiem głównym a ośrodkami niższych rzędów. Wreszcie regionalizacja praktyczna służy osiągnięciu określonych celów w sferze rzeczywistej – jest to zatem na przykład podział terytorialny państwa do celów administracyjnych.

Powyższe rozróżnienia trudno uznać za ścisłe i rozłączne. Rozpoznawanie struktury osadniczej i gospodarczej w postaci regionów węzłowych (regionalizacja strukturalna) może służyć także celom analityczno-poznawczym. Z kolei oba te rodzaje regionalizacji mogą być wykorzystywane jako etapy na drodze do określenia regionów administracyjnych – czyli do regionalizacji praktycznej.

Inny podział regionalizacji – z punktu widzenia jej celu – przedstawia Z. Ziolo (1992). Odróżnia mianowicie regionalizację w celu określenia istniejącego zróżnicowania przestrzeni od regionalizacji w celu dokonania podziału terytorialnego, a także od regionalizacji jako działania planistycznego – w celu kształtowania przyszłego zróżnicowania przestrzennego. Jeszcze inną zasadą klasyfikacji jest wyróżnienie regionalizacji do celów naukowych bądź do

celów praktycznych. A. Stelmachowski (1984) zwraca uwagę, że inne będą podziały tworzone do celów politycznych, inne zaś – do celów prakseologiczno-ekonomicznych.

Czynności podejmowane w celu stworzenia administracyjnego podziału terytorialnego państwa nazywane bywają regionalizacją administracyjną. Co do jej przebiegu – Z. Chojnicki i T. Czyż (1992) wyróżniają dwie strategie:

1. Procedura dwustopniowa – polega na rozpoznaniu istniejącej struktury regionalnej, a następnie jej przekształceniu w jednostki podziału, z uwzględnieniem dodatkowych uznaniowych kryteriów.
2. Weryfikacja hipotetycznego układu jednostek – polega na przyjęciu układu jednostek *ex ante*, a następnie sprawdzeniu, czy spełniają one założone kryteria. Jako układ hipotetyczny może być wykorzystany istniejący podział terytorialny albo jakiś układ wzorcowy – na przykład W. Christallera. Ten rodzaj regionalizacji administracyjnej odpowiada opisanej wyżej regionalizacji strukturalnej (Chojnicki, Czyż 1992).

Innymi słowy – można albo począwszy od analizy przestrzeni wyodrębniać jednostki na podstawie określonych zasad, albo wychodząc od hipotetycznego układu jednostek sprawdzać, czy spełniają one żądane warunki. Rozróżnienie to jawi się jako daleko uproszczone, przynajmniej z punktu widzenia potrzeb niniejszej rozprawy. Szczególnie w przypadku drugiej strategii powstaje pytanie, co się dzieje, jeśli hipotetyczne jednostki nie spełniają oczekiwań. Czy przyjmujemy nowy hipotetyczny układ, czy też dokonujemy ich modyfikacji. W tym drugim przypadku jest to *de facto* przejście do pierwszej metody delimitacji: dokonano wszakże pewnego rozpoznania przestrzeni.

W wyniku regionalizacji określone zostają regiony. Klasyfikacja regionów jest zbieżna z rozróżnieniem rodzajów regionalizacji. K. Dziewoński (1967) widzi region w trzech ujęciach – jako narzędzie badania, narzędzie działania lub przedmiot poznania. Z. Ziło (1992) odróżnia region – obiektywną kategorię ekonomiczno-przestrzenną od regionu – pojęcia intelektualnego stanowiącego narzędzie badawcze. W tym pierwszym przypadku wymieniane są trzy kategorie: obszar jednorodny, obszar ciężarów i powiązań funkcjonalnych oraz terytorialny kompleks wytwórczo-usługowy. Ważne są zwłaszcza dwie pierwsze, które oddają obecną w geografii podstawowy podział regionów. Region jednorodny jest rozumiany jako obszar określany przez pewne cechy wyróżniające go od otoczenia. Obszar ciężarów i powiązań czyli region węzłowy to przestrzeń wokół większego miasta lub zespołu miast, w której zachodzi obustronna wymiana zasobów – ośrodka z otoczeniem czy też – jak woli W. Christaller (1933) – obszarem uzupełniającym.

Powyższe rozważanie na temat regionalizacji i regionów pomoże wprowadzić pewne rozróżnienia – bardzo ważne z punktu widzenia celów tej pracy. Tworzenie podziału terytorialnego państwa jest postępowaniem złożonym. Przede wszystkim wyróżnić należy podział jako czynność – tworzenie podziału, oraz podział jako stan rzeczywistości – wynik tejże czynności. Odpowiada to odróżnieniu regionalizacji jako czynności od regionalizacji jako stanu – istniejącej bądź programowanej struktury regionalnej; jednocześnie jest to przywołane wyżej rozróżnienie dwóch ujęć regionalizacji – dynamicznego i statycznego.

Niniejsza rozprawa dotyczy tworzenia podziału jako czynności, a ściślej – ciągu czynności. W ciągu tym wyróżnić można dwie główne fazy: określenie zasad oraz samo przeprowadzenie podziału. W pierwszej fazie ustala się, jakim zasadom ma czynić zadość wynikowy układ. Dalej następuje opracowanie metodyki przekształcenia teoretycznych oczekiwań w praktycznie istniejącą mapę. W przypadku szczegółowego określenia zasad oraz trafnego przełożenia ich na metodykę postępowania – samo tworzenie mapy będzie już tylko zabiegiem technicznym. Po uzyskaniu struktury podziału należy jeszcze sprawdzić, czy przyjęta metodyka rzeczywiście doprowadziła do wyniku odpowiadającego oczekiwaniom. Jeśli tak się nie stało, należy usunąć błędy z metodyki lub też uściślić ustalone wcześniej zasady – i ponownie sporządzić wynikową mapę. Niniejsze postępowanie – poniżej przedstawione w punktach – może powtarzać się wielokrotnie:

1. Określenie zasad podziału
2. Tworzenie struktury podziału
3. Porównanie wyniku z oczekiwaniami

2.1.2. CELE A SKUTKI ISTNIENIA PODZIAŁU TERYTORIALNEGO

Podstawowe pytanie, które należy postawić przed przystąpieniem do tworzenia podziału terytorialnego, to – jaki jest cel jego istnienia. Cel istnienia należy odróżnić od założeń co do struktury ustroju. Założenia te – zasady – formułowane będą dopiero po określeniu, czemu ma służyć podział bądź jakie zjawiska ma odzwierciedlać.

Bardzo ważne jest stwierdzenie, iż ustrój terytorialny z jednej strony tworzony jest na podstawie obecnego zróżnicowania przestrzeni, z drugiej zaś – jego istnienie kształtuje przestrzeń. Z. Chojnicki i T. Czyż (1992) określają to mianem obustronnej zależności między regionem organizacji terytorialnej a regionem – systemem terytorialnym. Istniejące zróżnicowanie przestrzeni kraju jest już – w jakimś stopniu – wytworem podziałów terytorialnych obowiązujących w poprzednich dziesięcioleciach. Jak zauważa Z. Ziolo

(1992), ustrój terytorialny jest silnym narzędziem polityki przestrzennej państwa: może utrzymywać istniejące zależności, przekształcać je albo tworzyć zupełnie nowe. Niezależnie od zamierzeń twórców każdy podział terytorialny wpływa na sieć osadniczą (Wróbel 1984) oraz kształtuje więzi społeczno-gospodarcze (Chojnicki, Czyż 1992). Ma to znaczenie nie tylko czysto organizacyjne, lecz i polityczne, związane z udziałem obywateli w życiu publicznym (Kaczmarek 2005 za: Izdebski 1993). Służy bowiem nie tylko odgórnemu zarządzaniu, lecz jest także terytorialną bazą samorządności i innej działalności społecznej (Chojnicki, Czyż 2000). J. Szczepkowski (1991) stwierdza, iż z czasem w obrębie jednostek ustroju terytorialnego kształtuje się również świadomość regionalna.

Publiczny podział terytorialny pociąga za sobą rozwój ośrodków, którym przyznano pierwszeństwo w poszczególnych jednostkach. „Rozwój miast w okresie powojennym następował przede wszystkim w związku z pełnieniem przez nie funkcji administracyjnych” – stwierdza Państwowa Rada Gospodarki Przestrzennej (Ostaszewska 1994). Potwierdzają to liczne analizy przemian sieci osadniczej. Badano na przykład przesunięcia w hierarchii wielkości miast w latach 1950-70. Największy awans zanotowały stosunkowo niewielkie ośrodki, które po wojnie stały się stolicami województw: Koszalin przesunął się o 39 miejsc do przodu, Rzeszów – o 22, Zielona Góra – o 15. Inne ośrodki wojewódzkie – Kielce, Lublin, Olsztyn, Opole – także przemieszczały się w górę zestawienia. Z drugiej strony liczne miasta, choć z tradycjami i o korzystnym położeniu, traciły swą pozycję: Gniezno przesunęło się o 10 miejsc w dół, Kalisz – o 4. Podobnej degradacji ulegały miasta pozostające w cieniu ośrodków mających wyższy status administracyjny: Bytom spadł o 5 miejsc, Pabianice – aż o 13 (Dziewoński, Iwanicka-Lyrowa 1977).

Nasuwa się zatem rozwinięcie ogólnego pytania postawionego wyżej: w jakim stopniu ustrój terytorialny powinien odzwierciedlać dzisiejszy stan przestrzeni, w jakim – przewidywać jej przyszły stan, a w jakim – kształtować go. Równowaga między tymi zadaniami zależeć będzie od celu, jaki postawi się przed podziałem terytorialnym. Celem tym może być jak najwierniejsze oddanie obecnej struktury regionalnej; taki podział może lepiej spełniać oczekiwania społeczne. Jednak obecny układ przestrzenny sieci osadniczej i związków funkcjonalnych może być daleki od modelu efektywnego czy też pożądanego z innych przyczyn.

Na tym tle rodzą się kolejne szczegółowe pytania. Zakładając pewne ograniczenia rozmiarów lub siły gospodarczej jednostek – czy należy uwzględniać obecny stan przestrzeni, czy jej potencjał? Jeśli potencjał – to w jakiej perspektywie czasu? Czy podział ma tylko oddawać zaistniałe fakty, czy ma być czynnikiem miasto- i regiono-twórczym

(Szczepkowski 1991)? Czy w obszarach wyludniających się należy znosić struktury administracyjne, czy raczej wzmocnić je (Domański 1986; Szczepkowski 1991)? Należy wesprzeć upadające ośrodki czy ich upadek przypieczętować? Czy jednostka ma możliwie najlepiej spełniać kryteria wyróżnienia regionu w chwili jej powołania, czy też ma być optymalnym terytorium do wytwarzania regionalnej infrastruktury? W jakim stopniu nowa jednostka musi posiadać pożądane składniki tejże infrastruktury, jeśli wiadomo, że właśnie jej powołanie będzie bodźcem do tworzenia instytucji regionalnych?

J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986) oraz S. L. Bagdziński i J. Kołodziejski (1997) podnoszą potrzebę uwzględniania prognoz przemian sieci osadniczej. Inni wnioskuje, by brać pod uwagę przyszłe funkcje układu (Ziobrowski i in. 1991) czy też ogólnie – perspektywy jego rozwoju (Potoczek 1998). O ile badanie obecnego zróżnicowania przestrzeni jest możliwe do obiektywizacji, o tyle przy przewidywaniu przyszłości, nie mówiąc już o jej kreowaniu, trudno ustrzec się rozstrzygnięć uznaniowych. Pojawiają się tutaj problemy metodyczne związane z czynnikiem prawdopodobieństwa.

2.2. OKREŚLENIE ZASAD PODZIAŁU TERYTORIALNEGO

2.2.1. UWAGI OGÓLNE

Wyniki tworzenia ustroju terytorialnego różnić się będą między sobą w zależności od przyjętych zasad. Jak zauważa G. Gorzelak (1999), uwzględniane czynniki występują we wzajemnym powiązaniu. Zazwyczaj podział oparty jest na pewnej głównej zasadzie, do której dochodzą inne, często wywiedzione z odmiennych przesłanek; modyfikują one układ wynikający z zastosowania zasady głównej. Istotnym stwierdzeniem jest, iż wyniki otrzymane przy wykorzystaniu różnych zasad głównych mogą być do siebie zbliżone, a nawet tożsame – zależnie od odpowiedniego wykorzystania zasad posiłkowych.

Przedstawiane zasady pogrupowane zostały w kilka działów – według cechy struktury podziału terytorialnego, której dotyczą. Działy te mają charakter porządkujący – nie stanowią klasyfikacji w ścisłym znaczeniu. Zasady z poszczególnych działów wiążą się ze sobą, dopełniają na różne sposoby, w tym przez wzajemną zależność. Każda z zasad w danej koncepcji może pojawić się jako warunek konieczny, jak i tylko zalecany; jako zasada główna albo posiłkowa. Zasady nie są tutaj wartościowane. Zwraca się jednak uwagę na obiektywne trudności w ich zastosowaniu oraz wzajemną sprzeczność pewnych oczekiwań.

Należy oczywiście pamiętać, iż w konkretnych projektach znajduje się zawsze pewien wybór spośród opisywanych tutaj zasad. Autorzy korzystają z pewnych kryteriów, inne odrzucają *expressis verbis*, zaś co do wartości jeszcze innych nie zajmują stanowiska. Ponadto trzeba zastrzec, iż na pewno możliwe jest sformułowanie innych – nie uwzględnionych tutaj – zasad podziału, w zależności od przyjętych celów jego istnienia.

W źródłach pojawia się wiele postulatów o tak wysokim stopniu ogólności, że trudno uznać je za konkretne zasady tworzenia struktury podziału. Jednak by uczynić opracowanie pełnym, należy niektóre z nich przywołać. Na przykład M. Elżanowski (1982) definiuje efektywność podziału terytorialnego: maksymalnie duże świadczenia skuteczne przy minimalnych nakładach. J. Szczepkowski (1991) żąda, by ustrój terytorialny zapewniał optymalne przestrzenne warunki sprawnego działania administracji i integracji społeczności lokalnych. Wartość integracyjną podziału – maksymalne włączenie obywateli w działania administracji publicznej – dostrzega też M. Elżanowski (1982). Kryteria optymalności dla sfer administracji i życia społecznego mogą być jednak różne. R. Domański (1989) stawia zatem wniosek, by struktura podziału była adaptacyjna – nadawała się do prowadzenia wielorakich programów przy umiarkowanych korektach samego ustroju, a jednocześnie przy minimalizacji kosztów. Jest to zbieżne z wysuwany przez M. Elżanowskiego (1982) żądaniem stabilizacji podziału. Warunkiem jego spełnienia jest odpowiedni dobór środków organizacyjno-prawnych podczas reformy. Z kolei Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) oczekują zdolności dostosowania jednostek do standardów europejskich; jednak w Unii Europejskiej wytyczne w tej dziedzinie nie zostały ustalone (Heffner, Rochmińska 2000).

Jako podstawowe rozróżnienie co do głównej zasady podziału jawi się opozycja między pierwszeństwem związków historyczno-kulturowych a pierwszeństwem związków funkcjonalnych. Jednostki tworzone w oparciu o cechę kulturową – jako czynnik występujący na pewnym terytorium – należy uznać za regiony obszarowe. Przy tworzeniu jednostek w oparciu o związki funkcjonalne za cechę wyróżniającą przyjmuje się różnego rodzaju więzi społeczno-gospodarcze, w szczególności dostępność ośrodków uznanych za węzłowe dla danej jednostki. Jednostki tak wyznaczone będą zatem regionami węzłowymi. Trzeba jednak zauważyć, iż jednostki wyróżnione na podstawie cech kulturowych też mogą być – i często są – regionami węzłowymi. To jednak odnosi się do wtórnego rozpoznania ich struktury, nie jest zasadą konstytuującą. Sprzeczność zasad pierwszeństwa związków historycznych albo funkcjonalnych podkreśla między innymi B. Jałowiecki (1991). Przy bliższym badaniu ta opozycja jawi się jednak jako uproszczona i nie zawsze występująca.

2.2.2. ZASADA WYPRZEDZANIA

Stosunek wyprzedzania polega na tym, iż jednostki terytorialne niższego rzędu wypełniają bez reszty jednostkę wyższego rzędu (Kaczmarek 2005). Oznacza to, że granice jednostek różnych szczebli nie przecinają się: cała gmina należy do jednego powiatu, cały powiat – do jednego województwa. Zasada ta jest zwykle zachowywana w podziałach zasadniczych państw, choć teoretycznie nie musi być spełniona, zwłaszcza jeśli nie ma stosunku podległości pomiędzy organami władzy poszczególnych szczebli. We wszystkich branych pod uwagę pracach autorzy uznają zasadę wyprzedzania, zazwyczaj jednak nie wyrażając jej wprost. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) przyjmują zasadę określania granic powiatów przed tworzeniem województw. Analogiczna jest propozycja B. Malisza (1974) – budowania województw z podregionów, większych od powiatów.

Zasadę wyprzedzania można rozszerzyć także na jednostki terytorialne niesformalizowane, wyodrębniane tylko w procesie kształtowania podziału. Zasada ta narzucać będzie budowanie ustroju terytorialnego kolejno od niższych szczebli: jednostka danego szczebla konstruowana jest z jednostek szczebla o stopień niższego. W delimitacji odpowiada temu metoda przyporządkowania jednostek składowych z etapami pośrednimi; o tym jest mowa w ustępie 2.3.3. Alternatywnym podejściem byłoby tworzenie najpierw jednostek szczebla najwyższego, a następnie dzielenie ich na jednostki niższych szczebli.

Stosowanie zasady wyprzedzania zapobiega przecinaniu więzi terytorialnych na niższych szczeblach, pozwala uwzględnić strukturę podregionalną. Unika się w ten sposób problemów w obszarach stykowych, na które zwraca uwagę S. M. Zawadzki (1974). Natomiast tworzenie podziału począwszy od najwyższego szczebla daje większą swobodę kształtowania przestrzeni – możliwość utworzenia jednostek bardziej równomiernych ludnościowo, powierzchniowo, a także bardziej zwartych terytorialnie.

2.2.3. WIELKOŚĆ JEDNOSTKI

Pożądana wielkość regionów administracyjnych, a tym samym ich liczba w kraju, stanowi jeden z największych sporów nie tylko wśród polityków, lecz także pośród naukowców. Z racjonalnego punktu widzenia należałoby oczekiwać, iż liczba jednostek będzie pochodną założonej ich wielkości. Okazuje się, że nie zawsze tak jest. Bywa ustalana z góry uznaniowo albo uzależniana od pewnych innych czynników. Na przykład w obszarze Galicji Zachodniej przyłączanej do Księstwa Warszawskiego w roku 1809 liczba

departamentów miała odpowiadać liczbie biskupstw przeniesionych do Księstwa (*Opinie...* 1809). Wydaje się to być odległym problemem, a jednak dyskusja w roku 1999 również rozbiła się o liczbę województw, nie zaś ich pożądane cechy (Miszczuk 2003).

Jako oczywiste jawi się założenie, iż bezwzględna wielkość jednostki powinna zależeć od przewidywanych dla niej zadań. M. Elżanowski (1982) podaje, iż ustrój terytorialny winien być funkcją kompetencji i zadań organów terenowych. Dlatego jako czynnik podziału postrzega owe kompetencje i zadania, a nie bezpośrednio terytorium. Pierwszym krokiem powinno być zatem ustalenie listy zadań całej administracji. W kolejnym należy połączyć te zadania według optymalnej liczby mieszkańców, użytkowników, specjalistów, zdolności operacyjnej służb i finansowej opłacalności. Dolnym progiem wielkości jednostki będzie minimalna liczba mieszkańców potrzebna do podjęcia danego rodzaju świadczenia.

Zadania jednak bywają zmienne, a właściwy ich zakres dla jednostki danego szczebla – równie dyskusyjny, jak i zasady podziału terytorialnego. Można jednak zgodzić się, iż niezależnie od zakresu zadań będzie on jednakowy dla jednostek danego szczebla. Stąd racjonalny postulat J. Kołodziejskiego (1984), by unikać różnic w wielkości jednostek. Zasada jest zatem użyteczna, nawet jeżeli nie określa się z góry, jakie zadania będą pełniły jednostki. A. Wróbel (1984) zauważa, iż właśnie zróżnicowanie ludnościowe województw utrudnia określenie ich właściwości.

G. Gorzelak (1999) stwierdza, iż w tej sprawie znaczenie ma zwłaszcza minimalna wielkość jednostki: region może okazać się raczej zbyt mały, niżli zbyt duży – do podjęcia pewnych zadań. Za duża wielkość może wpłynąć niekorzystnie na skuteczność wykonywania zadań; za mała – ograniczyć w ogóle możliwość ich podjęcia. Oczywiście teoria samorządu terytorialnego zna związki celowe, które umożliwiają mniejszym jednostkom wspólne działanie, zna też możliwość tworzenia mniejszych jednostek pomocniczych przez duże jednostki; te zagadnienia nie należą jednak do tematu niniejszej rozprawy.

Dolny próg wielkości regionu administracyjnego wiąże się z szeroko pojętą samodzielnością społeczno-gospodarczą. W. Pańko (1984) żąda, by jednostka cechowała się względną samowystarczalnością. Służyć ma temu między innymi posiadanie silnego ośrodka węzłowego, o czym poniżej. K. Heffner i A. Rochmińska (2000) oczekują od województw odpowiedniego stopnia samodzielności gospodarczej i organizacyjnej. Podobnie A. Wróbel (1986) oraz Z. Chojnicki i T. Czyż (2000) jako warunek ustanowienia jednostki wymieniają odpowiedni potencjał gospodarczy. K. Karski (1986) sugeruje, iż uzasadnione jest istnienie nawet niewielkiego województwa, o ile czyni ono zadość wymaganiom ekonomicznym.

Większe jednostki będą posiadały zdolność akumulacji zasobów i podejmowania dużych przedsięwzięć (Domański 1986), w tym zadań przewidzianych dla samorządu (*Komisja...* 1930). Podłożem tych możliwości będzie oczywiście samowystarczalność fiskalna (*Ogólne założenia...* 1998). M. Elżanowski (1982) wysuwa wręcz zasadę maksymalizacji wielkości jednostek podziału terytorialnego: należy przyjąć założenie powiększania jednostek, a nie ich pomniejszania. Uzasadnia to potrzebą wykonywania przez administrację coraz bardziej złożonych zadań, co wiązać się ma z zaangażowaniem coraz większych środków.

Z drugiej strony pojawia się „dążenie do utworzenia jednostek dostatecznie małych, aby sprawność administracji publicznej gwarantowały” (*Komisja...* 1930). Takich będą też żądać zwolennicy policentrycznej struktury przestrzennej kraju. T. Lijewski (1994) ostrzega przed tendencjami koncentracyjnymi w nielicznych obszarach metropolitalnych. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b) zwracają uwagę, iż mniejsze jednostki uprawdopodobniają możliwość znalezienia tożsamości regionalnej oraz określenia wspólnego interesu mieszkańców. Dla odmiany B. Jałowiecki (1991) – możliwość domknięcia pewnych specyficznych grup etnicznych bądź kulturowych podnosi jako argument za większymi jednostkami.

Najczęściej stosowaną miarą wielkości administracyjnej jednostki terytorialnej jest liczba mieszkańców. S. Leszczycki (1984) uważa to za lepsze kryterium od obszarowego. Niekiedy autorzy podają oczekiwaną liczbę ludności regionu. S. Starzyński w roku 1928 proponuje dla województwa milion mieszkańców (Piskozub 1987b). S. Leszczycki (1974a) – 650 tysięcy jako 2% wielkości kraju. W praktyce niniejszy postulat przekłada się na potrzebę określenia przedziału, w którym może mieścić się liczba ludności. Z żądaniem takim wychodzą J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986), nie podając jednak konkretnych wartości. A. Wróbel jako minimalną wielkość stawia wprawdzie (1974) – półtora miliona, potem (1984) – około miliona. S. Leszczycki w innym opracowaniu (1984) godzi się na różnice w wielkości, zastrzegając jedynie, by regiony nie były za duże. S. Liszewski (1991) jako dopuszczalne zróżnicowanie podaje proporcję od 1:3 do 1:5, nie wskazując, czy odnosi się to do ludności czy terytorium. Żądanie wyrównania powierzchni regionów pojawia się rzadziej. Stawiają je – obok zrównoważenia ludnościowego – J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986) oraz S. Liszewski (1991). Trzeba tu zauważyć, iż ze względu na różnice w gęstości zaludnienia trudno jest jednocześnie zachować proporcjonalność ludnościową i powierzchniową.

Często podawanym czynnikiem oczekiwanej wielkości województw jest intensywność zagospodarowania przestrzeni. Jeśli autorzy mają tu na myśli powierzchnię województwa, to jest to zbieżne z przywołaną wyżej zasadą równej liczby ludności; intensywniej

zagospodarowane obszary są zwykle gęściej zaludnione. K. Dziewoński (1974a) proponuje jednostki mniejsze w obszarach intensywnie zagospodarowanych. Podobnie T. Lijewski (1984) stawia wniosek, by tworzyć nowe województwa w dużych skupiskach ludności.

A. Piskozub (1987b) uzależnia pożądaną rozmiar jednostki terytorialnej od wielkości jej ośrodka węzłowego. A. Wróbel (1974), wychodząc z badania sieci osadniczej, zwraca uwagę, iż ośrodek wyższego rzędu posiada zwykle okrąg większy niż przeciętny, zaś ośrodki o rząd niższe położone są w stosunku do niego peryferyjnie. S. Leszczycki (1984) i A. Wróbel (1986) proponują różnej wielkości regiony węzłowe w zależności od rozmiarów zapleczy ośrodków. Tak też chyba należy rozumieć żądanie maksymalnego wykorzystania potencjału społecznego i gospodarczego stolic regionów, wysunięte przez Z. Jabłońskiego i A. Potoczka (1998a). A. Pyszkowski (1984) zaznacza, iż utworzenie większych województw wokół największych miast uczytelni politykę regionalną państwa. Założenie to wydaje się przyjmować statyczny obraz krajowej sieci osadniczej. Powraca tu sprawa wpływu ustroju terytorialnego na strukturę zagospodarowania kraju. Tworzenie wielkich jednostek przy wielkich metropoliach dodatkowo hamuje wzrost ośrodków pozostających w ich cieniu. Natomiast wyznaczenie mniejszego ośrodka do obsługi większego zaplecza pobudza jego wzrost. Teoretycznie zatem można dopuścić postulat odwrotnej proporcji wielkości jednostki do wielkości ośrodka. Jako zastosowanie takiej zasady jawi się tworzenie niewielkich obszarowo jednostek wokół metropolii stołecznych.

Liczba, a pośrednio wielkość jednostek może być uzależniana od wielkości jednostek innych szczebli, zarówno wyższego – czyli kraju, czego chcą J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986), jak i szczebla niższego – powiatów bądź podregionów, o co wnosi A. Wróbel (1986). Zasada, iż kraj powinien dzielić się na odpowiednią liczbę województw, zaś województwo – na odpowiednią liczbę powiatów, wiąże się ze sprawą optymalnej rozpiętości zarządzania. Dotyczy to zwłaszcza przypadku, kiedy jednostki niższego szczebla są w jakiś sposób podległe jednostce szczebla nadrzędnego. Ich liczba nie powinna przekraczać dopuszczalnej liczby jednostek podporządkowanych jednemu kierownictwu. W. Pańko (1984) określa tę liczbę na około 25. Bez podawania konkretnej wartości zasadę tę podnoszą również J. Kołodziejski (1984), A. Stasiak (1984a), A. Wróbel (1986) i T. Kaczmarek (2005).

M. Elżanowski (1982) górną granicę wielkości jednostki uzależnia od odległości do ośrodka węzłowego. J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986) zwracają uwagę, iż takie ograniczenie zależne będzie od warunków przyrodniczych. Jako kryterium porównawcze do obszaru liczy się tutaj odległość czasowa do ośrodka. J. Kołodziejski (1997) postuluje oparcie struktury podziału o regiony węzłowe z dostępnością 45 minut do głównego miasta.

Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b) dodają, iż 45-minutowe izochrony zapewniają zachowanie rzeczywistych więzi społecznych w obrębie jednostki.

S. Leszczycki (1984) twierdzi, iż wobec rozwoju komunikacji traci znaczenie zasada równej wielkości jednostek. Warto zauważyć, że wniosek ten jest sprzeczny z zasadą: większa intensywność zagospodarowania – mniejsze jednostki. Wiadomo wszakże, iż dostępność czasowa będzie wyznaczała większe zaplecza ośrodkom leżącym w lepiej zagospodarowanych regionach. Sprawa powyższa wiąże się z żądaniem spójności komunikacyjnej jednostki, a także stanowić może jeden z czynników wyboru ośrodka węzłowego, o czym w kolejnych ustępach.

2.2.4. ZWARTOŚĆ TERYTORIALNA

Powszechnie przyjmuje się, iż terytorium jednostki powinno składać się z jednego niepodzielonego fragmentu powierzchni Ziemi – bez enklaw bądź eksklaw. Ponadto oczekuje się zwartego kształtu tego terytorium, co w języku geometrii należy ująć jako możliwie wysoki stosunek powierzchni do długości granic. T. Kaczmarek (2005) wskazuje zwartość terytorialną jako podstawową cechę regionu administracyjnego. Postulat ten uznawany jest za tak oczywisty, że autorzy przyjmują go bez stosownych wzmianek.

Częściej pojawia się w piśmiennictwie oczekiwanie zwartości komunikacyjnej jednostki. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b) zaznaczają, iż układy liniowe infrastruktury technicznej są nośnikami powiązań funkcjonalnych. Wagę układu komunikacyjnego podkreśla również S. Liszewski (1991). Jawi się to jako racjonalne uściślenie zasady zwartości terytorialnej. Nie zawsze bowiem zwartość terytorialna pociąga za sobą zwartość komunikacyjną. Istnienie barier przyrodniczych może istotnie redefiniować pojęcie zwartości jednostki. Wydłużony region obejmujący jedną dolinę może być bardziej spójny komunikacyjnie od zwartego terytorialnie regionu przeciętego trudnymi do przekroczenia pasmami górskimi. Szerzej o sprawach przyrodniczych – poniżej.

Podobnie pojęcie zwartości jednostki może zmieniać się w przypadku istnienia wydajnego korytarza transportowego, który narzuca przewagę jednego kierunku przemieszczania się. P. Łysoń (1998) w szlakach komunikacyjnych widzi osie województw. Tutaj warto zastrzec, iż układ sieci transportowej jest zmienny, a co więcej częstokroć dostosowywany do granic administracyjnych. Dochodzi zatem sprawa zmienności kryterium zwartości jednostki w czasie. S. Liszewski (1991) żąda, by układ komunikacyjny regionu był

zwarty obecnie bądź w realnej przyszłości. Spójność komunikacyjna może być rozumiana jako dostępność komunikacyjna węzłów, o czym w oddzielnym ustępie.

2.2.5. ZGODNOŚĆ Z REGIONALIZACJĄ GEOGRAFICZNĄ

W. Brzeziński (1974) i A. Wróbel (1986) jako istotny postulat podnoszą zbieżność ustroju terytorialnego z rzeczywistymi podziałami regionalnymi kraju. A. Wróbel (1984) mówi tutaj o dopasowaniu do struktury przestrzennej kraju, J. Kołodziejcki (1991) – o współzależności ze strukturą zagospodarowania. W innym miejscu J. Kołodziejcki wraz z S. L. Bagdzińskim (1997) żąda uwzględnienia rzeczywistego zróżnicowania przestrzeni społeczno-ekonomicznej. Wreszcie Z. Ziolo (1992) twierdzi, iż granice jednostek powinny nawiązywać do obiektywnych kategorii przestrzennych. S. Berezowski (1959) stawia wniosek, by nie tworzyć nowych koncepcji, lecz zbadać, w jaki sposób kraj dzieli się faktycznie na mniej lub bardziej odrębne jednostki. J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) przyznają, iż mimo że większość powiązań ma charakter ogólnokrajowy, to ich część regionalna jest najbardziej domknięta. Uwzględnienie rzeczywistych podziałów regionalnych prowadzi do wydzielenia jednostek posiadających określoną tożsamość. Wśród zalet tego rozwiązania A. Wróbel (1986) wymienia wspólnotę interesu mieszkańców. S. L. Bagdziński i J. Kołodziejcki (1997) dodają, iż uwzględnienie rzeczywistego zróżnicowania przestrzeni społeczno-ekonomicznej ułatwia prowadzenie skutecznej polityki intra- i interregionalnej.

Żądanie zgodności z podziałami regionalnymi łagodniej traktuje T. Czyżewski (1947), mówiąc iż wprawdzie dobrze jest, kiedy jednostki administracyjne pokrywają się w przybliżeniu z regionami antropogenicznymi, jednak nie należy ich ze sobą utożsamiać. O unikanie rozbieżności wnosi również A. Wróbel (1986), przyznając, że doskonałe dopasowanie ustroju terytorialnego do sieci powiązań nie jest możliwe. Jeszcze dalej idzie B. Jałowicki (1991), wysuwając wątpliwość co do możliwości wyodrębnienia regionów na społeczno-gospodarczej mapie Polski. Także Z. Chojnicki i T. Czyż (2000) mówią o niemożności wypracowania takich jednolitych zasad podziału, by odpowiadały one rzeczywistemu zróżnicowaniu przestrzeni.

Regulski (1984), biorąc pod uwagę złożoność obszaru kraju, wnioskuje, by odejść od jednolitości rozwiązań. Podobnie S. Liszewski (1991) dopuszcza modyfikację zasad podziału w zależności od przyrodniczego, historycznego i społeczno-gospodarczego zróżnicowania przestrzeni. Z. Ziobrowski z zespołem (1991) proponuje zastosowanie odmiennych kryteriów

na tak zwanych Ziemiach Odzyskanych. S. Liszewski (1991) każe uwzględnić dysproporcję w zagospodarowaniu ziem poszczególnych zaborów.

„Dążenie do jednolitości pod względem charakteru gospodarczego” – postuluje Komisja dla Usprawnienia Administracji Publicznej w czasach II Rzeczypospolitej (*Komisja...* 1930). Poziom rozwoju ekonomicznego oraz stopień urbanizacji jako pomocnicze czynniki wymienia Z. Ziobrowski z zespołem (1991). P. Łysoń (1998) widzi województwa jako regiony możliwie najbardziej spójne pod względem struktur gospodarczych, rozwoju infrastruktury i problemów społecznych. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) stawiają specyficzny profil gospodarczy regionu jako warunek racjonalnego działania gospodarki. S. Leszczycki (1974a) widzi województwo jako region ekonomiczno-administracyjny.

Z drugiej strony S. Liszewski (1991) wnosi o uwolnienie jednostki ustroju terytorialnego od utożsamienia z regionem gospodarczym. B. Jałowiecki (1991) zwraca tu uwagę, iż zależności gospodarcze są szybko zmienne, przez co nie powinny być podstawą podziału. Podobnie M. Konopka (1997) twierdzi, iż gospodarka, a nawet komunikacja, to argumenty istotne, ale doraźne. M. Elżanowski (1982) podaje za W. Kawalcem, że co do pojęcia regionu gospodarczego „zdań i poglądów jest chyba tyle, ile dyskutujących”. Dlatego żądanie dostosowania podziału terytorialnego do ich siatki uważa za mało precyzyjne.

Powyższe rozważania cechuje wysoki stopień ogólności. Definicja rzeczywistych podziałów regionalnych, rzeczywistego zróżnicowania przestrzeni traci jednak na znaczeniu wobec stwierdzenia J. Szczepkowskiego (1991), iż przez ostatnie 200 lat w Polsce i tak nie uwzględniano tych czynników. W ustroju terytorialnym ważyły bardziej względy polityczne niżli przyrodnicze, historyczne czy gospodarcze. Podziały były bardziej sztuczne niż naturalne – obiektywne. Sytuację tę jednak pozytywnie oceniają K. Heffner i A. Rochmińska (2000), twierdząc, iż warunkiem swobodnego kształtowania układu hierarchicznego administracji i rozmieszczenia go w przestrzeni kraju jest właśnie traktowanie go oddzielnie od systemu regionalnego. Wcześniej podobnie wypowiadał się S. Berezowski (1959) – o możliwości zmiany struktury przestrzennej kraju w drodze odpowiednich decyzji planistycznych. Z potrzeb planowania przestrzennego główną zasadę podziału terytorialnego chce wywieść S. Leszczycki (1974a). Sprzyjałoby to prowadzeniu racjonalnej gospodarki przestrzennej, czego wartość doceniają również S. L. Bagdziński i J. Kołodziejcki (1997).

Spójność ustroju terytorialnego z regionalizacją można rozważać od strony przyrodniczej bądź historyczno-kulturowej oraz pod względem zgodności z siecią osadniczą. Zważywszy na obszerność tych zagadnień są one poruszone w oddzielnych ustępach.

2.2.6. SPÓJNOŚĆ PRZYRODNICZA JEDNOSTKI

Uwzględnienie struktury środowiska przyrodniczego tworzonej jednostki terytorialnej jako zasadę posiłkową postulują W. Pańko (1984), A. Stasiak (1984a), J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) oraz Z. Ziobrowski z zespołem (1991). Można tu wyróżnić dwa podejścia. Pierwsze opiera się na założeniu, iż jednostka terytorialna powinna być tożsama z określonego rodzaju regionem przyrodniczym czy jednostką fizjograficzną. Zwolennicy drugiego podejścia żądają jedynie, by region administracyjny cechował się spójnością przyrodniczą, rozumianą najprościej jako brak barier przestrzennych w jego obrębie.

P. Łysoń (1998) twierdzi, iż granice w miarę możliwości nie powinny dzielić krain geograficznych, takich jak Karpaty. Widzi województwo jako możliwie najbardziej jednorodne pod względem warunków przyrodniczych. Podobnie sprawę postrzegał W. Deszczka (1930). J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986), co do zasady zwolennicy regionów węzłowych, w niektórych przypadkach proponują wydzielenie jednostek w oparciu o krainy geograficzne – na przykład Sudety i deltę Wisły. Odstąpienie od zasad funkcjonalnych na rzecz przyrodniczych w pewnych okolicznościach dopuszcza także R. Domański (1986).

Odmianą żądania tożsamości regionów administracyjnych i przyrodniczych będzie postulat oparcia ich o układ hydrograficzny. Nie budzi wątpliwości wniosek T. Salwy (1986), by układ hydrograficzny uwzględniać w górach. Natomiast propozycja A. Piskozuba (1989), by oprzeć jednostki terytorialne o zlewnie wielkich rzek, wydaje się mniej oczywista. W jeszcze mniejszej skali terytorialnej – R. Domański (1986) wnosi o nieprzecinanie granicami obiektów fizjograficznych w rodzaju jezior czy rezerwatów przyrody, zastrzegając jednak, że nie w każdym przypadku musi to być możliwe i pożądane.

Kwestię zwartości przestrzennej jednostki terytorialnej opisywano już powyżej. Właśnie w celu jej zapewnienia – uwzględnienie warunków środowiska przyrodniczego postuluje J. Szczepkowski (1991). S. Liszewski (1991) jako warunek trwałości regionu węzłowego wymienia brak przeszkód naturalnych. Czynniki te mogą ograniczać dopuszczalną wielkość jednostki, o czym także była już mowa.

Przeciwko stosowaniu przesłanek przyrodniczych B. Jałowiecki (1991) wysuwa argument, iż przestrzeń nosi charakter przede wszystkim antropogeniczny. Należy tu również podnieść kwestię, iż wskazane wyżej żądania: uwzględnienia zasięgu jednostek przyrodniczych oraz oparcia granic o bariery przyrodnicze – częstokroć będą sprzeczne. Zdarza się, iż bariery przyrodnicze nie biegną wzdłuż granic jednostek fizyczno-geograficznych, lecz ich środkiem; tak może być w przypadku rzeki bądź pasma górskiego.

2.2.7. SPÓJNOŚĆ HISTORYCZNO-KULTUROWA JEDNOSTKI

Jak podkreślają T. Czyżewska i A. Kostarczyk (1989), struktura historyczna przestrzeni, nazewnictwo historycznych regionów i miejscowości jawi się jako istotna część dziedzictwa kulturowego. Stąd pojawia się oczekiwanie ochrony prawnej cech historyczno-kulturowych terytorium, w tym uwzględnienie ich w podziale terytorialnym państwa. T. Czyżewska i A. Kostarczyk (1989) chcą, by ewolucja ustroju terytorialnego była oparta właśnie o strukturę historycznych prowincji.

Postulat uszanowania tradycyjnych podziałów terytorialnych jest wysuwany przez szereg autorów – jeśli nie jako zasada główna, to przynajmniej posiłkowa. Nawiązanie do krain historycznych jako pierwszą przesłankę do tworzenia podziału wymienia A. Piskozub (1987b). Będzie to według niego czynnik integracji i kształtowania środowiska kulturowego. Zasadę ciągłości tradycji historycznej regionów podnoszą również W. Pańko (1984), A. Stasiak (1984a), R. Domański (1986), S. Liszewski (1991), J. Szczepkowski (1991), Z. Ziobrowski z zespołem (1991), Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a), P. Łysoń (1998) oraz K. Heffner i A. Rochmińska (2000). Przecinanie granicami więzi kulturowych piętnują J. Kołodziejcki (1984) i A. Wallis (Sługocki 1997). M. Konopka (1997) dodaje, iż wiedza o dawnych podziałach jest przydatna nie tyle do ostatecznego ustalenia granic, co pozwala uniknąć błędów. Autor podkreśla przy tym, iż zmienność granic historycznych nie oznacza, jakoby nie można było do nich sięgać przy regionalizacji.

Najprostszym przykładem obiektywnej cechy tożsamości kulturowej jest przynależność do historycznej jednostki terytorialnej. Taką jednostką może być prowincja z czasów I Rzeczypospolitej, XIX-wieczna gubernia, jak również województwo istniejące do chwili przeprowadzania danej reformy. Pojęcie krainy historycznej można odnosić do różnej skali jednostek. Niektóre z nich będą istotnie przekraczać oczekiwaną wielkość województwa. Wówczas należałoby raczej postawić żądanie, by terytoria różnych krain historycznych nie były ze sobą łączone. Natomiast w przypadku małych regionów kulturowych właściwe będzie oczekiwanie, by nie były one dzielone między województwa. P. Łysoń (1998) odnosi to zwłaszcza do niewielkich regionów etnograficznych, takich jak Księstwo Łowickie (*Komisja...* 1930) bądź Pałuki. Ponadto P. Łysoń (1998) co do większych krain o istniejących więziach regionalnych – postuluje zachowanie ich jako oddzielnych województw, nawet jeśli miałyby być słabsze potencjałem społeczno-gospodarczym. Jako przykład podaje północną Małopolskę – Staropolski Okręg Przemysłowy z Kielcami i Radomiem.

Żądanie uwzględniania granic historycznych bywa stosowane wybiórczo. P. Łysoń (1998) w innym miejscu podaje, że za rozbiciem regionu historycznego mogą przemawiać względy komunikacyjne. Z. Ziolo (1992) dopuszcza, by w pewnych przypadkach nowe granice celowo zacierały stare podziały. R. Domański (1986) zastrzega, że zasada poszanowania związków historycznych nie dotyczy krain ukształtowanych w okresie zaborów. Niekiedy podnoszono wręcz żądania celowego przełamywania dawnych granic (*Opinie...* 1809). Natomiast w roku 1918 poglądy w tej kwestii były raczej przeciwne (Liszewski 1991). Poza Śląskiem województwa II Rzeczypospolitej – przynajmniej początkowo – nie łączyły ziem zaborów (Mielcarek 2008).

Odmianą i rozszerzeniem zasady uwzględniania podziałów historycznych jest oczekiwanie zgodności z podziałami podmiotów nie-państwowych – w Polsce przede wszystkim kościelnych. B. Jałowiecki (1991) chce widzieć współzależność ustroju terytorialnego państwa, Kościoła, instytucji oświatowych i społecznych. Dostosowania do podziału diecezjalnego oczekują: w II Rzeczypospolitej S. Starzyński (Piskozub 1987b), a współcześnie K. Heffner i A. Rochmińska (2000).

„Dążenie do uzgodnienia podziału pod względem administracyjnym ze wszystkimi innymi działaniami administracji publicznej (skarbowość, szkolnictwo i t.d.) w celu ich jak największego zespolenia” (*Komisja...* 1930) zalecano już w okresie międzywojennym. Szczególnym przypadkiem była tutaj modyfikacja ustroju terytorialnego dla potrzeb wojskowych. Potrzebę możliwie największej zbieżności podziałów specjalnych z zasadniczym widzi R. Domański (1986). Najdalej w tym względzie idzie Z. Ziobrowski z zespołem (1991), żądając zgodności z podziałami administracyjnymi i specjalnymi z ostatnich dwustu lat. W kwestii podziałów specjalnych należałoby jednak oczekiwać dostosowania tych ostatnich do podziału zasadniczego, a nie odwrotnie.

Inną cechą przyjmowaną za czynnik ustroju terytorialnego może być tożsamość kulturowa ludności. Według odrębności etnicznej granice kresowych województw prowadzi J. Krahelski (1929). Świadomość regionalną jako kryterium dopuszczają J. Kołodziejcki (1991), J. Szczepkowski (1991) oraz Z. Chojnicki i T. Czyż (2000). S. Liszewski (1991) zwraca uwagę, iż jest ono użyteczne, o ile świadomość taka rzeczywiście istnieje. Tutaj Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) argumentują, że właśnie utrzymanie ciągłości historycznej to sposób na wzmocnienie, a niekiedy ujawnienie tożsamości kulturowej. Z kolei R. Godula i T. Węclawowicz (1997) założenie o trwałości granic etnograficznych uważają za dyskusyjne.

A. Wróbel (1956) staje na stanowisku, że poczucie wspólnoty regionalnej jest czymś wtórnym w stosunku do rzeczywistych więzi społecznych ogniskujących się w ośrodkach. Poczucie wspólnoty byłoby zatem pochodną przynależności do uprzednio stworzonej jednostki terytorialnej. Należy chyba jednak odróżnić pewne poczucie wspólnoty – czy może raczej znajomości – wynikające z bieżących kontaktów społecznych od głębszego poziomu tożsamości kulturowej, która powstaje w wyniku nagromadzenia się pewnych cech w ciągu długich okresów kształtowania się regionów historycznych. Odpowiednim podsumowaniem tego rozważania będzie stwierdzenie K. Dziewońskiego (1984): każdy podział, który istnieje dostatecznie długo, wydaje się być ustabilizowany.

Właśnie stałość jednostek terytorialnych podnosi się jako zaletę ustroju opartego na przesłankach historycznych. T. Czyżewska i A. Kostarczyk (1997) zwracają uwagę, iż w Polsce w kolejnych podziałach można dostrzec odbicie wcześniejszych prowincji – przy zmienności jedynie ich głównych ośrodków. Natomiast S. L. Bagdziński i J. Kołodziejski (1997), zwolennicy kształtowania podziału na podstawie sieci osadniczej, przyznają, że ta jest także ukształtowana historycznie. Z kolei B. Jałowiecki (1991) stawia zarzut, iż czynnik społeczno-kulturowy obecnie nie konstytuuje regionów; jego znaczenie ogranicza się do wyspowych makroregionów bądź rozmytych makroprowincji. Autor podkreśla przy tym faktyczny zanik tożsamości regionalnych w Polsce. Jednocześnie, proponując ustrój oparty na makroregionach węzłowych, zaznacza, iż w miarę możliwości ustalenie ich granic winno nastąpić według struktur kulturowych i tradycyjnych ciężań. Ponadto jest zwolennikiem stosowania zasady konserwatyizmu podziału: lepiej jest dostosowywać istniejące jednostki, niżli całościowo zmieniać ustrój terytorialny.

2.2.8. ZGODNOŚĆ Z SIECIĄ OSADNICZĄ

Powszechnie stosowaną zasadą określania regionów administracyjnych jest ich dopasowanie do sieci osadniczej. Czynnik ten jako istotny wymieniają między innymi J. Kołodziejski, A. Stasiak (1986), A. Wróbel (1986) oraz S. L. Bagdziński i J. Kołodziejski (1997). A. Wróbel (1974) tworzenie podziału każe zaczynać właśnie od analizy sieci osadniczej. Z. Ziobrowski z zespołem (1991), jakkolwiek strukturę osadniczą zalicza do czynników pomocniczych, podkreśla znaczenie ciężań do głównych węzłów sieci. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b) w regionalnych sieciach osadniczych widzą konstrukcję nośną struktur funkcjonalno-przestrzennych. J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986) zwracają

uwagę, iż należy uwzględnić nie tylko stan układu osadniczego, ale i tendencje rozwoju; w szczególności ważne są tutaj jego pożądane zmiany.

Zmienność sieci osadniczej w czasie zauważa też A. Wróbel (1986), wysuwając przy tym wątpliwość, iż w wielostopniowej strukturze podział na hierarchiczne klasy ośrodków nie jest ostry, a ich zasięgi ciężarów przecinają się wzajemnie. Potwierdzają to Z. Chojnicki i T. Czyż (1992), mówiąc, iż granice regionów mają charakter rozmyty, zaś przynależność obszarów krańcowych jest nieostra i stopniowalna. J. Szczepkowski (1991) wylicza, że suma zapleczy głównych miast Polski przewyższa powierzchnię kraju o 35%. O nakładaniu się zapleczy pisze zresztą już W. Christaller (1933). Dlatego A. Wróbel (1986) wnosi o dostosowanie, a nie odwzorowanie układów ciężarów. K. Heffner i A. Rochmińska (2000) stwierdzają, iż powstałe w ten sposób różnice między hierarchią ośrodków regionalnych a próbami przybliżenia do niej układów administracyjno-przestrzennych są bardzo duże.

Domknięcie zespołów osadniczych

Podstawowym żądaniem w kwestii dopasowania podziału terytorialnego do sieci osadniczej jest zachowanie całości zespołów osadniczych. K. Heffner i A. Rochmińska (2000) zwracają uwagę na potrzebę uwzględnienia istniejących związków hierarchicznych w systemie osadniczym. A. Wróbel (1986) stawia wniosek, by nie przecinać wyraźnie ukształtowanych układów powiązań, które mają znaczenie dla działania jednostki danego szczebla. Oczekiwanie to jest podnoszone co do jednostek różnej skali. Dotyczy zwłaszcza tych poziomów, na których istnienie tego rodzaju układów nie budzi wątpliwości, to jest regionów miejskich i mikroregionów lokalnych. K. Karski (1986) żąda zachowania podstawowych zespołów osadniczych na poziomie lokalnym, zastrzegając, iż nie należy mylić ich z gminami. B. Malisz (1974) zwraca uwagę, iż odcięcie granicą miasta od jego otoczenia poważnie utrudnia utrzymanie ładu przestrzennego na przedmieściach. Do wielkiej skali przechodzi A. Piskozub (1989b), wskazując, iż trudno dokonać racjonalnego rozdzielania zurbanizowanego obszaru między Krakowem a Zagłębiem Śląsko-Dąbrowskim.

Omawianą zasadę szczególnie często odnosi się do regionu miejskiego. R. Andrzejewska i T. Strykiewicz (1986) regionem miejskim nazywają system codziennych kontaktów mieszkańców. S. Berezowski (1959) definiuje go jako terytorialnie wykształcony kompleks produkcyjno-konsumpcyjny wokół większego miasta bądź zespołu miast. Widzi takie podstawowe regiony o promieniu 50 km lub więcej, wokół miast liczących po co najmniej 60-70 tysięcy mieszkańców. M. Opałło (1974) chce wyodrębnić w Polsce około 80 jednostek nazwanych podregionami gospodarczymi. J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986)

rysują teoretyczne zasięgi oddziaływania – o promieniach 25 i 50 km – wokół kilkudziesięciu miast. O poszukiwaniu minimalnego zasięgu oddziaływania pisze też K. Karski (1986). Podregionów tego rodzaju nie należy utożsamiać z wynikowymi jednostkami terytorialnymi szczebla regionalnego; należy je postrzegać raczej jako części składowe, których integralność ma zostać zachowana. Zagadnienie to poruszane było w ustępie 2.2.2.

Położenie aglomeracji

Co do odpowiedniego miejsca zespołów osadniczych w strukturze podziału terytorialnego – szczególne znaczenie ma sprawa aglomeracji. P. Eberhardt i S. Heřman (1973) aglomeracją nazywają zespół jednostek osadniczych wyróżniający się w systemie osadniczym kraju potencjałem demograficznym i gospodarczym oraz spełnianymi funkcjami. Dość szczegółową klasyfikację takich układów – pod względem ich struktury – podaje R. Karłowicz (1973). Sposobami wyodrębniania aglomeracji zajmują się między innymi P. Eberhardt, Z. Gontarski i J. Siemiński (1973) oraz W. Pańko (1984). Oczywiście kwestia istnienia i zasięgów poszczególnych aglomeracji jest dyskusyjna, na co zwraca uwagę B. Malisz (1974). Te zagadnienia, mimo że wiążą się z tematem pracy, nie będą tu rozwijane.

Charakterystyczną cechą aglomeracji jest nakładanie się zapleczy należących do niej ośrodków. W. Christaller (1933) stwierdza, iż ośrodki leżące blisko siebie posiadają wspólny obszar uzupełniający. Z tego wynika, że przedzielenie ich granicą może budzić wątpliwość wobec określonej wyżej zasady nieoddzielania ośrodka od zaplecza. Stąd A. Wróbel (1984) wysuwa żądanie, by cała aglomeracja znajdowała się w jednym regionie administracyjnym. W. Brzeziński (1974) twierdzi, iż powstanie nowej aglomeracji może być przesłanką do zmiany granic województw. J. Szczepkowski (1991) ogranicza jednak zasadę niedzielenia aglomeracji do układów jednoogniskowych. Według niego można przeprowadzić granicę między Bydgoszczą a Toruniem, jak również przez konurbację sudecką.

Kolejną dyskusyjną sprawą jest właściwe położenie dużej aglomeracji w obrębie regionu administracyjnego. Spotyka się tutaj dwa wykluczające się podejścia. Jedno – zgodnie z założeniem domknięcia zespołów osadniczych – nakazuje, by zaplecze aglomeracji należało do tej samej jednostki; drugie każe wydzielić aglomerację z otaczającego regionu jako oddzielną jednostkę terytorialną. R. Domański (1984) zaleca, by uwzględnić ciężenia między aglomeracją a zapleczem. S. Liszewski (1991) ostrzega, żeby nie wydzielać aglomeracji; powinny one stanowić części otaczających je regionów węzłowych. M. Tarkowski (2004) podważa rozwiązanie, w którym zaplecze konurbacji śląsko-

dąbrowskiej pozostaje w sąsiednim województwie. Wcześniej na problemy w obszarach stykowych zwracał uwagę S. M. Zawadzki (1974).

Nad możliwością wprowadzenia specjalnego ustroju terytorialnego dla województw z aglomeracjami zastanawia się S. Leszczycki (1974b). K. Dziewoński (1974b) wnioskuje o odmienną formę jednostki terytorialnej dla 8-10 najlepiej wykształconych aglomeracji w Polsce. Odmienność ta miałaby się przejawiać w mniejszej liczbie szczebli podziału. S. M. Zawadzki (1974) zwraca uwagę, że aglomeracje – w zależności od ich rodzaju – powinny posiadać inne struktury administracyjne. Jako obszary wymagające szczególnych rozwiązań wymienia aglomeracje staropolską, śląsko-dąbrowską i warszawską. Możliwość wprowadzenia specjalnego ustroju dla okręgu śląsko-dąbrowskiego rozważa A. Wróbel (1986). S. Leszczycki (1974b) zadaje pytanie, jak dostosować przyjęte zasady do aglomeracji potencjalnych, których przyszłego kształtu – ani nawet faktu powstania – nie możemy być pewni. Uwzględnienie aglomeracji potencjalnych postuluje także B. Malisz (1974).

Tworzenie regionów węzłowych

Zasada domknięcia zespołów osadniczych na szczeblu regionalnym podziału objawiać się będzie poprzez tworzenie regionów węzłowych. Postulat taki stawiają wprost J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986), J. Szczepkowski (1991) oraz Z. Chojnicki i T. Czyż (2000). „Dążenie do uchwycenia naturalnych, historycznych, kulturalnych i komunikacyjnych węzłów, łączących ludność” zakłada Komisja dla Usprawnienia Administracji Publicznej w II Rzeczypospolitej (*Komisja...* 1930). A. Wróbel (1956) podejmuje próbę przebudowy podziału terytorialnego według dostępności miast – na podstawie „ogniskowej” teorii regionu. Za cechę konstytutywną regionu uznaje powiązania skupiające się w ośrodkach. W. Brzeziński (1974) widzi terytoria wyodrębniające się w oparciu o ośrodki dyspozycji gospodarczej, politycznej i kulturalnej. K. Dziewoński (1984) podkreśla, iż podstawą ustroju terytorialnego winny być układy ciężarów i regiony miejskie, a nie branżowa organizacja przemysłu. J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986) twierdzą, iż układ regionów węzłowych jest najmniej sprzeczny z organizacją przestrzenną gospodarki. Na hierarchicznie zróżnicowane regiony węzłowe zwraca uwagę S. Liszewski (1991). J. Kołodziejski (1991) żąda, by tę hierarchiczną strukturę powiązać ze szczeblami administracji. Układ węzłowy uznaje za konstrukcję nośną struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu. Budować województwa wokół wyraźnych centrów regionalnych zamierza P. Łysoń (1998). Na makroregionach węzłowych chce oprzeć podział S. Leszczycki (1984). Strukturę makroregionów węzłowych jako pierwszą przesłankę do tworzenia

podziału terytorialnego wymienia również A. Piskozub (1987b). B. Jałowiecki (1991) ciążenie do wielkich aglomeracji uznaje za jedyne obiektywne kryterium, zastrzegając jednak, że przy wyodrębnianiu jednostek powinno się w miarę możliwości uwzględniać również inne czynniki. Wśród autorów przeważa jednak przekonanie, iż najlepszą podstawą do ustalania granic będzie tutaj oddziaływanie ośrodka na zaplecze czyli rzeczywisty układ ciążen. Tak przyjmują między innymi S. Leszczycki (1974a), J. Kołodziejski (1984), A. Pyszkowski (1984), A. Wróbel (1986) oraz Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b). Ci ostatni zwracają jednak uwagę, iż pewne obszary mogą być pozbawione wyraźnych ogniw węzłowych. Taką przestrzeń miałby wypełnić układ regionów strefowych.

2.2.9. OCZEKIWANIA WZGLĘDEM OŚRODKÓW WĘZŁOWYCH

Węzeł a stolica

Przyjęcie postulatu kształtowania regionów węzłowych prowadzi do sprawy doboru ośrodków, które miałyby pełnić rolę węzłów. Od razu należy zastrzec, iż ośrodek węzłowy regionu nie musi być jego stolicą administracyjną, jakkolwiek większość autorów zakłada ich tożsamość. A. Wróbel (1956) zauważa, iż istnieje tendencja do umieszczania siedzib władz administracyjnych w ośrodkach o już wykształconej funkcji usługowej. J. Szczepkowski (1991) zwraca jednak uwagę, iż silne demograficznie i gospodarczo miasto nie musi jednocześnie pełnić roli ośrodka administracji publicznej. J. Sługocki (1997) idzie dalej, twierdząc, że przodująca rola metropolii nie powinna być podkreślana formalnie. Powołuje się tu na literaturę europejską, gdzie centralizm regionalny uznawany jest za zagrożenie dla samorządności. W podobnym duchu wypowiada się J. Kołodziejski (1997), ostrzegając przed polaryzacją potencjału rozwojowego w kilku aglomeracjach i największych miastach.

Kiedy siedziba władz jednostki i jej główny ośrodek nie są tożsame, należy określić, do czego odnoszą się przedstawiane oczekiwania. Poniższe rozważania dotyczą ośrodków węzłowych, wokół których budowane są jednostki podziału terytorialnego, niezależnie od tego, czy ośrodek taki będzie jednocześnie pełnił rolę siedziby władz administracyjnych.

Pożądane cechy węzła

Cechy ośrodka węzłowego można rozpatrywać jako wewnętrzne własności samego ośrodka: potencjał demograficzny i wyposażenie w stosowną infrastrukturę, oraz jako okoliczności zewnętrzne: położenie w stosunku do innych ośrodków, wielkość i charakter zaplecza.

Jako podstawowe należy wymienić oczekiwanie, by dobór ośrodków węzłowych był poprzedzony rozpoznaniem sieci osadniczej, w szczególności pod kątem jej hierarchizacji. Postulatem logiczności podziału terytorialnego A. Piskozub (1987b) nazywa żądanie uwzględnienia wszystkich ośrodków zaliczonych do wybranych kategorii; niepożądaną alternatywą jest tu uznaniowy wybór tylko niektórych miast danej klasy. Już w okresie międzywojennym A. Erdman podważa rozwiązanie, w którym województwo nie jest ani regionem typu dużej prowincji, ani regionem miasta średniego – określając je podziałem sztucznym z punktu widzenia regionalizacji (Piskozub 1987b). J. Kołodziejski (1997) proponuje oparcie podziału o miasta I lub II kategorii – odpowiednio największe i średnie. Jednak A. Wróbel (1974), K. Dziewoński (1984), S. Leszczycki (1984) i B. Jałowiecki (1991, 1997) wnioskuje o uwzględnienie tylko wybranych ośrodków niższej klasy – jako uzupełnienie w obszarach, gdzie brak miast wyższej kategorii.

Powyższa sprawa prowadzi do zagadnienia wzajemnego rozmieszczenia ośrodków węzłowych na dzielonym terytorium. Zasada równomiernego pokrycia kraju ośrodkami wojewódzkimi jest milcząco przyjmowana bodaj przez większość autorów. Dosłownie ją wyrażają Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b). Jej spełnienie daje taki sam skutek jak żądanie równej powierzchni jednostek, przedstawione wyżej. Żądanie to przekłada się na wniosek J. Kołodziejskiego i A. Stasiaka (1986), żeby dany ośrodek węzłowy nie leżał w pobliżu innego, zwłaszcza większego ośrodka. Z tego powodu A. Wróbel (1974) i S. Liszewski (1994) odrzucają miasta należące do konurbacji z innym głównym ośrodkiem. Suski w okresie II Rzeczypospolitej wskazuje pary miast leżące w przestrzeni zbyt jednorodnej, by tworzyć wokół nich oddzielnie województwa. Jako przykłady podaje Bydgoszcz i Toruń oraz Kielce i Radom. Ponadto wyklucza ośrodki w pobliżu granic państwa (Piskozub 1987b).

Odosobnione położenie związane jest z innym warunkiem stawianym przez S. Liszewskiego (1991) – odpowiedniego stopnia centralności ośrodka. Pojęcie to pochodzi od W. Christallera (1933), a dotyczy nadwyżki znaczenia, jaką posiada miasto kosztem niedoboru w obszarze je otaczającym. Stopnie centralności i odosobnienia próbuje powiązać T. Czyż (1995), mówiąc o potencjale – uzależnionym od potencjału samego ośrodka oraz od sumy potencjałów innych ośrodków odniesionych do odległości między nimi. Christallerowska centralność pojawia się w piśmiennictwie pod różnymi określeniami. A. Pyszkowski (1984) żąda „silnego”, W. Pańko (1984) – „bardzo silnego” ośrodka w każdej jednostce terytorialnej. P. Łysoń (1998) chce budować województwa wokół wyraźnych centrów regionalnych. J. Szczepkowski (1991) wnosi o dobór ośrodków po ich hierarchizacji względem „wielkowiejskości”, rozumianej jako potencjał demograficzno-społeczny.

S. Liszewski (1991) podkreśla, iż ważne jest wykształcenie ośrodka przed przyznaniem mu statusu wojewódzkiego. Przekłada się to niewątpliwie na jego samodzielność w dziedzinie zaspokajania potrzeb mieszkańców regionu. J. Sługocki (1997) stawia tezę, iż dla rozwoju kultury lepsza jest mniejsza liczba ośrodków efektywnych niż większa – niesamodzielnych.

Uściśloną miarą znaczenia ośrodka może być jego wielkość, mierzona zwykle liczbą mieszkańców. Niektórzy wskazują dolny próg wielkości, inni – wielkość optymalną, inni wreszcie – pożądaną liczbę ośrodków. Liczba ośrodków również przekłada się na określoną wielkość, jeśli założyć, iż będą to największe miasta w kraju. Rzadziej podawany jest przedział wielkości; z tego ujęcia wynikałoby, iż optymalna wielkość ośrodka węzłowego ma także ograniczenie górne. A. Wróbel z zespołem (1986) dopuszcza miasto wojewódzkie liczące 50 tysięcy mieszkańców – w przypadku ośrodków obsługujących duże obszary, takich jak Zamość. Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998b) jako właściwą wielkość miasta wojewódzkiego podają przedział 50-150 tysięcy mieszkańców. A. Wróbel (1984) i S. Liszewski (1991) wskazują dolny próg – około 100 tysięcy. W innym opracowaniu S. Liszewski (1994) mówi, iż niekwestionowanymi jądrami systemu osadniczego, ważnymi centrami regionalnymi są dopiero ośrodki liczące po co najmniej 200 tysięcy ludności. O takie samo ograniczenie wnoszą S. Leszczycki (1984) oraz J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986). Ci drudzy argumentują, że jest to wielkość wystarczająca do tworzenia potrzebnej infrastruktury społecznej. Wartość 250-300 tysięcy podaje A. Wróbel (1986) jako granicę wielkościową „metropolii”, w której mogą rozwijać się wszystkie usługi wyższego rzędu. B. Jałowiecki (1997) chce w Polsce trzynastu regionów opartych na aglomeracjach liczących po co najmniej 350 tysięcy mieszkańców. S. Leszczycki (1974a) i B. Malisz (1974) żądają, by ośrodkami województw były aglomeracje. B. Jałowiecki (1991) i S. Liszewski (1991) twierdzą, że powinny to być – wielkie aglomeracje. Z kolei J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) widzą węzły nie tylko w aglomeracjach, ale też w dużych miastach – z przedziału od 50 do 250-300 tysięcy mieszkańców.

Niektórzy podają nie zakładaną wielkość, lecz liczbę – bądź wręcz listę – ośrodków. Czynią to zazwyczaj zwolennicy mniejszej liczby województw. Trzeba tu zastrzec, iż właściwie jest to już gotowy wynik, a nie oczekiwanie co do przyszłej struktury podziału. A. Piskozub (1989b) chce oprzeć podział na siedmiu stolicach prowincjonalnych, dodając do tego dwa miasta w obszarach, gdzie brak takich historycznych ośrodków. P. Łysoń (1998) proponuje dla Polski 9 miast wojewódzkich, J. Kołodziejcki najpierw (1984) – 24-26, potem (1991) – 10 bądź 25-30, A. Wróbel z zespołem (1986) – co najmniej 10, T. Lijewski (1984) – 11, K. Dziewoński (1984) – co najmniej 11, S. Leszczycki (1984) – jako punkt wyjścia

podaje 12, B. Malisz (1974) – kilkanaście aglomeracji, uwzględniając też aglomeracje potencjalne.

Wielkość miasta nie zawsze trafnie oddaje jego znaczenie. W. Christaller (1933) zaznacza, iż chodzi nie o liczbę mieszkańców, lecz wynik ich zespołowego działania. A. Wróbel (1974) zwraca uwagę, iż od wielkości ośrodka należy odróżnić stopień jego centralności. Stąd usuwa z mapy potencjalnych miast wojewódzkich te, które wyróżniają się wielkością jako na przykład ośrodki przemysłowe, zaś obsługują tylko niewielkie okręgi. Sprawa dotyczy też różnicy między obszarami gęsto zaludnionymi, o dobrze rozwiniętej sieci osadniczej, a rejonami peryferyjnymi. J. Kołodziejcki (1984) zauważając ułomność struktury osadniczej Polski doradza, by w celu uzyskania rzeczywistej policentryczności rozwijać wybrane ośrodki niespełniające założeń co do pożądanej wielkości. W tym kontekście A. Stasiak (1984a) stwierdza, iż miasta liczące po 40-60 tysięcy mieszkańców na polskiej ścianie wschodniej mają „wartość” miasta 100-tysięcznego w środkowej bądź zachodniej części kraju. Stąd A. Wróbel (1974) przedstawia jeszcze inny czynnik wyboru ośrodka: wielkość regionu węzłowego, który ten przy sobie skupia. Wiąże się to z oczekiwaniem odpowiedniej wielkości jednostki terytorialnej, o czym pisano powyżej. Podobnie można rozumieć postulat Z. Jabłońskiego i A. Potoczka (1998b), którzy żądają odpowiednich powiązań funkcjonalnych ośrodka z układem terytorialnym.

S. Liszewski (1991) stopień centralności wiąże z liczbą mieszkańców o odpowiednich umiejętnościach czy też zawodach. Wielu autorów wysuwa żądanie, by miasta węzłowe były silnymi ośrodkami gospodarczymi. W czasach realnego socjalizmu S. Leszczycki (1984) mówi, iż powinny to być duże ośrodki przemysłowe. Warunek odpowiedniego potencjału gospodarczego stawiają J. Kołodziejcki (1984) oraz Z. Jabłoński i A. Potoczek (1991). W. Brzeziński (1974) każe szukać ośrodków oddziaływania społeczno-politycznego, kulturalnego i gospodarczego na obszar postulowanego województwa. Potencjału kulturowego i naukowego miasta domagają się S. Leszczycki (1984) i J. Szczepkowski (1991). Z. Jabłoński i A. Potoczek (1991) zwracają uwagę na potrzebę maksymalnego wykorzystania potencjału społeczno-gospodarczego. Żądają też wyposażenia ośrodka w odpowiednią infrastrukturę społeczną i techniczną. Niewątpliwie może to być obiektywną miarą jego centralności. Znaczenie infrastruktury podnoszą także J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) oraz J. Szczepkowski (1991). A. Wróbel (1984) dodaje do tego żądanie dostępności usług wyższego rzędu. Według atrakcyjności usługowej chcą dobierać ośrodki również R. Domański (1986), S. Liszewski (1991) oraz Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a). P. Łysoń (1998) uściśla, iż miasto wojewódzkie powinno być wyposażone w uczelnie i banki.

S. Liszewski (1991) oraz Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) stwierdzają ponadto, iż argumentem za wyborem danego ośrodka ma być uprzednie istnienie tam urzędów administracji publicznej. J. Szczepkowski (1991) przyznawałby dodatkowe punkty za jednostki administracji specjalnej. Ośrodki władzy – rozumiane jako skupienia różnego rodzaju instytucji publicznych i prywatnych oddziałujących na otoczenie regionalne – badał J. Wendt (2001). Na tej podstawie dochodzi do wniosku, iż uzasadniony byłby podział kraju na 10-11 albo 20-21 województw.

Sporadycznie pojawiają się jeszcze inne oczekiwania co do ośrodków województw. T. Lijewski (2002) bierze pod uwagę zestawienie okresów – w XX wieku – w których poszczególne miasta pełniły funkcje wojewódzkie. Także Z. Jabłoński i A. Potoczek (1998a) chcą, by wybierany ośrodek węzłowy posiadał tradycję stolicy regionu; z drugiej strony oczekują dla niego warunków perspektywicznego rozwoju.

S. Leszczycki (1984) stawia wniosek, by ośrodkami województw były węzły komunikacyjne. S. Liszewski (1991) rozszerza to żądanie o dostępność zewnętrzną – komunikacją lotniczą. J. Szczepkowski (1991) przedkłada dostępność komunikacyjną nad postulowane gdzie indziej centralne położenie ośrodka w obrębie jednostki. Podobnego zdania jest J. Kołodziejcki (1984), skoro piętnuje wybór ośrodków położonych ekscentrycznie i słabo skomunikowanych. Dostępność komunikacyjną jako warunek wyboru węzła wymieniają też Suski (Piskozub 1987b), J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) oraz A. Wróbel z zespołem (1986). T. Lijewski (1984) – w obszarach, gdzie dotychczasowe węzły są słabo dostępne, proponuje tworzyć nowe województwa.

Ujmując rzecz teoretycznie – żądanie centralnego położenia ośrodka administracyjnego jest do spełnienia tylko pod warunkiem jego wyboru po ustaleniu granic jednostek. Żądanie takie podnoszone jako postulat do delimitacji jawi się jako błąd logiczny. Wynika to z faktu, iż granice danej jednostki uzależnione są od granic jednostek sąsiednich. A zatem przy uprzednim wyborze głównych ośrodków można co najwyżej uczynić zadość zasadzie, iż ośrodek danej jednostki jest lepiej dostępny dla wszystkich jej części niż ośrodki innych jednostek. Nie oznacza to centralnego położenia każdego ośrodka w swojej jednostce. To natomiast byłoby do osiągnięcia jedynie w przypadku równomiernego rozmieszczenia tych ośrodków na dzielonym terytorium; wymagałoby jednak pewnej jednorodności przestrzeni, która w rzeczywistości nie ma miejsca. Postulat optymalnego położenia ośrodka jawi się jako jeszcze trudniejszy do spełnienia, jeśli zważyć, iż miastom wojewódzkim stawiane jest szereg innych wymagań, o czym była mowa powyżej. Metodyka doboru ośrodków węzłowych omówiona jest szczegółowo w ustępie 2.3.2.

Kwestia ośrodków alternatywnych

Ciekawym zagadnieniem jest wreszcie sprawa pożądanej struktury osadniczej jednostki terytorialnej. Klasyczny region węzłowy posiada jeden główny ośrodek, a wszystkie pozostałe węzły są w stosunku do niego podrzędne. W rzeczywistości może się jednak zdarzyć, iż w pobliżu danego ośrodka znajduje się inny, o podobnym znaczeniu w sieci osadniczej, który może być uznawany za konkurencyjny. Rzecz staje się problematyczna, kiedy zaplecza ośrodków nakładają się, a ponadto założona minimalna wielkość jednostki terytorialnej nie pozwala na utworzenie dwóch odrębnych regionów węzłowych. B. Jałowiecki (1997) zwraca uwagę, by przy tworzeniu ustroju terytorialnego unikać wzbudzania sporów między miastami dążącymi do równorzędnej pozycji, wymieniwszy w innym miejscu (1991) szereg takich przypadków z Polski. Sprawę tę podnosi także Z. Ziolo (1992), ostrzegając przed wywoływaniem niezadowolenia społecznego. A. Nelicki (2001) krytykuje w tym względzie obecny podział terytorialny Rzeczypospolitej, dostrzegając brak konsekwencji w podejściu do tego rodzaju konfliktów. Nie sposób zaprzeczyć, iż nietrafne decyzje mogą niepotrzebnie potęgować konkurencję wewnątrz regionów.

Jedną z możliwości uniknięcia powyższego problemu jest podporządkowanie współzawodniczących miast innym, większym ośrodkom. Według B. Jałowieckiego (1991) zapewnić to może oparcie ustroju terytorialnego na dużych aglomeracjach. Alternatywą jest utworzenie regionu węzłowego o charakterze dwubiegunowym, gdzie konkurencyjne ośrodki są równorzędne. Rozwiązanie takie proponuje T. Lijewski (1984). Dopuszczają je także Z. Chojnicki i T. Czyż (2000), mówiąc o więcej niż jednym ośrodku „subkrajowym” w jednostce terytorialnej. P. Łysoń (1998) formułuje wprost zasadę podziału organów administracji w przypadku istnienia dwóch dużych miast w województwie. Możliwość taką widzi również J. Sługocki (1997), podkreślając, iż jest to sposób zapobiegania centralizmowi regionalnemu. Rozwiązanie to zastosowano zresztą w podziale terytorialnym z roku 1999.

2.2.10. NAZEWNICTWO JEDNOSTEK

W literaturze nie znajdujemy wyszczególnienia zasad, którymi kierują się twórcy podziałów terytorialnych nadając nazwy województwom. Wypada zatem w tej kwestii sięgnąć do polskiej tradycji nazewnictwa, przede wszystkim z czasów I Rzeczypospolitej. Można tutaj wyróżnić dwa rodzaje nazw województw: tworzone od nazw miast wojewódzkich oraz tworzone od nazw ziem historycznych. Pierwszy rodzaj zdecydowanie

przeważa w historii polskiego nazewnictwa, a ze względu na swą prostotę nie budzi większych wątpliwości. Pewnego wyjaśnienia natomiast wymaga drugi rodzaj nazw.

Wśród przypadków nadania nazw drugiego rodzaju – pochodzących od nazw ziem historycznych – wyróżnić można znowu dwie możliwości. Pierwsza możliwość sprowadza się do tego, iż województwo jest tożsame terytorialnie z ziemią, od której nazwę wzięło: Pomorze Gdańskie to województwo pomorskie, Wołyń to województwo wołyńskie, zaś Żmudź – województwo żmudzkie. Druga możliwość polega na tym, iż województwo nazwane od pewnej krainy historycznej obejmuje tylko jej część. Tak działo się, kiedy początkowo tylko część danej krainy wchodziła w skład państwa, natomiast pozostała część należała do innego państwa bądź zachowywała udzielną. I tak Mazowsze składało się z województw mazowieckiego, płockiego i rawskiego. Wyjaśnia to argument, że płockie i rawskie włączone zostały wcześniej w skład Rzeczypospolitej, podczas gdy reszta Mazowsza istniała równolegle jako księstwo mazowieckie. Po inkorporacji do Korony księstwo zachowało swoją nazwę. Podobne sytuacje miały miejsce na Rusi. Województwo ruskie obejmowało większość Rusi Czerwonej; pozostałą jej część stanowiło województwo bełskie, które później weszło w skład Korony. Inny taki przypadek to województwa podolskie i braclawskie. Województwem podolskim nazwano zachodnią część Podola, przyłączoną przez Kazimierza Wielkiego. Województwo braclawskie, czyli Podole Ukrainne, włączono do Korony dopiero po Unii Lubelskiej (Gloger 1903).

W późniejszych okresach historycznych w następujących po sobie bytach państwowych na ziemiach polskich przyjmuje się zasada określania regionów administracyjnych od nazw ich głównych miast. Jest ona ściśle przestrzegana w przypadku departamentów Księstwa Warszawskiego, guberni Królestwa Polskiego po roku 1844 oraz województw w latach 1950-1999. W innych okresach zdarzają się nieliczne odstępstwa. Przypadek taki ma miejsce w pierwszym podziale terytorialnym XIX-wiecznego Królestwa Polskiego – z roku 1816. W nawiązaniu do tradycji I Rzeczypospolitej pojawiają się dwie historyczne nazwy: mazowieckie i podlaskie. Terytoria tak nazwanych województw nie odpowiadają jednak swoim odpowiednikom sprzed rozbiorów. Ponadto w tym okresie godne uwagi są dwa przypadki urobienia nazw województw od dawnych miast wojewódzkich, które przestały już wówczas pełnić taką rolę w swoich regionach. I tak województwo krakowskie miało swoją siedzibę najpierw w Miechowie, potem w Kielcach, jako że Kraków, pozostając wolnym miastem, nie wchodził w skład Królestwa. Z kolei w województwie sandomierskim miastem wojewódzkim został centralnie umiejscowiony

Radom. Sandomierz należał do tegoż województwa, znalazł się jednak w peryferyjnym położeniu na granicy z zaborem austriackim (Trzebiński, Borkiewicz 1956).

Również w II Rzeczypospolitej zastosowano dwie nazwy pochodzące od regionów historycznych: pomorskie i śląskie. Szerzej o nich w ustępie 3.4.2. Ostatnim przed rokiem 1999 przypadkiem zastosowania tego rodzaju nazwy jest – śląsko-dąbrowskie. Nazwę wykorzystano w roku 1945 w związku z rozszerzeniem województwa śląskiego o Zagłębie Dąbrowskie z przyległościami (*Gazeta Urzędowa...* 1945). Warto podkreślić, iż jest to ostatni w historii Polski przypadek dbałości o adekwatność nazwy do terytorium województwa.

Omawiając tradycję nazewnictwa regionów administracyjnych w Polsce wypada poruszyć tę kwestię także w odniesieniu do państwa pruskiego, później niemieckiego. Obejmowało ono wszakże połowę obszaru dzisiejszej Rzeczypospolitej przez ponad sto lat. Państwo składało się z historycznych prowincji, które z kolei podzielono na okręgi rządowe – rejencje. Rejencje co do zasady nosiły nazwy od siedzib ich władz. Nieliczne wyjątki dopuszczono w związku ze zmianami granic państwowych. Najbardziej godnym uwagi przykładem jest rejencja Prusy Zachodnie, powstała z części prowincji o tej nazwie, która pozostała w Rzeszy po odrodzeniu się Rzeczypospolitej (Trzebiński 1955).

Na podstawie powyższych rozważań można zaproponować następujące zasady, a jednocześnie miary trafności użycia nazw krain historycznych w nazwach województw:

1. Zupełność: województwo obejmuje całą krainę historyczną, od której wzięło nazwę.
2. Jednorodność: kraina historyczna, od której województwo wzięło nazwę, pokrywa cały jego obszar – do województwa nie należą części innych krain historycznych.

Można mówić o stopniu spełnienia powyższych zasad, podając ułamek, w jakim terytoria obecnego województwa i krainy historycznej pokrywają się. Spełnienie tychże zasad przekłada się na jednoznaczność nazwy regionu. Jednoznaczność jest zapewniona zawsze, kiedy województwo spełnia zasadę zupełności. Niejednoznaczność ma miejsce, kiedy więcej niż jedno województwo posiada w swoich granicach ziemię krainy, od którego urobiono nazwę tylko jednego z nich. Prostym przykładem może być nazwa „małopolskie”. Można ją równie dobrze odnosić do województwa świętokrzyskiego, które także obejmuje wyłącznie ziemię historycznej Małopolski. Z kolei naruszenie zasady jednorodności może, lecz nie musi prowadzić do utraty jednoznaczności nazewnictwa. Nie ma niejednoznaczności w sytuacji, kiedy województwo wprawdzie obejmuje inne ziemię, poza tą, od której wzięło nazwę, jednak ziemię tę nie użyczyły swych nazw żadnemu innemu województwu.

2.3. BUDOWA STRUKTURY PODZIAŁU TERYTORIALNEGO

2.3.1. OKREŚLENIE ETAPÓW POSTĘPOWANIA

W ustępie 2.1.1. wyróżniono dwie fazy tworzenia podziału terytorialnego. Pierwszej z nich – określenia oczekiwań co do pożądanej struktury – dotyczył podrozdział 2.2. Drugą fazą jest przekształcenie tychże oczekiwań w strukturę podziału terytorialnego. Rozdział niniejszy jest próbą określenia ciągu czynności, które podejmuje się w powyższym celu. Teoretycznie można dopuścić dużą różnorodność tego rodzaju procedur – również procedur prowadzących do jednakowego wyniku. Poszczególne czynności mogą wystąpić w tej bądź innej kolejności, w pełnym bądź mniejszym zestawie; mogą być podjęte świadomie bądź intuicyjnie. Wydaje się jednak, iż wszelkie racjonalne czynności występujące w tym postępowaniu można sprowadzić do którejś z poniższych kategorii.

O ile na temat oczekiwań co do właściwej struktury podziału terytorialnego istnieje dość obszerne piśmiennictwo, o tyle sprawa przełożenia tych założeń na czynności prowadzące do uzyskania wynikowej mapy jest opracowana mniej dokładnie. Nieco szerzej potraktowane są tylko wybrane zagadnienia – przede wszystkim dobór ośrodków węzłowych oraz ustalanie granic na podstawie ciążenia do ośrodka węzłowego.

J. Kołodziejcki (1984), S. Liszewski (1991) i J. Szczepkowski (1991) wyróżniają dwa podstawowe działania, które wykonuje się kolejno w drodze tworzenia podziału: wybór ośrodków węzłowych oraz wytyczenie granic jednostek. Już przy urządzaniu terytorium Nowej Galicji, przyłączanej do Księstwa Warszawskiego w roku 1809, zwrócono uwagę, iż wybór ośrodka i ustalenie granic mogą być wykonywane niezależnie, również przez inne organy (*Opinie...* 1809). To podstawowe rozróżnienie, jakkolwiek niewystarczające do ukazania pełnej złożoności procedury, zostanie tutaj przyjęte z zastrzeżeniem, iż pojęcie ośrodka zastąpi pojęcie rdzenia.

Postępowanie przy tworzeniu struktury podziału terytorialnego na szczeblu regionalnym można sprowadzić do następujących czynności:

- Etap wstępny: wybór podstawowej jednostki terytorialnej
- Etap pośredni (I, II...): budowa jednostek pośredniego szczebla
 - Wybór rdzeni jednostek pośredniego szczebla
 - Ustalenie granic jednostek pośredniego szczebla
- Etap zasadniczy: budowa jednostek szczebla regionalnego
 - Wybór rdzeni jednostek
 - Ustalenie granic jednostek
 - Określenie stolic i nazw jednostek

Powyższy schemat przedstawia czynności, które mogą – ale nie muszą – występować w drodze budowy struktury podziału. Zawsze występują co najmniej etapy wstępny i zasadniczy. Etapy pośrednie nie są konieczne. Odpowiadają one zastosowaniu zasady wyprzedzania, przywołanej w ustępie 2.2.2. W etapach pośrednich tworzone są jednostki podregionalne – coraz wyższego szczebla, które w toku dalszych prac zajmują miejsce jednostek podstawowych. Z technicznego punktu widzenia każdy etap pośredni można traktować jako niezależną procedurę tworzenia podziału niższego szczebla. Jest tu jednak istotna różnica w stosunku do etapu zasadniczego: w etapie pośrednim nie ma konieczności, by tworzone jednostki wypełniły całą dzieloną przestrzeń. Można dopuścić przypadek, iż mapa poddawana analizie w etapie zasadniczym – tworzenia jednostek regionalnych – składa się z występujących obok siebie jednostek różnych niższych szczebli, w zależności od rejonu dzielonej przestrzeni. Jako przykład może posłużyć taka sytuacja: w etapie pośrednim przyporządkowano niektóre gminy do aglomeracji miejskich, natomiast w obszarach odległych od dużych miast pozostają nadal niezgrupowane jednostki podstawowe.

Jak wspomniano w ustępie 2.2.2, uprzednie tworzenie jednostek niższego szczebla jest sposobem na uniknięcie zaburzeń w obszarach stykowych jednostek regionalnych. Pozwala zapobiec przecięciu granicą zespołów miejskich bądź niewielkich regionów etnograficznych, w zależności od przyjętych zasad podziału. Alternatywnym rozwiązaniem tego problemu – w przypadku tworzenia podziału jednoetapowo (od razu szczebel regionalny) – byłaby korekta wynikowej mapy w obszarach stykowych, prowadzona w fazie ustalania granic jednostek regionalnych. Ta kolejność działań nie prowadziłaby jednak do odmiennych wyników, a zatem wydaje się, iż w rozważaniach można tę możliwość pominąć.

Wstępnym etapem tworzenia struktury podziału jest wybór podstawowej jednostki terytorialnej. Pod tym pojęciem rozumie się najmniejszy, niepodzielny składnik przestrzeni,

z którego budowane są jednostki terytorialne wyższych szczebli. Jest to zwykle jednostka wcześniejszego podziału terytorialnego niższego szczebla. Możliwość tworzenia podziału terytorialnego bez określania jednostki podstawowej jawi się jako czysto teoretyczna, przynajmniej w Europie, gdzie przestrzeń jest intensywnie zagospodarowana. W praktyce najmniejszą wykorzystywaną jednostką tego rodzaju jest miejscowość. W Polsce za jednostki podstawowe przyjmowane są zwykle gminy. Tak czynią między innymi S. Leszczycki (1984), J. Kołodziejski i A. Stasiak (1986). Teoretycznie jako jednostkę podstawową można przyjąć dowolnego rodzaju terytorium określone w niezależnych źródłach. Może to być historyczna jednostka terytorialna, kraina etnograficzna czy przyrodnicza. Przy urządzeniu ziem galicyjskich na niepodzielne jednostki proponowano parafie, a także dobra ziemskie (*Opinie...* 1809). K. Karski (1986) jako jednostkę taką widzi podstawowy zespół osadniczy – obszar ciągnący do ośrodka lokalnego, zastrzegając iż nie należy go utożsamiać z gminą. Tu trzeba jednak zauważyć, że podział na takie zespoły nie jest dany, lecz wymaga wyznaczenia. Zatem w klasyfikacji na użytek tej rozprawy byłby on uwzględniony jako budowa jednostek niższego szczebla – etap pośredni tworzenia podziału.

Najważniejsze czynności występujące w etapach pośrednich i zasadniczym: wybór rdzeni i ustalenie granic jednostek – są opisane w dwóch poniższych ustępach. Szczególnym przypadkiem postępowania jest wybór rdzeni i delimitacja w drodze jednej czynności – przyporządkowywania jednostek składowych. Metoda przyporządkowywania jednostek składowych omówiona jest w rozdziale dotyczącym ustalania granic jednostek.

2.3.2. WYBÓR RDZENI JEDNOSTEK TERYTORIALNYCH

Przez rdzeń należy rozumieć obiekt bądź obszar, wokół którego budowana będzie jednostka terytorialna. Rdzeń jest szczególnym miejscem w przestrzeni, stanowiącym wyznacznik, składnik konstytuujący jednostki. Wybór rdzeni oznacza zatem wskazanie, z ilu jednostek składać się ma cała dzielona przestrzeń – i pozwala wyliczyć te jednostki.

Zazwyczaj rdzeniami są ośrodki regionów węzłowych. Rdzeniem może być również obiekt fizyczno-geograficzny, kraina fizyczno-geograficzna, obszar o wyróżniających się cechach kulturowych czy wreszcie sama nazwa regionu kulturowego, historycznego – jedynie orientacyjnie umieszczona w przestrzeni. R. Godula i T. Węclawowicz (1997) wyróżniają w regionie historycznym centrum i prowincję. To pierwsze jest odpowiednikiem rozważanego tu rdzenia. Za przykład wykorzystania krainy fizyczno-geograficznej jako rdzenia może służyć koncepcja J. Kołodziejskiego i A. Stasiaka (1986). Zakładają oni

budowę dwóch województw wokół krain przyrodniczych – delty Wisły oraz Sudetów. Podobnie autor podziału może uznać, że rdzeniem województwa będą Kaszuby – region etnograficzny. Będzie to oznaczać, iż w takim województwie znajdzie się cały obszar zamieszkały przez Kaszubów, jako rdzeń, oraz potencjalnie pewne obszary przyległe.

Trzeba tu zastrzec, iż wykorzystanie rdzenia, którego zasięg przestrzenny nie jest ściśle określony, jest możliwe, o ile jego rozmiary są niewielkie w stosunku do zakładanej wielkości jednostki. W przeciwnym przypadku niedookreślenie rdzenia mogłoby stwarzać wątpliwości przy ustalaniu granic.

Wybór rdzeni prowadzi do pewnej hierarchizacji przestrzeni. Istnienie rdzeni pociąga za sobą istnienie obszarów peryferyjnych. Dobór rdzeni wpływa na kształt jednostek, oczywiście nie dając pewności, że kształt ten będzie optymalny. Przy założeniu równej powierzchni i zwartości terytorialnej jednostek najbardziej pożądane byłoby równomierne rozmieszczenie rdzeni. Takie jednak trudno osiągnąć, jeśli rdzeniami mają być obiekty bądź obszary wyróżniające się w przestrzeni, która przecież nie jest jednorodna. Równomierny rozkład rdzeni najłatwiej uzyskać rozpatrując terytorium dzielone jako figurę geometryczną. Rdzeniami mogą być w tym przypadku dowolne punkty, swobodnie wybrane w przestrzeni w zależności od kształtu terytorium. Metodę tę można oczywiście modyfikować – na przykład zmieniając liczebność rdzeni według gęstości zaludnienia.

Jak wspomniano, w znakomitej większości koncepcji podziałów terytorialnych rdzeniami są ośrodki węzłowe. Jest to dogodne również w przypadku przyjęcia innych zasad ustalania granic niżli ciążenie do węzła. Zapobiega to bowiem powstawaniu jednostek pozbawionych większych ośrodków osadniczych. Dlatego wybór rdzeni jednostek terytorialnych jest tu szerzej omówiony na przykładzie doboru ośrodków węzłowych.

Dobór ośrodków węzłowych może mieć miejsce zarówno w zasadniczym etapie tworzenia podziału, jak i w etapach pośrednich. Ośrodkiem węzłowym może być nie tylko pojedyncze miasto, a również cały region miejski, a także inna jednostka osadnicza – na przykład konurbacja. Jak mówiono wyżej, czynniki doboru ośrodka węzłowego można sprowadzić do następujących kategorii: cech samego ośrodka, cech jego zaplecza oraz cech jego położenia względem sąsiednich, konkurencyjnych ośrodków.

Cechy samego ośrodka oraz jego zaplecza można rozważać łącznie. Wówczas przedmiotem badania – i doboru – są regiony miejskie. Można przyjąć, iż w skali regionu administracyjnego to właśnie cały region miejski czy też aglomeracja, nie zaś samo miasto – pełni rolę ośrodka węzłowego. Tu należy zastrzec, iż wyróżnienie zapleczy ośrodków nie zastępuje tworzenia struktury podziału terytorialnego, może być tylko jednym z etapów

pośrednich. Zaplecza takie bowiem z jednej strony nie muszą pokrywać całej dzielonej przestrzeni, z drugiej – mogą na siebie zachodzić.

Badanie cech ośrodków wraz z zapleczami prowadzi do ich hierarchizacji. Rozpatrywane ośrodki – według stopnia spełnienia żądanych kryteriów – można uporządkować w zestawienie ciągłe bądź też w klasy. Po przyjęciu takiej klasyfikacji dokonywać się będzie wyboru ośrodków z kolejnych poziomów hierarchii. Potem nastąpi korekta listy wybranych ośrodków w zależności od ich położenia w stosunku do innych ośrodków. Postępowanie to można sprowadzić do poniższych czynności:

1. Wybór ośrodków najwyższej klasy (lub najwyższych klas)
2. Stwierdzenie kolizji ośrodków i usunięcie ich nadmiaru
3. Określenie obszarów o braku ośrodków

W przypadku istnienia obszarów o braku ośrodków postępowanie powtarza się. Listę wybranych ośrodków rozszerza się o kolejne najwyższe klasy – oczywiście jedynie dla obszarów określonych w punkcie 3. Dobór ośrodków kończy się w chwili osiągnięcia założonego stopnia wypełnienia przestrzeni ośrodkami, to jest kiedy nie ma obszarów ani o nadmiarze, ani o braku ośrodków.

Ad.1. Wybór ośrodków danej klasy

Niniejsze postępowanie zakłada jednoczesny wybór pewnej liczby ośrodków zaliczonych do danej klasy w hierarchii. Możliwe jest też kolejne wybieranie ośrodków pojedynczo; tak czyni w pewnym etapie prac S. Leszczycki (1984). Można to jednak uznać za szczególny przypadek klasy, do której należy tylko jeden ośrodek. Tu warto przypomnieć, iż wybierane w kolejnych etapach ośrodki muszą spełniać dwa warunki: zaliczać się do kolejnej najwyższej klasy oraz leżeć w obszarze o braku ośrodków.

Liczebność klasy ośrodków może być ustalona z góry albo być uzależniona od pewnych cech ośrodków – jak wielkość bądź szerzej rozumiane znaczenie. Liczba ośrodków w klasie może być na przykład ilorazem wielkości dzielonego terytorium i pożądanej wielkości jednostki terytorialnej. Klasyfikacja ośrodków może też zostać przyjęta z niezależnych źródeł. Podsystemy krajowej sieci osadniczej wyróżnia między innymi P. Eberhardt (1986).

W wyniku naniesienia ośrodków danej klasy na mapę dzielonego terytorium w pewnych obszarach mogą pojawić się następujące problemy:

- zbyt duża gęstość sieci ośrodków,
- zbyt mała gęstość sieci ośrodków.

Ich usunięciu służą kolejne fazy postępowania.

Ad. 2. Stwierdzenie kolizji i usunięcie nadmiaru ośrodków

Przez kolizję rozumieć należy wybór ośrodków leżących tak blisko siebie, że budowa oddzielnych jednostek w oparciu o te ośrodki byłaby sprzeczna z przyjętymi zasadami podziału. Wskaźnikiem kolizji może być nakładanie się określonych wcześniej zapleczy ośrodków. Jeszcze prostszą metodą jest przyjęcie minimalnej odległości od ośrodków sąsiednich. Minimalna odległość może obowiązywać także od granicy dzielonej przestrzeni.

Istnieją dwie podstawowe drogi do zniesienia kolizji. Najprostszym rozwiązaniem jest pozostawienie w spornym obszarze jednego ośrodka po odrzuceniu konkurencyjnych. Zasady wyboru bądź odrzucenia ośrodka mogą być tutaj analogiczne do przyjmowanych przy określaniu klas ośrodków – szeroko pojęty stopień centralności, miejsce w hierarchii oraz stopień odosobnienia od sąsiednich ośrodków. Odosobnienie może być liczone tylko od ośrodków z wyższych klas – uprzednio wybranych – bądź również względem ośrodków ze spornej grupy. Rozstrzygać może także porównanie wielkości potencjalnych jednostek, które da się przyporządkować każdemu z rozpatrywanych ośrodków. Eliminacja nadmiarowych ośrodków może zresztą nastąpić już w czasie ustalania klas ośrodków. Jednym z czynników określenia klasy może być odległość od ośrodków z klas wyższych. Przekłada się to na odrzucenie miast należących do aglomeracji z większymi ośrodkami.

Inną możliwością jest powiązanie sąsiednich ośrodków pozostających w kolizji i rozpatrywanie ich w dalszym postępowaniu łącznie – z założeniem utworzenia policentrycznych jednostek terytorialnych. Pozwala to na bezkonfliktowe rozwiązanie kwestii ośrodków alternatywnych.

Ad. 3. Określenie obszarów o braku ośrodków

Druga niedoskonałość wyboru ośrodków danej klasy objawia się jako ich niedobór w pewnych obszarach. W takim przypadku kolejnym krokiem jest określenie obszaru, w którym będzie się poszukiwać dodatkowych ośrodków z klas niższych. W tym celu należy ustalić potencjalne zasięgi jednostek terytorialnych zbudowanych wokół dotychczas wybranych rdzeni. Oczywiście w tej fazie nie może jeszcze nastąpić ostateczne ustalenie

granic, ponieważ będzie ono uzależnione od położenia i znaczenia również tych ośrodków, których jeszcze nie wybrano.

Promień potencjalnej jednostki terytorialnej może być stały, może być zależny od wielkości ośrodka albo rosnąć do chwili, gdy obszar osiągnie założoną wielkość – na przykład optymalną liczbę ludności lub powierzchnię. Użycie tutaj pojęcia promienia nie oznacza, jakoby potencjalna jednostka musiała mieć kształt okręgu. Zasięg może być liczony bądź w prostej linii, bądź wzdłuż szlaków komunikacyjnych, bądź też w inny sposób.

Przestrzeń pozostająca poza zasięgiem potencjalnych jednostek nie jest jeszcze właściwym obszarem poszukiwania nowych ośrodków węzłowych. Znalezienie nowego ośrodka zbyt blisko granicy innego potencjalnego regionu węzłowego prowadziłoby do zawężenia powierzchni obu tych sąsiednich jednostek. Dlatego wokół potencjalnych jednostek należy określić dodatkowo strefy buforowe. Również ich rozmiar winien być uzależniony od zakładanej wielkości jednostek. Obszar zajęty przez potencjalne jednostki i ich strefy buforowe pomija się w dalszym etapie prac. Natomiast reszta dzielonej przestrzeni jest obszarem poszukiwania nowych ośrodków.

2.3.3. USTALENIE GRANIC JEDNOSTEK TERYTORIALNYCH

Czynnością następującą po wyborze rdzeni jest ustalenie granic – delimitacja – zasadnicza faza tworzenia struktury podziału terytorialnego. Dopuszczyć można dwa podejścia do tego zagadnienia. Jedno opiera się na badaniu związków między rdzeniem a jego otoczeniem. Jest to metoda przyporządkowywania jednostek składowych. Drugie podejście polega – przeciwnie – na poszukiwaniu miejsc, gdzie nasilenie związków z sąsiednimi rdzeniami jest najmniejsze, stref przełamania wpływów. To podejście będzie zwane metodą odgórnego poszukiwania granic.

Przyporządkowywanie jednostek składowych jawi się jako podstawowy sposób ustalania granic jednostki terytorialnej. Granice jednostek regionalnych są tutaj wynikiem przyporządkowania jednostek składowych do rdzeni. W takim ujęciu – wbrew rozumieniu dosłownemu – delimitacja nie polega na bezpośrednim wytyczaniu granic. Warto też zauważyć, iż tak określone granice nie muszą szczególnie wyróżniać się w przestrzeni.

Wydawałoby się, że bardziej odpowiadające pojęciu delimitacji jest odgórne poszukiwanie granic. Granic, które w określony sposób wyróżniają się w obrębie dzielonej przestrzeni. Przyłączenie danego obszaru do danej jednostki terytorialnej jest wówczas skutkiem jego znalezienia się po jednej ze stron granicy. Okazuje się jednak, iż przy pewnych

założeniach metodę tę można postrzegać jako szczególny przypadek metody przyporządkowywania jednostek składowych – o czym poniżej.

Podstawowa metoda ustalania granic – przyporządkowywanie jednostek składowych – polega na dołączeniu każdej z wyróżnionych jednostek terytorialnych niższego szczebla do rdzenia, z którym jednostka ta wykazuje określony stosunek: podobieństwa, ciężenia lub inny. Zasada przyporządkowania nawiązuje oczywiście do ustalonych wcześniej założeń podziału. Przyporządkowywanie jednostek może odbywać się na każdym z etapów tworzenia struktury podziału. Jednostkami składowymi podlegającymi przyporządkowaniu w danym etapie są jednostki wynikowe z etapu poprzedniego. Takie etapowanie jest zastosowaniem zasady wyprzedzania. Ustalanie granic jednostek odbywa się po kolei dla poszczególnych szczebli, począwszy od najniższego uwzględnianego.

Jako swoistą modyfikację metody przyporządkowywania jednostek można dopuścić ciężenie do dwu lub więcej rdzeni równocześnie, przy określeniu pewnego zakresu, w którym siłę ciężenia uznaje się za jednakową. Duża liczba jednostek składowych ciężących do dwóch sąsiednich rdzeni może być powodem utworzenia dwubiegunowej jednostki regionalnej. Oczywiście będzie się to wiązało ze zmniejszeniem ogólnej liczby jednostek ustalonej w fazie wyboru rdzeni.

Teoretycznie możliwe jest zastosowanie metody przyporządkowywania jednostek bez uprzedniego wyboru rdzeni. Jednostka składowa podlega wówczas przyporządkowaniu nie do rdzenia, lecz do sąsiedniej jednostki, z którą łączy ją odpowiedni stosunek. W przypadku większej liczby takich jednostek przesądzające musi być natężenie tych więzi. Zasady mogą być tutaj analogiczne jak w wersji metody z upatrzonymi rdzeniami, z zastrzeżeniem, iż powinien to być stosunek ciężenia – hierarchiczny. Unika się w ten sposób powstawania dwuelementowych podzbiorów, złożonych z par jednostek powiązanych wzajemnym stosunkiem. Stosunek hierarchiczny wyklucza wzajemność, dzięki czemu powstający na mapie graf powiązań przybiera postać drzewiastą.

Wynikowy graf pokazuje pewną hierarchię w przestrzeni, jednocześnie wskazując jej węzły. Miarą znaczenia danego węzła może być liczba jednostek doń ciężących. Można też brać pod uwagę kształt części grafu skupionej w danym węźle, to jest także liczbę szczebli podległych danemu ośrodkowi. Wybierając odpowiedni poziom w tej hierarchii wskazujemy rdzenie, wokół których będą budowane jednostki terytorialne. Jednocześnie określone już ciężenia jednostek składowych – czyli ich przyporządkowanie do rdzeni – ustalają granice jednostek wyższego szczebla.

Metoda przyporządkowywania jednostek składowych bez uprzednio określonych rdzeni może być użyteczna do rozpoznawania hierarchii sieci osadniczej, która obecnie stanowi najczęstszy wyznacznik podziałów terytorialnych. Na koniec rozważań o delimitacji bez upatrzonych rdzeni warto zwrócić uwagę, że również w tym przypadku wybór rdzeni ma miejsce przed ustaleniem granic jednostek – zgodnie z ogólnym wzorcem postępowania.

Metoda przyporządkowywania jednostek składowych do rdzenia daje możliwość prostego nałożenia ograniczeń co do wielkości jednostki wynikowej. Wówczas do danego rdzenia przyporządkowywane są kolejno jednostki składowe wykazujące największe z nim powinowactwo. Kiedy ich zbiór przekroczy założoną wielkość, lista zostaje zamknięta i następne jednostki muszą zostać przyporządkowane do innych rdzeni. Oczywiście w końcowej fazie postępowania należy przewidzieć przyłączenie do któregoś ze rdzeni także tych jednostek, które nie zostały nigdzie przyporządkowane.

Jak wspomniano wyżej, rdzeniem jest zazwyczaj ośrodek węzłowy. Stąd też czynnikiem przyporządkowania jednostek składowych jest ciążenie do ośrodka węzłowego. Oczywiście pojęcie ciążenia – wyznaczającego zaplecze ośrodka – musi być uściślone. J. Szczepkowski (1991) każe rozpoznawać zaplecze na podstawie parametrów fizycznych, historyczno-kulturowych, komunikacyjnych oraz potencjału rozwojowego. Proponuje waloryzację i agregację tych wskaźników w drodze analizy wieloczynnikowej przy uwzględnieniu merytorycznej wartości danych. S. Berezowski (1974) widzi granice jako linie wyznaczone według zasięgu oddziaływania – kulturowego, politycznego, gospodarczego – ośrodka na otoczenie. Do krzywych obojętności porównuje granice R. Domański (1986). Z. Chojnicki i T. Czyż (1992) jako miarę powiązania wskazują teoretyczne modele potencjału i grawitacji, w tym zwłaszcza potencjału ludności. Ciążenie do danego ośrodka ustala się tutaj za pomocą zmiennych zależnych od liczby mieszkańców oraz odległości.

Najprostszą miarą związków z ośrodkiem węzłowym jest odległość. Jest ona przyjmowana jako intuicyjne kryterium przynależności do województwa nie tylko przez teoretyków (*MSW* 1928-1930). J. Krahelski (1929) za zasadę podziału przyjmuje odległość miast powiatowych od siedzib województw. Podobne badanie dla kolejno obowiązujących podziałów w II połowie XX wieku przedstawia T. Lijewski (2002). W praktyce odległość od ośrodka liczona jest według przebiegu dróg. Zasięgi regionów według układów liniowych infrastruktury chcą określać Z. Jabłoński i A. Potoczek (1991). Dostępność komunikacyjną jako czynnik przyjmuje A. Wróbel z zespołem (1986). Również na tej podstawie chce dzielić strefy przejściowe R. Domański (1986).

Lepszym miernikiem dostępności – niż odległość – wydaje się być czas dojazdu. Wyznaczanie granic według izochron zalecają T. Czyżewski (1947), S. Leszczycki (1984) i J. Kołodziejcki (1997). Wiadomo jednakże, iż dostępność czasowa będzie przyznawała większe zaplecza większym ośrodkom, leżącym w lepiej zagospodarowanych regionach. Stąd u R. Domańskiego (1986) pojawia się wniosek, by brać pod uwagę nie czas, lecz koszt dotarcia do ośrodka. Jest to powrót ku odległości w miejsce czasu, podparty jednak założeniem, iż mniejsza odległość oznacza potencjalnie krótszy czas dojazdu.

Dostępność ośrodka jest niewątpliwie warunkiem jego oddziaływania na otoczenie. S. Leszczycki (1984), A. Stasiak i M. Potrykowski (1986) oraz A. Wróbel z zespołem (1986) jako jedną z zasad delimitacji przywołują zasięg dojazdów do pracy. Dla Z. Chojnickiego i T. Czyż (1992) określnikiem regionu węzłowego prócz dojazdów będą migracje. Związki o charakterze gospodarczym mogą się objawiać na wiele sposobów. A. Wróbel (1956) jako przykład przywołuje badania amerykańskie, gdzie miarą oddziaływania ośrodka byłby udział gazet tam wydawanych w całości prasy kupowanej w danej miejscowości.

Zasadą przyporządkowania jednostki do rdzenia mogą być również związki kulturowe, w tym najczęściej – dawna przynależność terytorialna. Prostym czynnikiem jest świadomość bądź wola miejscowej ludności, wyrażona w referendum. Taką możliwość przewidują Z. Chojnicki i T. Czyż (1992). T. Kaczmarek (2005) podaje przykład wschodnich Niemiec, gdzie przynależność pogranicznych powiatów do landów ustalono w drodze głosowania.

Istotną kwestią do rozstrzygnięcia pozostaje, w jaki sposób określać ciężenie do rdzenia składającego się z policentrycznego zespołu ośrodków. Czy będzie brana pod uwagę suma, czy też inna funkcja jednostkowego znaczenia ośrodków? Sprawa wymaga jednoznacznego rozstrzygnięcia, zwłaszcza w przypadku czynnika odległości. Odległość może być liczona do bliższego bieguna bądź na przykład do wybranego punktu środkowego pomiędzy biegunami.

Alternatywna metoda wyodrębniania jednostek: odgórne poszukiwanie granic

Opisanej przed chwilą metodzie przyporządkowywania jednostek składowych można próbować przeciwstawić inną, polegającą na bezpośrednim poszukiwaniu granic regionalnych pomiędzy wybranymi uprzednio rdzeniami. Mogą to być granice historyczno-polityczne, przyrodnicze czy etniczno-kulturowe. Możliwe jest przy tym jednoczesne uwzględnianie granic różnego rodzaju. Warunkiem wstępnym będzie określenie ich wagi, tak by można było je hierarchizować. W przypadku granic historyczno-politycznych waga może zależeć od rangi danej granicy (państwowa czy regionalna), długości okresu jej

obowiązywania oraz długości okresu, który minął od chwili utraty jej formalnego znaczenia. Poszukiwane granice mogą ujawniać się od razu w postaci liniowej bądź też początkowo w postaci stref granicznych. Strefowe rubieże uzyska się na przykład w drodze badania gęstości zaludnienia. Jako liniowe bądź strefowe mogą wystąpić granice przyrodnicze. Jednoznaczny przebieg wyznaczają rzeki bądź wododziały na pasmach górskich. Strefowy charakter będą miały duże obszary leśne czy pustynne.

Metoda polega na naniesieniu na mapę uprzednio określonych rdzeni oraz wszystkich rozpoznanych w przestrzeni granic wybranych rodzajów wraz z zaznaczeniem ich rangi. Następnie wybiera się granicę najwyższej rangi pomiędzy sąsiednimi rdzeniami. Należy tutaj liczyć się z sytuacją, gdy wskazane w ten sposób granice nie utworzą domkniętych jednostek. W takim przypadku potrzebne będzie dodatkowe postępowanie w celu ustalenia brakujących odcinków. Można wówczas przejść do poszukiwania granic kolejnej niższej rangi, względnie granic innego rodzaju.

Tylko teoretycznie można dopuścić wykorzystanie metody poszukiwania granic bez wcześniejszego ustalenia rdzeni. W przeciwieństwie do metody przyporządkowywania jednostek składowych, metoda poszukiwania granic nie doprowadzi w takim przypadku do wyznaczenia rdzeni, a tym samym nie pozwoli wyliczyć jednostek, które mają powstać.

Metoda poszukiwania granic daje możliwość etapowania tworzenia podziału. Nie musi to jednak oznaczać spełnienia zasady wyprzedzania. Jeżeli w poszczególnych etapach będą brane pod uwagę granice różnych rodzajów, jednostki niższego szczebla mogą zostać przecięte granicami wyższego rzędu. Oczywiście zachowanie zasady wyprzedzania można tu postawić jako dodatkowy warunek, co jednak oznaczałoby, że w kolejnym etapie będą grupowane jednostki wyznaczone wcześniej. To natomiast jest przejściem do metody przyporządkowywania jednostek składowych.

Podobny przypadek ma miejsce, kiedy okazuje się, iż znaleziona w przestrzeni granica przecina podstawową jednostkę terytorialną, określoną we wstępnym etapie tworzenia podziału. W takiej sytuacji musi nastąpić przyporządkowanie całej jednostki podstawowej do jednostki regionalnej tworzonej po jednej bądź drugiej stronie granicy. Zasadą może tu być na przykład – po której stronie wyznaczonej granicy znajduje się większość obszaru jednostki bądź jej główny ośrodek. W ten sposób metoda odgórnego poszukiwania granic znowu upodabnia się do metody przyporządkowywania jednostek składowych. Zasadą przyporządkowania jest tutaj związek ze rdzeniem wynikający z faktu położenia jednostki po danej stronie wybranej granicy. Różnicą jest to, że postępowanie zaczęło się od poszukiwania barier w przestrzeni, a nie od rozpoznania związków pomiędzy jednostkami składowymi.

3. OCENA PODZIAŁU TERYTORIALNEGO RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ W ŚWIETLE ZASAD TEORETYCZNYCH

Najbardziej pożądanym sposobem oceny obecnego podziału terytorialnego państwa byłoby sprawdzenie, czy zasady przyjęte przez jego twórców rzeczywiście znalazły odzwierciedlenie w wynikowej strukturze. Oczekiwanie to napotyka jednak dwie podstawowe przeszkody. Po pierwsze postulowane zasady obecnego podziału formułowane są w dostępnych źródłach tak ogólnie, że trudno byłoby oceniać stopień ich spełnienia. Po drugie dzisiejszy podział terytorialny nie powstał przez wcielenie w życie żadnej z teoretycznych koncepcji. Jak podaje A. Miszczuk (2003), wśród projektów podziału kraju na duże województwa przed rokiem 1999 nie było żadnego, który zakładałby powstanie więcej niż 12 jednostek. Z kolei minimalna liczba województw proponowana dla konkurencyjnego modelu regionów średniej wielkości wynosiła 20. Stosowne zestawienie zawiera tabela 1. Brak w nim ostatecznie przyjętej liczby 16 województw; jest to znaczące.

Tabela 1. Liczba województw w koncepcjach podziału terytorialnego trójszczeblowego sprzed roku 1999

Autor	Liczba województw
Marosz	5
Rykiel (I)	6-9
Kukliński, Swianiewicz	8
Piskozub	9
Mażewski	12
Rykiel (II)	20
Mikołajewicz	20-22
Lijewski (I)	23
Korcelli	22-25
Heffner; Jabłoński, Potoczek; Lijewski (II); Pyszkowski; Szczepkowski (I)	25
Rykiel (III)	30
Szczepkowski (II)	31
Lijewski (III)	35

Źródło: Miszczuk 2003

Fakt dopuszczenia pewnej przypadkowości w procesie powstawania obecnego podziału terytorialnego nie wyklucza wszakże możliwości – i celowości – dokonania jego oceny w świetle obiektywnych zasad tworzenia tego rodzaju struktur.

3.1. ZRÓŻNICOWANIE WIELKOŚCI I ZWARTOŚCI TERYTORIALNEJ

3.1.1. LUDNOŚĆ I POWIERZCHNIA WOJEWÓDZTW

Dokonano oceny województw pod względem zróżnicowania wielkości – liczby mieszkańców i powierzchni. Dla porównania brano też pod uwagę dane dla największych województw sprzed ostatniej reformy w roku 1999. Zabieg ten jest o tyle istotny, że redukcja liczby województw z 49 do 16 powinna wiązać się ze znacznym podwyższeniem ich wielkości. Sprawdzenie, czy we wszystkich przypadkach tak się stało, będzie przyczynkiem do niniejszej oceny. Odpowiednie dane pokazane są w tabelach 2 i 3.

Tabela 2. Powierzchnia województw obecnych i największych sprzed ostatniej reformy

Województwo OBECNE / dawne	Powierzchnia (tys. km ²)	Średnia powierzchnia obecnego województwa = 100	Średnia powierzchnia dawnego województwa = 100
MAZOWIECKIE	35,6	182	557
WIELKOPOLSKIE	29,8	153	467
LUBELSKIE	25,1	129	394
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	24,2	124	379
ZACHODNIOPOMORSKIE	22,9	117	359
PODLASKIE	20,2	103	316
DOLNOŚLĄSKIE	19,9	102	313
POMORSKIE	18,3	94	287
ŁÓDZKIE	18,2	93	286
KUJAWSKO-POMORSKIE	18,0	92	282
PODKARPACKIE	17,8	91	280
MAŁOPOLSKIE	15,2	78	238
LUBUSKIE	14,0	72	219
ŚLĄSKIE	12,3	63	193
olsztyńskie	12,3	63	193
ŚWIĘTOKRZYSKIE	11,7	60	184
suwalskie	10,5	54	164
bydgoskie	10,3	53	162
białostockie	10,1	51	158
szczecińskie	10,0	51	156
OPOLSKIE	9,4	48	147
kieleckie	9,2	47	144

Źródło: Zaborowski 2009

Pod względem powierzchni największe województwo – mazowieckie – jest blisko czterokrotnie większe od najmniejszego – opolskiego. Średnia powierzchnia województwa to 19,5 tysiąca km². W przedziale: średnia+/-25% – mieści się dziewięć województw czyli niewiele ponad połowa ich liczby. Szczególną uwagę zwracają województwa opolskie i świętokrzyskie, które powierzchnią nie odbiegają od dużych województw sprzed reformy. Te dwa województwa, a ponadto śląskie, powierzchnią bliższe są średniej dla dawnych województw niżli średniej dla obecnych. W poprzednim układzie wojewódzkim dzisiejsze

województwo opolskie plasowałyby się dopiero na szóstym miejscu. Przewyższa ono dawną średnią powierzchnię województw półtora raza, podczas gdy od obecnej średniej jest mniejsze dwukrotnie (Zaborowski 2009).

Tabela 3. Liczba mieszkańców województw obecnych (2006) i najludniejszych sprzed ostatniej reformy (1997)

Województwo OBECNE / dawne	Liczba mieszkańców (tys.)	Średnia liczba mieszkańców obecnego województwa = 100	Średnia liczba mieszkańców dawnego województwa = 100
MAZOWIECKIE	5 164	217	655
ŚLĄSKIE	4 669	196	592
katowickie	3 915	164	496
WIELKOPOLSKIE	3 374	142	428
MAŁOPOLSKIE	3 257	137	413
DOLNOŚLĄSKIE	2 880	121	365
ŁÓDZKIE	2 570	108	326
warszawskie	2 415	101	306
POMORSKIE	2 200	92	279
LUBELSKIE	2 179	91	276
PODKARPACKIE	2 107	88	267
KUJAWSKO-POMORSKIE	2 067	87	262
ZACHODNIOPOMORSKIE	1 691	71	214
gdańskie	1 463	61	185
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	1 430	60	181
poznańskie	1 358	57	172
ŚWIĘTOKRZYSKIE	1 287	54	163
krakowskie	1 240	50	157
PODLASKIE	1 199	50	150
wrocławskie	1 138	48	144
bydgoskie	1 134	48	144
kieleckie	1 134	48	144
łódzkie	1 108	46	140
OPOLSKIE	1 041	44	132
lubelskie	1 028	43	130
opolskie	1 024	43	130
LUBUSKIE	1 009	42	128
szczecińskie	994	42	126

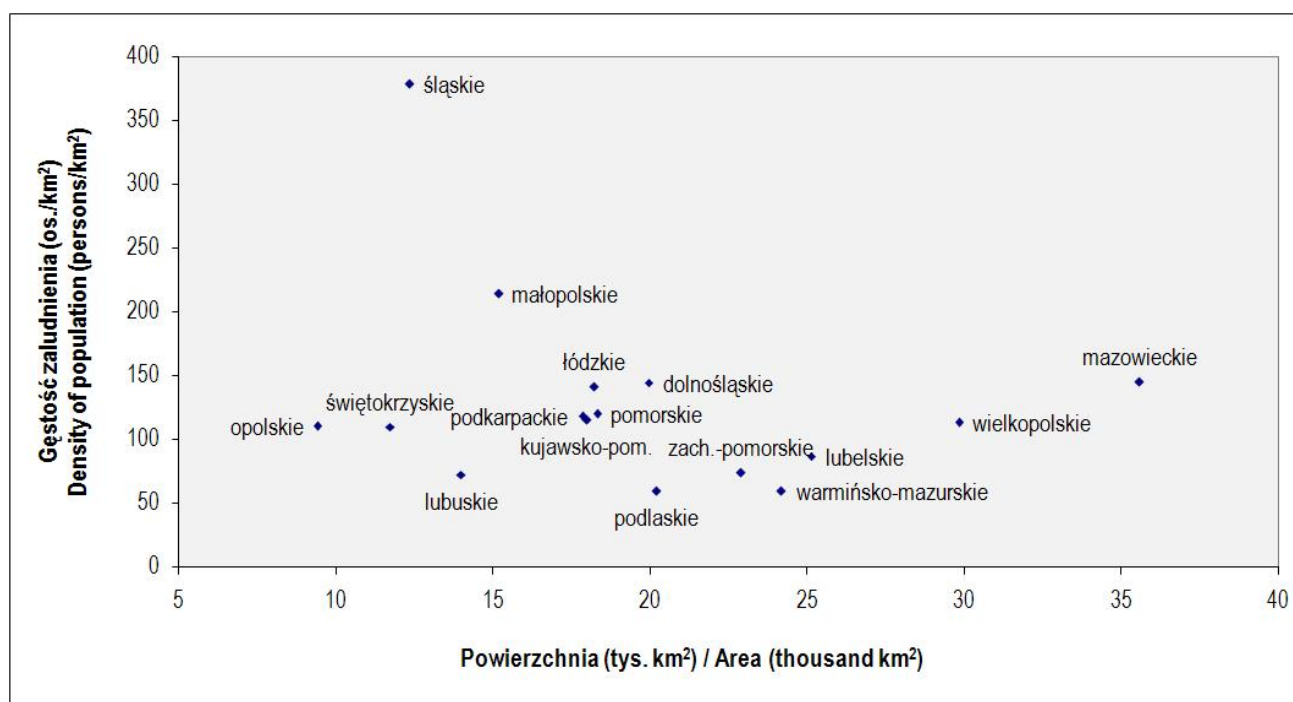
Źródło: Zaborowski 2009

Wielkość nowych województw mierzona liczbą ludności jest jeszcze bardziej zróżnicowana. Obok czterech jednostek przekraczających 3 miliony mieszkańców (małopolskie, mazowieckie, śląskie, wielkopolskie), znajduje się pięć o liczbie ludności poniżej półtora miliona (lubuskie, opolskie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie). Najludniejsze województwo – mazowieckie – przewyższa najmniej liczebne – lubuskie – ponad pięć razy. W przedziale: średnia \pm 25% – mieści się tylko sześć spośród szesnastu województw. Obecne najmniejsze województwa nie odbiegają wielkością od większych województw sprzed roku 1999. Województwa lubuskie i opolskie zbliżone są liczbą mieszkańców do wartości średniej dla dawnych województw. Jednocześnie ich ludność stanowi poniżej połowy średniej dla województw obecnych. W stawce województw sprzed roku 1999 województwo lubuskie znalazłoby się dopiero na dwunastym miejscu.

Znamienny jest też fakt, iż obecne województwo opolskie prawie nie różni się liczbą ludności od województwa opolskiego sprzed reformy (Zaborowski 2009).

Zróznicowanie województw pod względem wielkości kształtuje się zatem jak 1:4 (powierzchnia) i 1:5 (ludność). Mieści się to w przedziale dopuszczanym przez T. Lijewskiego (1991) – 1:3-1:5. Ważne jest natomiast pytanie, czy zróznicowanie wielkości województw jest uwarunkowane zmiennością struktury zagospodarowania kraju, zwłaszcza pod względem gęstości zaludnienia. Słuszne jest w tym wypadku oczekiwanie, iż większe powierzchniowo jednostki znajdą się w obszarach o niższej gęstości zaludnienia. Zależność między powierzchnią województw a gęstością zaludnienia pokazuje rycina 1.

Rycina 1. Gęstość zaludnienia a powierzchnia województw (2006)

Źródło: Zaborowski 2009

By przedstawione wyżej oczekiwanie było spełnione, przebieg wykresu musiałby mieć postać krzywej malejącej. Z pewnym przybliżeniem krzywą taką da się poprowadzić tylko dla części województw. Niektóre plasują się jednak poza potencjalnym jej przebiegiem. Województwo mazowieckie jest zbyt rozległe w stosunku do swojej – dość dużej – gęstości zaludnienia. Po przeciwnej stronie wykresu znajdują się najmniejsze województwa opolskie i świętokrzyskie ze wskaźnikiem gęstości poniżej średniej krajowej. Również województwo lubuskie to niewielka obszarowo jednostka posiadająca małą gęstość zaludnienia. Jeszcze słabiej zaludnione województwo podlaskie też nie wyróżnia się powierzchnią. Zestawienie czynników wielkościowych – powierzchni i zaludnienia – nie pozwala uzasadnić obecnego

kształtu ustroju terytorialnego państwa również po uwzględnieniu zróżnicowania gęstości zaludnienia (Zaborowski 2009). Współczynnik korelacji dla powierzchni i gęstości zaludnienia województw wynosi -0,27.

W tabeli 4 pokazano liczbę powiatów – ziemskich i grodzkich – należących do poszczególnych województw. Pod względem liczby powiatów ziemskich województwa różnicują się podobnie jak co do powierzchni – około 1:4. W najbardziej rozległych województwach – mazowieckim i wielkopolskim – ich liczba jest wyższa niż 30, a zatem przekracza dopuszczalną rozpiętość zarządzania podawaną przez W. Pańkę (1984).

Tabela 4. Liczba powiatów w województwach

Województwo	Liczba powiatów ziemskich	Liczba powiatów grodzkich
mazowieckie	37	5
wielkopolskie	31	4
dolnośląskie	26	3
łódzkie	21	3
podkarpackie	21	4
lubelskie	20	4
małopolskie	19	3
kujawsko-pomorskie	19	4
warmińsko-mazurskie	19	2
zachodniopomorskie	18	3
śląskie	17	19
pomorskie	16	4
podlaskie	14	3
świętokrzyskie	13	1
lubuskie	12	2
opolskie	11	1

Źródło: Bank Danych Regionalnych GUS

3.1.2. ZWARTOŚĆ TERYTORIALNA WOJEWÓDZTW

W celu oceny zwartości terytorialnej rozważono województwa jako figury geometryczne. Jak ustalono w ustępie 2.2.4, najbardziej zwartą figurą geometryczną jest koło. Należy zatem sprawdzić, w jakim stopniu poszczególne terytoria zbliżają się do kształtu koła. Dążąc do wypracowania metody takiego badania, można sformułować dwie zasady obowiązujące dla jednostek o stałej powierzchni, lecz różnej zwartości:

- im bardziej zwarte terytorium, tym większy okrąg można wpisać w jego granice,
- im mniej zwarte terytorium, tym większy musi być okrąg, by dało się go opisać na granicach tegoż terytorium.

Miarą zwartości może być stosunek pól kół wpisanego i opisanego. Im większy ułamek wyrażający ten stosunek, tym większa jest zwartość terytorium. Liczba 1 odpowiadać będzie terytorium w kształcie koła, a zatem o najwyższej możliwej zwartości. Zaletą takiej miary jest możliwość porównania zwartości jednostek o różnej powierzchni.

Oczywiście sprawą otwartą jest interpretacja powyższego wskaźnika. W celu uzyskania wyników innych niż tylko porównanie zwartości poszczególnych jednostek należy przyjąć pewne terytorium odniesienia. Do celów tego badania będzie nim obszar Rzeczypospolitej Polskiej. Obecne terytorium kraju uznawane jest za zwarte, przynajmniej w porównaniu z historycznymi kształtami państwa polskiego. Ustalanie granic województw jest zaś procesem łatwiejszym do przeprowadzenia niż określenie granic państwa. Twórcy wewnętrznego podziału terytorialnego mają w tym względzie pełną dowolność, ograniczoną tylko zasadami, które sami uznają za właściwe. Wobec powyższego jako słuszne jawi się oczekiwanie, by terytoria województw, kształtowane świadomie w oparciu o zasady funkcjonalne, a nie wynikające z niezależnych uwarunkowań geopolitycznych, cechowały się zwartością nie odbiegającą znacznie – *in minus* – od zwartości terytorium państwa.

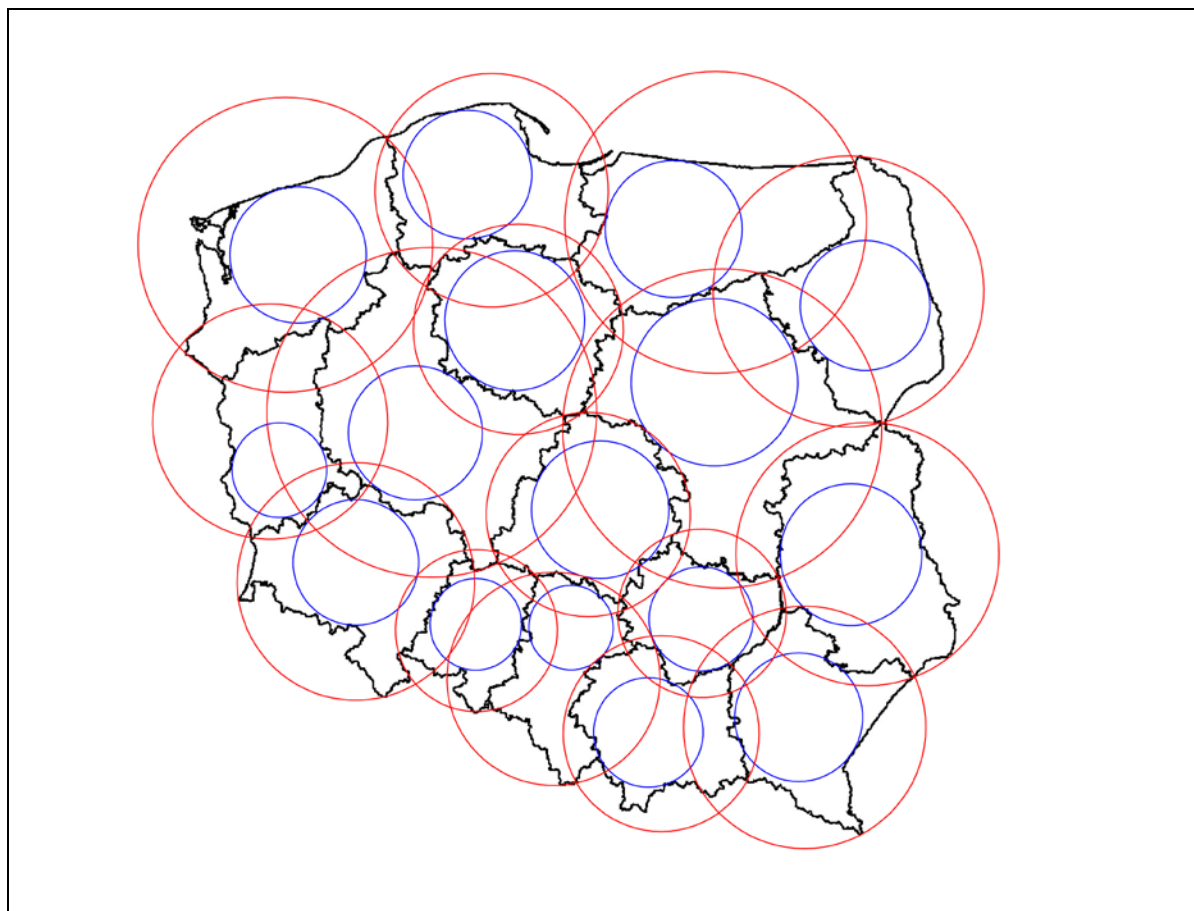
Dla każdego z województw największe okręgi wpisane w granice i najmniejsze opisanie na nich przedstawiono na rycinie 2. Wyliczenie wskaźników zwartości zawiera tabela 5. Ponadto na rycinie 3 zestawiono obok siebie okręgi wpisany i opisany dla każdego z województw i dla kraju. Zmniejszono je tak, by okręgi opisanie były jednakowe. Zachowano natomiast wzajemne proporcje, a także wzajemne położenie okręgów wpisanego i opisanego. Umożliwia to wzrokowe porównanie zwartości województw.

Tabela 5. Zwartość terytoriów kraju i województw

Województwo / kraj	Powierzchnia (tys. km ²)	Pole koła wpisanego (tys. km ²)	Pole koła opisanego (tys. km ²)	Wskaźnik zwartości
kujawsko-pomorskie	18	12	27	0,45
łódzkie	18	11	27	0,43
świętokrzyskie	12	7	18	0,36
Polska	312	182	521	0,35
opolskie	9	5	17	0,30
małopolskie	15	7	25	0,29
lubelskie	25	12	42	0,29
podkarpackie	18	10	36	0,28
pomorskie	18	9	33	0,28
mazowieckie	36	17	62	0,27
dolnośląskie	20	10	36	0,27
podlaskie	20	10	45	0,23
warmińsko-mazurskie	24	11	51	0,22
zachodniopomorskie	23	12	52	0,22
lubuskie	14	5	33	0,16
wielkopolskie	30	11	68	0,16
śląskie	12	4	28	0,15

Źródło: opracowanie własne

Rycina 2. Badanie zwartości terytorialnej województw

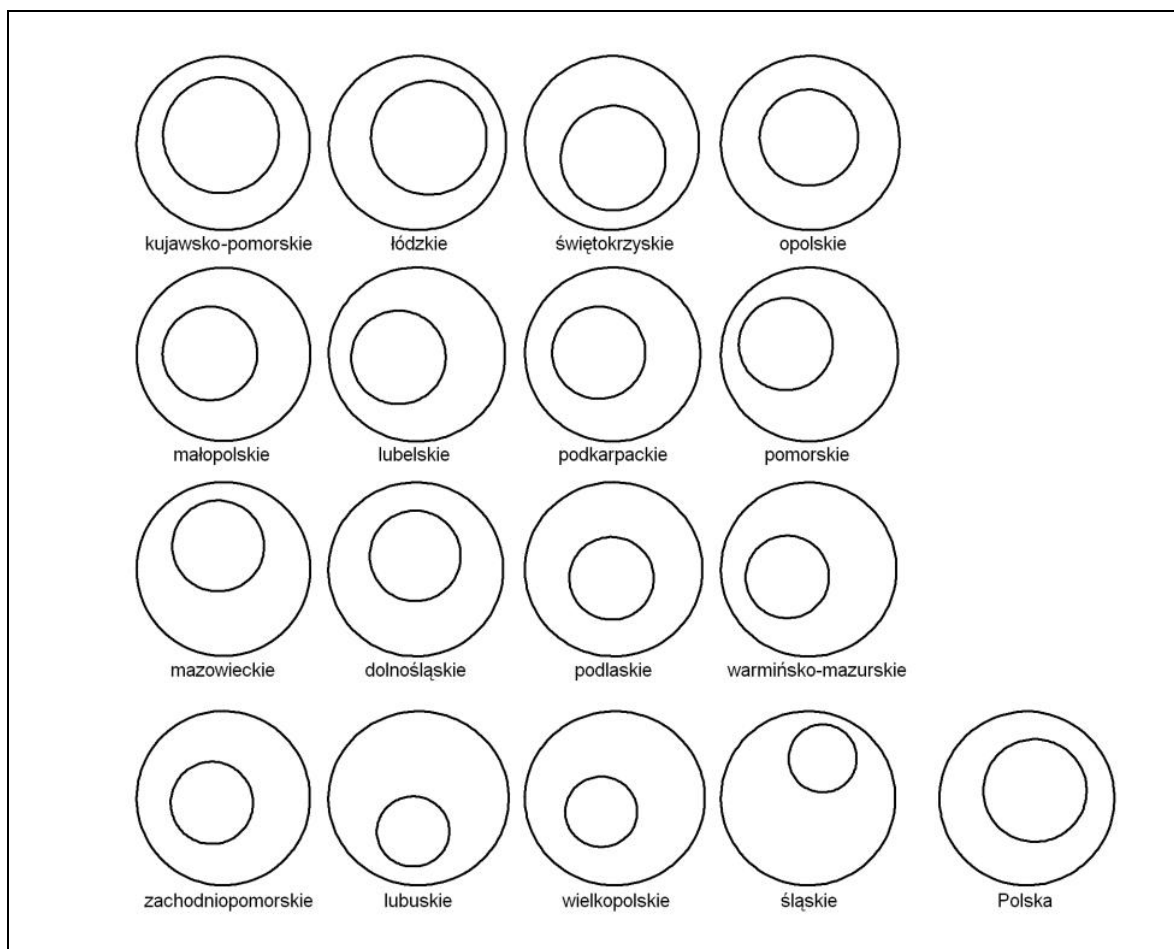

Czerwone – okręgi opisane na granicach województw. Niebieskie – okręgi wpisane w granice województw
Źródło: opracowanie własne

Województwa różnicują się istotnie pod względem zwartości terytorialnej. Między najbardziej zwartym województwem – kujawsko-pomorskim, a najmniej zwartym – śląskim, zachodzi trzykrotna różnica wartości wskaźnika. Miara zwartości dla terytorium Rzeczypospolitej wynosi 0,35. Tylko trzy spośród szesnastu województw posiadają wyższy wskaźnik zwartości. Przoduje wspomniane kujawsko-pomorskie z wartością 0,45. Podobną zwartość posiada województwo łódzkie. Następne w kolejności świętokrzyskie zbliża się już swym wskaźnikiem do wartości dla Polski.

Wśród trzynastu województw o zwartości mniejszej niż zwartość terytorium kraju wyróżnić można trzy grupy. Najmniej zwarte terytoria posiadają województwa lubuskie, wielkopolskie i śląskie. Odpowiada im miara zwartości około 0,15. Kolejną grupę – ze wskaźnikiem około 0,22 – stanowią województwa podlaskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie. Dla pozostałych siedmiu województw miara zwartości kształtuje się w granicach 0,27-0,30 – będąc nadal wyraźnie niższą od wartości dla terytorium kraju.

Rycina 3. Porównanie zwartości terytorialnej kraju i województw
– wzajemne proporcje okręgów opisanego i wpisanego dla danej jednostki

Źródło: opracowanie własne

3.2. DOBÓR MIAST WOJEWÓDZKICH

3.2.1. ZNACZENIE W SIECI OSADNICZEJ JAKO CZYNNIK DOBORU

Według licznych poglądów – omówionych w ustępie 2.2.9 – dobór miast wojewódzkich powinien opierać się przede wszystkim o ich znaczenie w sieci osadniczej. P. Eberhardt (1986) hierarchizuje sieć osadniczą Polski wyróżniając pięć podsystemów – klas ośrodków. Za podsystem krajowy uznaje siedem aglomeracji. Są to: Warszawa, aglomeracje katowicka, gdańska i szczecińska oraz Kraków, Wrocław i Poznań. Ponadto dopuszcza możliwość dołączenia do tegoż podsystemu Lublina i Łodzi. Drugim podsystemem są duże

ośrodki regionalne (kolejność autora): Bydgoszcz, Białystok, Olsztyn, Rzeszów, Kielce, Częstochowa, Toruń, Radom, Opole, Koszalin, Zielona Góra. Autor nie zamyka tej listy uznając, iż może się w niej znaleźć jeszcze kilka miast. Które – tego nie uściśla, zaznaczając, iż liczba ośrodków w dwóch najwyższych podsystemach nie przekroczy 25.

Znaczenie miast w sieci osadniczej zostało zbadane pod kątem dwóch czynników: wielkości ośrodka oraz wielkości jego potencjalnego zaplecza, rozumianego jako obszar, dla którego ten ośrodek jest lepiej dostępny niżli ośrodki sąsiednie. Ten drugi czynnik został tutaj nazwany stopniem odosobnienia. Rozmiar zaplecza zależy bowiem od oddalenia danego miasta od ośrodków konkurencyjnych.

W tabeli 6 przedstawiono listę 39 miast polskich liczących powyżej 100 tysięcy mieszkańców. Jest to najniższa wielkość spośród podawanych jako graniczna dla ośrodka wojewódzkiego. Obecne miasta wojewódzkie zostały wyróżnione pogrubioną czcionką. W województwach kujawsko-pomorskim i lubuskim funkcje miasta wojewódzkiego podzielone są między dwa ośrodki, stąd 18 miast wojewódzkich.

Tabela 6. Miasta powyżej 100 tysięcy mieszkańców w Polsce (2008)

L.p.	Miasto	Ludność (tys.)	ciąg dalszy		
1	Warszawa	1703	L.p.	Miasto	Ludność (tys.)
2	Łódź	743	21	Bielsko-Biała	175
3	Kraków	735	22	Olsztyn	170
4	Wrocław	623	23	Rzeszów	165
5	Poznań	548	24	Ruda Śląska	144
6	Gdańsk	451	25	Rybnik	141
7	Szczecin	399	26	Tychy	130
8	Bydgoszcz	356	27	Dąbrowa Górna	129
9	Lublin	343	28	Elbląg	126
10	Katowice	309	29	Płock	125
11	Białystok	292	30	Gorzów Wlkp.	125
12	Gdynia	249	31	Wałbrzych	123
13	Częstochowa	239	32	Opole	122
14	Radom	225	33	Wrocławek	118
15	Sosnowiec	221	34	Tarnów	115
16	Kielce	204	35	Zielona Góra	115
17	Toruń	201	36	Chorzów	113
18	Gliwice	194	37	Kalisz	107
19	Zabrze	189	38	Koszalin	105
20	Bytom	185	39	Legnica	104

Wyróżniono miasta wojewódzkie
Źródło: Bank Danych Regionalnych GUS

Status wojewódzki posiada 11 największych miast polskich – liczących od około 300 tysięcy mieszkańców wzwyż. Jest to zbieżne z wyróżnianym przez różnych autorów najwyższym szczeblem sieci osadniczej kraju (Stasiak 1994; J. Kołodziejcki 1997). Wybór tych ośrodków jest powszechnie przyjmowany w pracach nad podziałem terytorialnym, ma

też akceptację społeczną (Wróbel z zespołem 1986; Hryniewicz 1995; Jałowiecki 1997; Wendt 2001). Miasta te są dość równomiernie rozłożone w kraju. Jedynie Katowice i Kraków leżą blisko siebie, jednakże ze względu na gęstość zaludnienia pogranicza śląsko-małopolskiego zasadność istnienia tam dwóch odrębnych województw nie jest podważana.

Bardziej zastanawiająca jest sprawa wyboru pozostałych siedmiu miast wojewódzkich. Okazuje się, iż są one rozproszone pośród stawki miast ponad stutysięcznych. Zajmują miejsca: 16 i 17 (Kielce i Toruń), 22 i 23 (Olsztyn i Rzeszów), 30 (Gorzów Wielkopolski), 32 (Opole) i 35 (Zielona Góra). Warto zwrócić uwagę, iż trzy ostatnie ośrodki są stosunkowo niewielkie – plasują się przy końcu tabeli. Z kolei największe miasta nie posiadające statusu wojewódzkiego zajmują wysokie miejsca 12-15; są to Gdynia, Częstochowa, Radom i Sosnowiec. Każde z nich posiada powyżej 200 tysięcy mieszkańców – w przybliżeniu dwukrotnie więcej od najmniejszego miasta wojewódzkiego. Kryterium wielkości nie wystarcza zatem do uzasadnienia wyboru obecnych ośrodków województw.

Jako drugi czynnik wyboru zbadano stopień odosobnienia miast. Analizę ograniczono do miast wielkości 100-300 tysięcy mieszkańców; większe pominięto z przyczyn podanych przed chwilą. Liczono zatem odległość w linii prostej z każdego badanego miasta do trzech najbliższych obiektów ograniczających jego zaplecze. Za obiekty takie przyjęto: miasta powyżej 300 tysięcy mieszkańców, granicę państwa oraz linię brzegową morza. Sumę tych trzech odległości przyjęto za wskaźnik odosobnienia miasta. Im wyższa ta liczba, tym bardziej uzasadniony jest wybór danego ośrodka na siedzibę władz wojewódzkich. Wyniki zawiera tabela 7.

Dolną część tabeli zajmują miasta o najmniejszych zapleczach terytorialnych. Dziesięć z nich należy do konurbacji z innymi dominującymi ośrodkami. Są to: Gdynia oraz miasta konurbacji śląsko-dąbrowskiej. W pracach koncepcyjnych miasta te są odrzucane jako potencjalne ośrodki wojewódzkie. Jedenastym miastem z tej części tabeli jest Bielsko-Biała, która z jednej strony ograniczona jest granicą państwową, z drugiej zaś – sąsiedztwem aglomeracji Katowic i Krakowa. Te jedenaście miast posiada wyraźnie niższy stopień odosobnienia od pozostałych – 110-160 km wobec 200 km dla miast, które uplasowały się bezpośrednio nad nimi.

Duże zróżnicowanie widoczne jest także w górnej części tabeli. Spośród badanych miast najbardziej odosobnionym okazuje się być Białystok (410 km), co potwierdza trafność zaliczenia go do najwyższego szczebla sieci osadniczej kraju wraz z ośrodkami liczącymi powyżej 300 tysięcy mieszkańców. Kolejne trzy miasta w omawianym zestawieniu – Olsztyn, Kielce i Rzeszów (330-360 km) – to także miasta wojewódzkie. Inne ośrodki

wojewódzkie nie wyróżniają się stopniem odosobnienia. Toruń nie różni się w tym względzie od Koszalina i Radomia (300 km). Zielona Góra posiada tak samo rozległe zaplecze terytorialne jak Kalisz lub Płock (290 km). Szczególnie zwraca uwagę przypadek Opola, które stopniem odosobnienia zrównuje się z Elblągiem (200 km), a przewyższa jedynie Bielsko-Białą i miasta należące do konurbacji. Z kolei bezpośrednio przed Opolem umiejscawia się inne miasto wojewódzkie – Gorzów Wielkopolski (240 km).

Tabela 7. Odległości z miast 100-300 tysięcy mieszkańców do trzech najbliższych obiektów ograniczających zaplecze terytorialne (km)

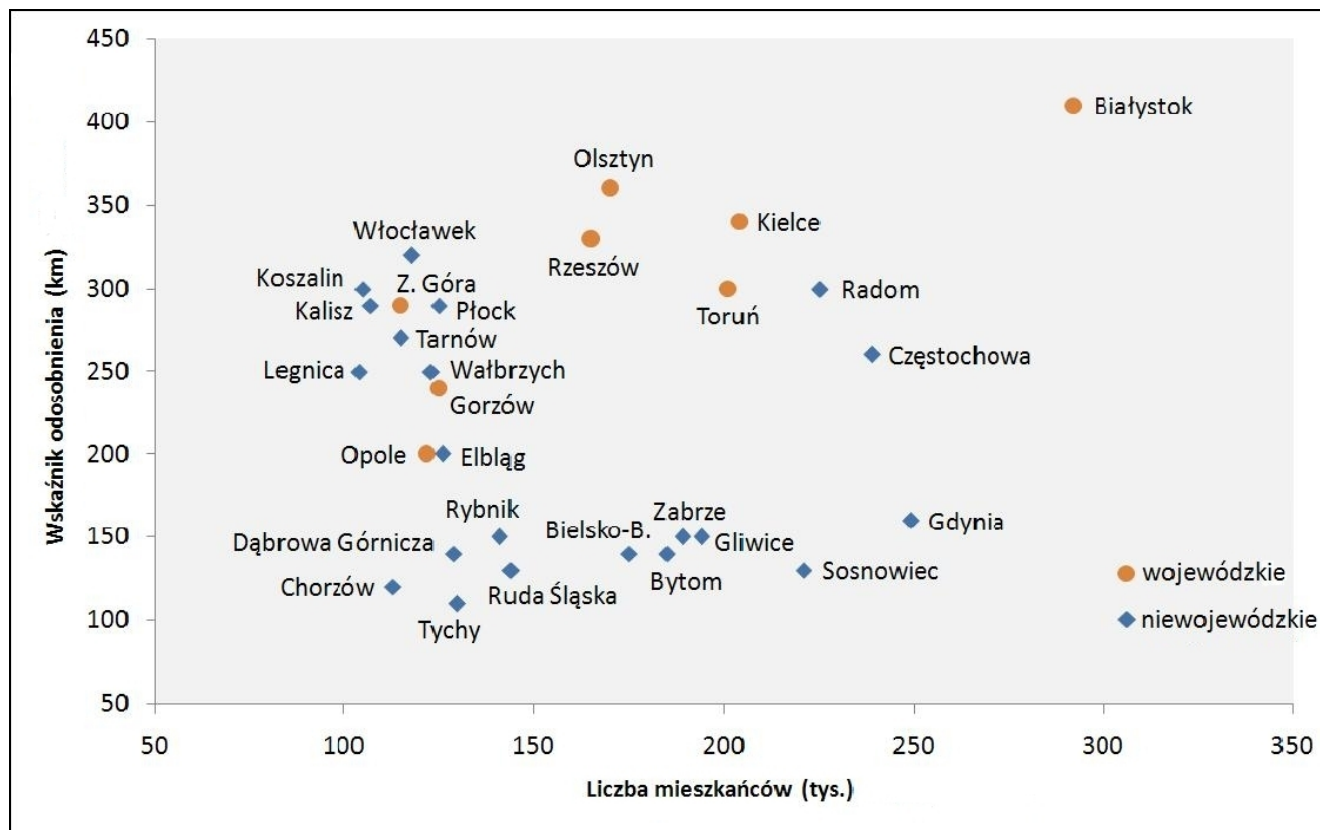
Miasto	Suma odległości	Odległość I	Obiekt I	Odległość II	Obiekt II	Odległość III	Obiekt III
Białystok	410	40	granica	170	Warszawa	200	Lublin
Olsztyn	360	60	granica	130	Gdańsk	170	Bydgoszcz
Kielce	340	100	Kraków	120	Katowice	120	Łódź
Rzeszów	330	60	granica	130	Lublin	140	Kraków
Włocławek	320	80	Bydgoszcz	100	Łódź	140	Warszawa
Radom	300	90	Lublin	90	Warszawa	120	Łódź
Toruń	300	40	Bydgoszcz	120	Poznań	140	Gdańsk
Koszalin	300	10	morze	130	Szczecin	160	Gdańsk
Płock	290	80	Łódź	90	Warszawa	120	Bydgoszcz
Zielona Góra	290	50	granica	110	Poznań	130	Wrocław
Kalisz	290	90	Łódź	100	Wrocław	100	Poznań
Tarnów	270	60	granica	70	Kraków	140	Katowice
Częstochowa	260	60	Katowice	100	Kraków	100	granica
Wałbrzych	250	10	granica	60	Wrocław	180	Poznań
Legnica	250	50	granica	60	Wrocław	140	Poznań
Gorzów Wlkp.	240	40	granica	90	Szczecin	110	Poznań
Elbląg	200	10	morze	50	Gdańsk	140	Bydgoszcz
Opole	200	40	granica	80	Katowice	80	Wrocław
Gdynia	160	0	morze	10	Gdańsk	150	Bydgoszcz
Gliwice	150	20	Katowice	40	granica	90	Kraków
Zabrze	150	20	Katowice	40	granica	90	Kraków
Rybnik	150	20	granica	40	Katowice	90	Kraków
Bytom	140	10	Katowice	50	granica	80	Kraków
Bielsko-Biała	140	20	granica	50	Katowice	70	Kraków
Dąbrowa G.	140	20	Katowice	60	Kraków	60	granica
Sosnowiec	130	10	Katowice	60	granica	60	Kraków
Ruda Ś.	130	10	Katowice	40	granica	80	Kraków
Chorzów	120	0	Katowice	50	granica	70	Kraków
Tychy	110	20	Katowice	30	granica	60	Kraków

Wyróżniono miasta wojewódzkie
Źródło: Zaborowski 2009

W świetle kryterium odosobnienia uzasadniony jest wybór na miasto wojewódzkie Białegostoku. W dalszej kolejności wymienić należy Olsztyn, Kielce i Rzeszów, względnie Toruń. Nasuwa się tu jednak pytanie o ośrodki, które wykazują zbliżony stopień odosobnienia – Koszalin, Radom, Włocławek – a jednak miastami wojewódzkimi nie zostały. Inne miasta wojewódzkie nie spełniają warunku odosobnienia w stopniu wyższym niż ośrodki alternatywne. Okazuje się, iż wskaźnik odosobnienia nie jest wystarczający do

uzasadnienia wyboru obecnych miast wojewódzkich. Pozostaje sprawdzić, czy wyjaśnieniem będzie kombinacja tegoż wskaźnika z wcześniej rozważanym czynnikiem wielkości. Wskaźniki wielkości i odosobnienia dla miast z przedziału 100-300 tysięcy mieszkańców zestawiono na rycinie 4.

Rycina 4. Miasta 100-300 tysięcy mieszkańców według liczby mieszkańców (2008) i wskaźnika odosobnienia

Źródło: Zaborowski 2009, uaktualnione

Według liczby ludności i stopnia odosobnienia miasta te można podzielić na kilka grup (wyróżniono miasta wojewódzkie):

- około 290 tys., odosobnienie bardzo duże – **Białystok**,
- 160-175 tys., odosobnienie duże – **Olsztyn**, **Rzeszów**,
- 200-225 tys., odosobnienie dość duże do dużego – **Kielce**, **Radom**, **Toruń**,
- 105-125 tys., odosobnienie średnie do dużego – **Gorzów Wielkopolski**, **Kalisz**, **Koszalin**, **Legnica**, **Płock**, **Tarnów**, **Wałbrzych**, **Włocławek**, **Zielona Góra**,
- około 250 tys., odosobnienie średnie – **Częstochowa**,
- 120-125 tys., odosobnienie dość małe – **Elbląg**, **Opole**,
- około 250 tys., odosobnienie małe – **Gdynia**,
- 175-225 tys., odosobnienie małe – **Bielsko-Biała**, **Bytom**, **Gliwice**, **Sosnowiec**, **Zabrze**,
- 130-150 tys., odosobnienie małe – **Chorzów**, **Dąbrowa Gór.**, **Ruda Śl.**, **Rybnik**, **Tychy**.

Racjonalnym oczekiwaniem jest, by miasta wojewódzkie odróżniały się od niewojewódzkich odpowiednim połączeniem badanych cech. Żądanie to nie jest jednak spełnione. W trzeciej grupie Radom zbliżony jest wielkością i stopniem odosobnienia do Kielc i Torunia, jednak nie został wybrany na ośrodek wojewódzki. Jeszcze niższe wskaźniki posiadają wojewódzkie miasta Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra. One z kolei niewiele różnią się od Kalisza, Koszalina, Legnicy i kilku innych ośrodków, które statusu wojewódzkiego są pozbawione. Częstochowa posiada podobne zaplecze terytorialne jak Gorzów Wielkopolski, przy czym jest dwukrotnie większa, a mimo to nie jest miastem wojewódzkim. Nie sposób nie zauważyć tutaj, iż Częstochowa i Radom leżą w obszarach gęściej zaludnionych niż Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra, a jednak nie utworzono dla nich odrębnego województwa. Jeszcze bardziej zastanawiający jest przypadek Opola, które stopniem odosobnienia niewiele przewyższa miasta konurbacji śląsko-dąbrowskiej, wielkością plasuje się w dolnej części stawki, a jest miastem wojewódzkim. Okazuje się, iż powiązanie kryteriów wielkości i odosobnienia nadal nie jest wystarczające do uzasadnienia obecnego doboru ośrodków wojewódzkich (Zaborowski 2009).

3.2.2. TRADYCJA OŚRODKA REGIONALNEGO JAKO CZYNNIK DOBORU

Czynnik znaczenia w sieci osadniczej nie wyjaśnia doboru miast wojewódzkich. Kolejną hipotezą, którą należy sprawdzić, jest – iż wyboru dokonano w oparciu o tradycję ośrodka administracji regionalnej. Stosowne badanie przeprowadzono dla miast obecnie ponad stutysięcznych; w zestawieniu pominięto ośrodki, które nie były stolicami regionów administracyjnych. Za regiony takie uznawano jednostki określone w podrozdziale 1.3. Nie mieszczą się w tym pojęciu małe jednostki terytorialne zwane wolnymi miastami. Były one odcięte od otaczających je regionów granicami. Za początek okresu badania przyjęto rok 1807, w którym powstało Księstwo Warszawskie. Zbiega się to z datą reformy administracji w Królestwie Prus, dokonanej w grudniu roku 1806 (Salmonowicz 1998). Można przyjąć, iż są to początki działania administracji terytorialnej w rozumieniu współczesnym. Rozważany okres kończy data ostatniej reformy – rok 1999.

Pod względem badanej cechy wszystkie miasta, w liczbie 29, można podzielić na cztery grupy. Pierwszą z nich stanowi osiem miast, z których każde pełniło rolę siedziby władz regionalnych przez ponad 160 lat. Z tego tylko cztery miasta – Poznań, Szczecin, Warszawa i Wrocław – cieszyły się tym przywilejem przez cały badany okres. Bezpośrednio za nimi plasuje się Lublin (189). Dalej – na miejscu 6-7 – następują Koszalin i Opole (179).

Są to najwyżej sklasyfikowane miasta spoza jedenastu największych w kraju, których ranga wojewódzka nie jest podważana. Fakt ten mógłby uzasadniać obecny status Opola, mimo jego stosunkowo małego znaczenia w sieci osadniczej. Powstaje wówczas pytanie, dlaczego pominięto Koszalin, który plasuje się najwyżej z miast niewojewódzkich. Grupę pierwszą zamykają Bydgoszcz (172) i Gdańsk (164).

Tabela 8. Okresy pełnienia roli siedziby władz jednostki terytorialnej szczebla regionalnego w latach 1807-1999 przez miasta powyżej 100 tysięcy mieszkańców (2008) w dzisiejszych granicach Rzeczypospolitej

L.p.	Miasto	Liczba lat ogółem	Jednostka terytorialna szczebla regionalnego – okres pełnienia roli siedziby władz
1-4	Poznań	192	departament - rejencja - województwo – rejencja - województwo – 1807-1999
	Szczecin		provincia - rejencja - województwo – 1807-1999
	Warszawa		departament - województwo - gubernia - gubernatorstwo - województwo - dystrykt - województwo – 1807-1999
	Wrocław		departament - rejencja - województwo – 1807-1999
5	Lublin	189	departament - województwo - gubernia - gubernatorstwo - województwo - dystrykt - województwo – 1810-1999
6-7	Koszalin	179	rejencja – 1815-1945; województwo – 1950-1999
	Opole		
7	Bydgoszcz	172	departament - rejencja – 1807-1919; rejencja - województwo – 1939-1999
8	Gdańsk	164	rejencja – 1815-1919; rejencja - województwo – 1939-1999
9	Kielce	149	województwo - gubernia – 1818-1844; gubernia – 1866-1915; województwo – 1919-1939; województwo – 1945-1999
10	Radom	145	departament - województwo - gubernia – 1810-1915; dystrykt – 1939-1945; województwo – 1975-1999
11	Legnica	144	rejencja – 1815-1945; województwo – 1975-1999
12	Płock	132	departament - województwo - gubernia – 1807-1915; województwo – 1975-1999
13	Białystok	115	departament - obwód – 1807-1842; województwo - obwód - województwo – 1919-1999
14	Kalisz	111	departament - województwo - gubernia – 1807-1844; gubernia – 1866-1915; rejencja – 1939-1940; województwo – 1975-1999
15	Olsztyn	93	rejencja – 1905-1945; województwo – 1946-1999
16	Kraków	85	departament – 1810-1815; województwo - dystrykt - województwo – 1919-1999
17	Łódź	79	województwo – 1919-1939; rejencja - województwo – 1940-1999
18	Katowice	77	województwo - rejencja - województwo – 1922-1999
19	Rzeszów	55	województwo – 1944-1999
20	Zielona Góra	49	województwo – 1950-1999
21	Toruń	44	województwo – 1919-1939; województwo – 1975-1999
22-29	Bielsko-Biała	24	województwo – 1975-1999
	Częstochowa		
	Elbląg		
	Gorzów Wlkp.		
	Tarnów		
	Wałbrzych		
Włocławek			

Wyróżniono obecne miasta wojewódzkie

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł przywołanych w podrozdziale 3.4

Druga grupa składa się z sześciu miast, z których każde stanowiło ośrodek regionu administracyjnego przez okres od 110 do 150 lat. Grupę otwierają Kielce i Radom (149 i 145), które – w pewnych okresach na przemian – pełniły rolę ośrodków jednego regionu. Podobny do Radomia wskaźnik posiada Legnica (144), nieco mniejszy – Płock (139).

Ponadto w grupie tej znajdują się Białystok (115) i Kalisz (111). Warto zwrócić uwagę, iż wśród sześciu miast tej grupy tylko dwa posiadają obecnie status wojewódzki.

Dla odmiany kolejna grupa – z przedziału 40-100 lat – skupia wyłącznie obecne ośrodki wojewódzkie, w liczbie siedmiu. Są to wszystkie pozostałe miasta wojewódzkie poza Gorzowem Wielkopolskim. Stawkę otwiera Olsztyn (93). Dopiero dalej idą trzy miasta o – wydawałoby się – ugruntowanej pozycji ośrodków regionalnych: Kraków (85), Łódź (79) i Katowice (77). O ile Katowice i Łódź to miasta młode, co tłumaczy ich stosunkowo niskie miejsce, o tyle zastanawiać może przypadek Krakowa. Wyjaśnia go fakt, iż Kraków nie pełnił roli siedziby władz szczebla regionalnego przez cały okres przynależności do monarchii Habsburgów – kiedy to był jedynie stolicą niewielkiego okręgu Wolnego Miasta. Dalej w grupie trzeciej znajdują się Rzeszów (55), Zielona Góra (49) i Toruń (44).

W ostatniej grupie znalazło się kolejne siedem miast, które w wiekach XIX i XX rolę ośrodków regionalnych pełniły epizodycznie – jako stolice województw z lat 1975-1999. Największe z nich to Częstochowa i Bielsko-Biała. Niskie położenie w hierarchii może być uzasadnieniem odrzucenia tych miast w obecnym podziale. Rzeczywiście ośrodki z tej grupy nie posiadają statusu wojewódzkiego – z jednym wyjątkiem. Jest nim Gorzów Wielkopolski – miasto wojewódzkie o najkrótszej tradycji ośrodka regionalnego.

Okazuje się, że również hipoteza o tradycji ośrodka regionalnego jako czynnika wyboru miasta na siedzibę władz wojewódzkich nie jest trafna. Wbrew oczekiwaniom obecne miasta wojewódzkie nie grupują się w górnej części zestawienia, lecz znajdują się w każdej z wyróżnionych grup. W Polsce jest obecnie osiemnaście miast wojewódzkich; jednak wśród pierwszych osiemnastu miast w tabeli pięć to ośrodki niewojewódzkie. Trzeba byłoby zatem postawić przypuszczenie, iż miasta te zostały odrzucone na podstawie innych przesłanek, prawdopodobnie – znaczenia w sieci osadniczej.

Sięgnijmy zatem do badań przeprowadzonych wyżej. Wspomniane pięć miast to – w kolejności umiejscowienia w tabeli – Koszalin, Radom, Legnica, Płock i Kalisz. Czy kombinacja czynników znaczenia w sieci osadniczej (wielkości i odosobnienia) oraz tradycji ośrodka regionalnego pozwala odróżnić od nich obecne miasta wojewódzkie?

Jedynym miastem niewojewódzkim w pierwszej grupie ośrodków regionalnych jest Koszalin. Umiejscawia się tutaj na jednym miejscu z Opolem. Miasta są podobnej wielkości, posiadają taką samą przeszłość jako siedziby władz regionalnych – były stolicami rejencji i województw w tych samych okresach. Należałoby domniemywać, że Opole przewyższa Koszalin pod względem znaczenia w sieci osadniczej, stąd wybór tylko pierwszego z miast

na siedzibę współczesnego województwa. Jest jednak odwrotnie: to Koszalin cechuje się dość dużym odosobnieniem od większych ośrodków, w przeciwieństwie do Opola.

Podobnie problematyczny jest dobór miast wojewódzkich w kolejnej grupie. Jedynie pozycja Białegostoku nie budzi wątpliwości – miasto wyróżnia się wielkością i odosobnieniem, zaś tradycją ośrodka regionalnego nie ustępuje konkurencji. Drugim miastem wojewódzkim w tej grupie są Kielce, które plasują się wyżej od pozostałych czterech miast według tradycji ośrodka regionalnego, jak również stopnia odosobnienia. Różnice te są jednak znikome, w szczególności w porównaniu z konkurencyjnym Radomiem. Argumentem na korzyść Kielc jest ich wielkość. Kielce wyraźnie przewyższają Kalisz, Legnicę i Płock, jak również przywołany wcześniej Koszalin. Teza o wielkości jako czynnika przesądzającym upada jednak wobec faktu, że Kielce są mniejsze od Radomia, który nie został miastem wojewódzkim.

Jeszcze trudniejsze będzie uzasadnienie, dlaczego wszystkie miasta z następnej, jeszcze niższej grupy posiadają status wojewódzki. Za Katowicami (wraz z konurbacją), Krakowem i Łodzią przemawia ich wielkość, a za Olsztynem i Rzeszowem – duży stopień odosobnienia. Pozostaje do wyjaśnienia ranga Zielonej Góry i Torunia. Rozmiarem zaplecza i liczbą mieszkańców Zielona Góra nie przewyższa Kalisza, Koszalina, Legnicy, a tym bardziej Radomia, cieszących się dłuższą tradycją stolic regionów. Radomia nie przewyższa także Toruń. Najtrudniejszy do obrony jest status Gorzowa Wielkopolskiego, zaliczonego do ostatniej grupy – epizodycznych – ośrodków regionalnych. Pod względem wielkości i stopnia odosobnienia miasto jest podobne do Kalisza, Legnicy i Płocka, znajdujących się o dwie klasy wyżej, jeśli idzie o tradycję ośrodka administracji, a mimo to nie posiadających rangi wojewódzkiej w obecnym podziale.

3.2.3. LICZBA MIAST WOJEWÓDZKICH A WIELKOŚĆ I STRUKTURA WOJEWÓDZTWA

Kolejnym zastanawiającym zagadnieniem jest: dlaczego zdecydowano się na powołanie dwóch województw posiadających po dwa miasta wojewódzkie? Powszechnie znane jest uzasadnienie mówiące o potrzebie rozwiązania problemu rywalizacji dwóch ośrodków. Jednak dwa wyróżnione w ten sposób przypadki nie są jedyne w kraju. Przede wszystkim wskazuje się tutaj na sąsiedztwo Kielc i Radomia, które zostało potraktowane odmiennie: dla Kielc utworzono małe województwo świętokrzyskie, Radom zaś przyporządkowano do wielkiego mazowieckiego (Nelicki 2001). Inną podobną parę ośrodków: Koszalin i Słupsk – rozdzielono do dwóch sąsiednich województw. Czy zatem

istnieje jakieś racjonalne wyjaśnienie, dlaczego akurat województwa kujawsko-pomorskie i lubuskie otrzymały przywilej posiadania dwóch miast wojewódzkich?

Przesłanką takiego rozwiązania mogłaby być wielkość województwa mierzona bądź liczbą mieszkańców, bądź powierzchnią. W pierwszym przypadku chodziłoby o zapewnienie wystarczającej liczby głównych ośrodków wzrostu dla dużego potencjału demograficznego, w drugim – o polepszenie dostępności infrastruktury o znaczeniu wojewódzkim. Oczywiście ten drugi argument jest zasadny jedynie w przypadku, kiedy dwa główne ośrodki leżą w różnych częściach województwa.

Tabele wielkości województw zamieszczono w ustępie 3.1.1. Pod względem liczby ludności województwo kujawsko-pomorskie plasuje się na dziesiątym miejscu w Polsce. Województwo lubuskie zaś – całkiem przeciwnie do oczekiwań – posiada najmniejszą liczbę ludności w kraju. Uzasadnienie odwołujące się do powierzchni województw też nie jest trafne. Kujawsko-pomorskie i lubuskie zajmują odpowiednio miejsca dziesiąte i trzynaste. W przypadku kujawsko-pomorskiego argument dużej powierzchni upada również wobec faktu, że oba miasta wojewódzkie położone są blisko siebie w środku województwa.

Jeszcze jednym czynnikiem, który może być wskazywany jako przyczyna uwzględnienia dwóch ośrodków wojewódzkich, jest ich zbliżona pozycja w hierarchii osadniczej, a prościej – podobna wielkość. Rzeczywiście warunek ten wydaje się być spełniony w obu rozważanych przypadkach. Należy jednak sprawdzić, czy odróżniają się one w ten sposób od innych regionów. W poniższej tabeli przedstawiono w uproszczony sposób strukturę osadniczą poszczególnych województw. Wymieniono po cztery największe miasta podając ich liczbę mieszkańców – w wartości bezwzględnej i jako odsetek liczby mieszkańców miasta największego.

Tabela 9. Struktury osadnicze województw – porównanie wielkości czterech największych miast (2008)

Województwo	Cztery największe miasta według ludności [tys.] (2008)								Odsetek ludności miasta I		
	Miasto I		Miasto II		Miasto III		Miasto IV		M. II	M. III	M. IV
pomorskie	Gdańsk	451	Gdynia	249	Słupsk	97	Tczew	60	55	21	13
śląskie	Katowice	309	Częstochowa	239	Sosnowiec	221	Gliwice	194	77	72	63
mazowieckie	Warszawa	1703	Radom	225	Plock	125	Siedlce	76	13	7	4
kujawsko-pomorskie	Bydgoszcz	356	Toruń	201	Włocławek	118	Grudziądz	99	56	33	28
warmińsko-mazurskie	Olsztyn	170	Elbląg	126	Elk	57	Ostróda	33	75	33	20
dolnośląskie	Wrocław	623	Wałbrzych	123	Legnica	104	Jelenia Góra	85	20	17	14
lubuskie	Gorzów Wlkp.	125	Zielona Góra	115	Nowa Sól	40	Żary	39	92	32	31
małopolskie	Kraków	735	Tarnów	115	Nowy Sącz	85	Oświęcim	40	16	12	6
wielkopolskie	Poznań	545	Kalisz	107	Konin	80	Piła	75	20	15	14
zachodniopomorskie	Szczecin	399	Koszalin	105	Stargard Szcz.	70	Kołobrzeg	45	26	18	11
łódzkie	Łódź	743	Piotrków Tryb.	78	Pabianice	70	Tomaszów	66	11	9	9
świętokrzyskie	Kielce	204	Ostrowiec Święt.	73	Starachowice	53	Skarżysko-Kam.	48	36	26	24
podlaskie	Białystok	292	Suwałki	69	Łomża	63	Augustów	30	24	21	10
lubelskie	Lublin	345	Chelm	68	Zamość	66	Biała Podlaska	57	20	19	17
podkarpackie	Rzeszów	165	Przemyśl	66	Stalowa Wola	65	Mielec	61	40	40	37
opolskie	Opole	122	Kędzierzyn-Koź.	65	Nysa	47	Brzeg	38	53	38	31

Kolejność według wielkości miasta II. Wyróżniono województwa posiadające po dwa miasta wojewódzkie
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS

Dla niniejszego badania najważniejsze w zestawieniu są kolumny dotyczące drugich co do wielkości miast w poszczególnych województwach. Punktami odniesienia są tutaj województwa kujawsko-pomorskie i lubuskie, a ściślej Toruń i Zielona Góra, które będąc drugimi co do wielkości miastami pełnią funkcje wojewódzkie. Miasta te liczą odpowiednio 56% i 92% ludności Bydgoszczy i Gorzowa Wielkopolskiego, największych ośrodków w swoich województwach. Wynik dla Zielonej Góry jest rzeczywiście najwyższy w kraju – struktura osadnicza województwa lubuskiego jest wyraźnie dwubiegunowa.

Natomiast Toruń, będąc ośrodkiem blisko o połowę mniejszym od Bydgoszczy, już tylko umiarkowanie wyróżnia się na tle drugich miast innych województw. Bardzo zbliżony wskaźnik – 55% – posiada Gdynia, drugie miasto województwa pomorskiego. Oczywiście można przyjąć tu wyjaśnienie, iż Gdynia znajduje się w obrębie ścisłej aglomeracji z Gdańskiem, a przez to nie stanowi względem niego alternatywnego ośrodka. Ponadto Gdynia nie posiada żadnej tradycji jako ośrodek regionalny. Z innej przyczyny odrzucić można analogię województwa opolskiego, gdzie drugie miasto ludnościowo stanowi 53% wielkości Opola. Kędzierzyn-Koźle jest bowiem w liczbach bezwzględnych miastem stosunkowo małym. W tym wypadku wskaźniki struktury osadniczej wynikają przede wszystkim z niewielkich rozmiarów województwa i jego głównego ośrodka.

Są jednakże jeszcze dwa województwa, w których stosunek wielkości między pierwszym i drugim miastem jest znacznie bardziej wyrównany niżli w przypadku Bydgoszczy i Torunia. Mianowicie w województwie śląskim Częstochowa, a w warmińsko-mazurskim Elbląg – posiadają odpowiednio 77% i 75% ludności swojego miasta wojewódzkiego. Przy tym oba ośrodki przewyższają wielkością najmniejsze miasta wojewódzkie. Ponadto leżą w stosunkowo dużej odległości od głównych miast swoich województw – większej niż Toruń od Bydgoszczy. Tym samym województwa te posiadają wyraźniejszą dwubiegunową strukturę niżli kujawsko-pomorskie. Mimo tych argumentów województwa śląskie i warmińsko-mazurskie nie otrzymały przywileju posiadania dwóch ośrodków rangi wojewódzkiej.

Na sprawę podniesienia więcej niż jednego ośrodka w województwie do roli siedziby jego władz można patrzeć jeszcze z innej strony – rozważając bezwzględną wielkość drugiego miasta w województwie. Jeżeli Toruń i Zielona Góra, liczące odpowiednio 201 i 115 tysięcy mieszkańców, zostały uznane za odpowiednie do współdzielenia roli ośrodka regionalnego, podobnego traktowania można oczekiwać dla porównywalnych miast w innych województwach. Na mocy tej zasady jako ośrodki predysponowane do roli wojewódzkiej wyróżniają się – ponownie Częstochowa, ponadto Gdynia i Radom, które przewyższają

wielkością nie tylko Zieloną Górę, ale i Toruń. Również wymieniony wyżej Elbląg, a także Tarnów i Wałbrzych wielkością odpowiadają Zielonej Górze. Tylko nieznacznie ustępują jej Kalisz i Koszalin, które z kolei posiadają tradycję ośrodka regionalnego dużo dłuższą niżli Toruń, a tym bardziej Gorzów Wielkopolski bądź Zielona Góra.

Na gruncie przeprowadzonej analizy nie sposób uzasadnić, dlaczego tylko w przypadku dwóch województw uznano formalnie ich strukturę dwubiegunową. Powraca tu przede wszystkim sprawa województwa śląskiego, największego ludnościowo i mającego w swoich granicach największy ośrodek nie posiadający statusu wojewódzkiego – Częstochowę.

3.3. GRANICE WOJEWÓDZTW W ŚWIETLE ZASADY PIERWSZEŃSTWA ZWIĄZKÓW FUNKCJONALNYCH

W niniejszym podrozdziale podział terytorialny Rzeczypospolitej oceniono pod kątem dopasowania przebiegu granic województw do sieci osadniczej. Ponieważ twórcy podziału nie określili w sposób ścisły zasad wyodrębniania jednostek, badanie polegało na sprawdzeniu hipotez zastosowania wybranych zasad. Oto one:

1. Przy ustalaniu granic jednostkami składowymi są dawne województwa, w granicach skorygowanych o granice nowych powiatów, zaś zasadą ich przyporządkowania do rdzeni – odległość dawnego miasta wojewódzkiego od nowego miasta wojewódzkiego.
2. Przy ustalaniu granic jednostkami składowymi są powiaty, zaś zasadą ich przyporządkowania do rdzeni – odległość miasta powiatowego od nowego miasta wojewódzkiego.
3. Granice województw nie przecinają aglomeracji ani stref podmiejskich większych miast.

Oczywiście powyższe zasady nie muszą być spełnione wszystkie jednocześnie, choćby dlatego, iż w niektórych przypadkach wzajemnie się wykluczają.

3.3.1. DAWNE WOJEWÓDZTWA JAKO JEDNOSTKI SKŁADOWE

Wspomniana korekta dawnych granic województw o granice nowych powiatów przebiegałaby w ten sposób, iż przynależność powiatu do danego województwa jest skutkiem przynależności doń jego miasta powiatowego. Konieczność dokonania tej korekty wynika z przyjmowanej w polskim podziale terytorialnym zasady wyprzedzania.

Tabela 10. Nowe województwa jako powstające w drodze łączenia dawnych województw – rozbieżności

Województwo	Dawne miasta wojewódzkie włączone zgodnie z zasadą bliskości	Dawne miasta wojewódzkie włączone wbrew zasadzie bliskości	Miasta powiatowe z dawnych województw współtworzących nowe – wyłączone z nowego województwa	Miasta powiatowe spoza dawnych województw współtworzących nowe – włączone do nowego województwa
dolnośląskie	Jelenia Góra, Legnica, Wałbrzych, Wrocław			Góra
kujawsko-pomorskie	Bydgoszcz, Toruń, Włocławek		Chojnice, Nowe Miasto Lubawskie	
lubelskie	Biała Podlaska, Chełm, Lublin, Zamość		Łosice	Janów Lubelski, Łuków
lubuskie	Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra		Choszczno, Międzychód, Myślibórz, Wolsztyn	Wschowa
łódzkie	Łódź, Piotrków Trybunalski, Sieradz, Skierniewice		Sochaczew, Żyrardów	Kutno, Łęczycza, Pajęczno, Wieruszów
małopolskie	Kraków, Nowy Sącz, Tarnów		Dębica	Chrzanów, Miechów, Olkusz, Oświęcim, Sucha Beskidzka, Wadowice
mazowieckie	Ciechanów, Ostrołęka, Siedlce, Warszawa	Radom	Działdowo, Kutno, Łuków	Łosice, Sochaczew, Żyrardów
opolskie	Opole			Olesno
podkarpackie	Krosno, Przemyśl, Rzeszów, Tarnobrzeg		Janów Lubelski, Opatów, Sandomierz, Staszów	Dębica
podlaskie	Białystok, Łomża, Suwałki		Elk, Giżycko, Olecko, Pisz	
pomorskie	Gdańsk, Słupsk			Chojnice, Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański
śląskie	Bielsko-Biała, Częstochowa, Katowice		Chrzanów, Olesno, Olkusz, Oświęcim, Pajęczno, Sucha Beskidzka, Wadowice	
świętokrzyskie	Kielce		Miechów	Opatów, Sandomierz, Staszów
warmińsko-mazurskie	Olsztyn	Elbląg	Kwidzyn, Malbork, Nowy Dwór Gdański	Elk, Giżycko, Nowe Miasto Lubawskie, Olecko, Pisz
wielkopolskie	Konin, Leszno, Piła, Poznań	Kalisz	Góra, Wałcz, Wieruszów, Wschowa	Międzychód, Wolsztyn
zachodniopomorskie	Koszalin, Szczecin			Choszczno, Myślibórz, Wałcz

Źródło: opracowanie własne

Tabela 10 przedstawia rozbieżności w stosunku do zasady, iż nowe województwa powstają poprzez łączenie województw dawnych, przy czym kryterium połączenia jest odległość dawnego miasta wojewódzkiego od siedziby nowego województwa. Dla województw posiadających po dwa miasta wojewódzkie brano pod uwagę odległość do

bliższego z nich. W przypadku odległości porównywalnej do dwóch najbliższych miast wojewódzkich przyporządkowanie do jednego z nich uznawano za uzasadnione.

Zasada bliskości obecnego miasta wojewódzkiego od dawnych miast wojewódzkich jest spełniona dla trzynastu z szesnastu województw. W największym województwie mazowieckim zwraca uwagę przypadek Radomia, który jest wyraźnie bliższy Kielcom – w województwie świętokrzyskim – niżli Warszawie. Rozważanej zasady nie spełnia także drugie pod względem rozległości województwo – wielkopolskie. Należący do niego Kalisz jest bliższy zarówno Łodzi, jak i Wrocławowi – niż Poznaniowi. Ciekawym przypadkiem jest również Elbląg, położony w znacznie mniejszej odległości od Gdańska niżli od Olsztyna, a mimo to przyporządkowany do województwa warmińsko-mazurskiego. Fakt ten budzi wątpliwość tym bardziej, że do obecnego województwa pomorskiego została przyłączona większość terytorium dawnego województwa elbląskiego, w tym również powiaty, dla których różnica odległości między Gdańskiem a Olsztynem jest znacznie mniejsza niż dla Elbląga. Elbląg został w ten sposób odcięty od swojego tak funkcjonalnego, jak i historycznego zaplecza, o czym będzie mowa jeszcze w innych miejscach.

Szczegółowa analiza przebiegu poprzednich i obecnych granic wojewódzkich pokazuje ponadto, iż dawne województwa w większości przypadków nie stanowiły jednostek składowych nowych województw. Na 314 powiatów ziemskich 36 zostało odłączone od swoich dawnych województw – w znaczeniu takim, że przynależą do innego województwa niżli ich dawne miasto wojewódzkie. Podzielone w ten sposób zostało 19 z 49 dawnych województw. Oczywiście liczba ta jest wynikiem analizy na poziomie powiatów. Jeśli jej szczebel obniżyć do poziomu gmin, rozbieżności byłoby jeszcze więcej. Hipoteza o dawnych województwach jako jednostkach składowych nowych województw i odległości od nowego miasta wojewódzkiego jako zasadzie przyporządkowania – nie jest trafna.

3.3.2. POWIATY JAKO JEDNOSTKI SKŁADOWE

W podziale opartym o zasadę pierwszeństwa związków funkcjonalnych podstawowe znaczenie ma odległość miasta powiatowego do potencjalnego ośrodka wojewódzkiego. Odległości drogowe miast powiatowych od ośrodków wojewódzkich badał T. Lijewski (2002). Na tej podstawie wyróżnił anomalie, to jest obszary, które znajdują się bliżej innych miast wojewódzkich niż stolicy województwa, do którego należą. Anomalie te są zatem miejscami, gdzie przy ustalaniu granic nie uczyniono zadość zasadzie bliskości ośrodka

węzłowego. T. Lijewski wskazuje trzy główne anomalie: koszalińską, pilsko-krajeńską i radomską.

Całe byłe województwo koszalińskie znajduje się w odległości 100-200 km od nowego miasta wojewódzkiego – Szczecina. Odległość drogowa ze Sławna do Szczecina wynosi 206 km, natomiast do Gdańska, stolicy sąsiedniego województwa – tylko 156 km. Z kolei leżący na południowo-zachodnim krańcu zachodniopomorskiego Szczecinek bliższy jest trzem miastom wojewódzkim – Bydgoszczy (156), Poznaniowi (167) i Gdańskowi (170) niżli Szczecinowi (174) (Lijewski 2002). O przyporządkowaniu Koszalina do województwa zachodniopomorskiego mogła przesądzić jego historyczna przynależność do Pomorza Szczecińskiego. Jednak na tej zasadzie sąsiedni Słupsk powinien znaleźć się w tym samym województwie, co Koszalin, a należy do sąsiedniego – pomorskiego.

Anomalia pilsko-krajeńska obejmuje północną część województwa wielkopolskiego. Najbliższym miastem wojewódzkim dla tego obszaru jest Bydgoszcz. Odpowiednie odległości do Bydgoszczy i Poznania wynoszą: z Wyrzyska 56 i 113 km, ze Złotowa 84 i 129 km. Jeszcze większe różnice zanotujemy dla Jastrowia i Okonka, wysuniętych dalej na północ. Przy tej anomalii autor przywołuje także przypadek Wałcza, który leży w sąsiednim województwie zachodniopomorskim, a jednak jest bliższy Poznaniowi (115) i Bydgoszczy (122) niż Szczecinowi (145). Również przynależność Chojnic i Człuchowa do województwa pomorskiego nie wynika z kryterium bliskości miasta wojewódzkiego. Odległości z Chojnic do Bydgoszczy i Gdańska wynoszą odpowiednio 91 i 122 km, zaś z Człuchowa – analogicznie – 104 i 135 km (Lijewski 2002).

Kolejną dużą anomalią wyróżnioną przez T. Lijewskiego jest okręg radomski. Zaliczono doń kilka powiatów, które zostały przyporządkowane do województwa mazowieckiego, mimo że bliskość geograficzna każe kojarzyć je z Kielcami. Z Radomia do Kielc jest 78 km, a do Warszawy – 103 km, gdzie ponadto czas dojazdu wydłuża się ze względu na zatłoczenie warszawskich dróg. Wraz z Radomiem do województwa mazowieckiego zostały przyporządkowane inne powiaty regionu – Lipsko, Przysucha i Szydłowiec, leżące jeszcze dalej od Warszawy. Sytuacja jest niekorzystna zwłaszcza w przypadku Szydłowca, odległego od Kielc o 48 km, zaś od Warszawy – o 130 km. Przyjęte rozwiązanie jest tym bardziej trudne do obrony, jeśli zważyć na dysproporcję między wielkim województwem mazowieckim, a małym, dodatkowo okrojonym świętokrzyskim (Lijewski 2002). W przypadku Lipska i Przysuchy zaliczenie ich do mazowieckiego można podważyć nie tylko ze względu na bliskość Kielc. Z Lipska jest bliżej – niż do Warszawy – także do Lublina, zaś z Przysuchy – do Łodzi. Jak stwierdza T. Lijewski, istnienie anomalii

radomskiej „jest przykładem irracjonalnej decyzji podyktowanej animozją regionalną” (2002, s. 13). Kielce i Radom współtworzą jeden region historyczny i funkcjonalny – granica województw rozcina aglomerację staropolską, o czym jeszcze poniżej.

Ponadto T. Lijewski wskazuje kilka mniejszych anomalii. Dwie z nich położone są na krańcach województwa warmińsko-mazurskiego. Mianowicie na zachodzie Elbląg ciąży ku Gdańskowi. Elblązanie zresztą stanowczo wyrażali wolę przynależności do województwa pomorskiego. Natomiast na wschodzie Ełk, Gołdap i Olecko znajdują się bliżej Białegostoku niż Olsztyna. Niewielka terytorialnie, ale za to o bardzo dużej różnicy odległości na niekorzyść obecnego miasta wojewódzkiego – jest anomalia Kępna i Ostrzeszowa na południowym skraju województwa wielkopolskiego. Kępno od Poznania odległe jest o 168 km, podczas gdy od Wrocławia – o 75 km, od Opola – o 87 km (Lijewski 2002). Bliżej niż do Poznania jest z Kępna także do Katowic i Łodzi.

3.3.3. GRANICE WOJEWÓDZTW A AGLOMERACJE I STREFY PODMIEJSKIE

Według źródeł przywołanych w ustępie 2.2.8 jedną z zasad budowania podziału terytorialnego jest zachowanie całości zespołów osadniczych. Jako podstawową jednostkę tego rodzaju można wskazać miasto wraz z otoczeniem. Granica regionu administracyjnego nie powinna w tym przypadku odcinać miasta od jego zaplecza. Oczywiście określenie zasięgu tychże zapleczy dla poszczególnych miast stanowi odrębne zagadnienie badawcze. W niniejszej analizie przeprowadzono pomiar odległości centrum danego ośrodka od granicy województwa. Uwzględniano jedynie granice między polskimi województwami. Granicy państwowej nie brano pod uwagę, gdyż na jej przebieg twórcy wewnętrznego podziału terytorialnego nie mają wpływu. W tabelach 11 i 12 przedstawiono miasta w dwu grupach wielkościowych: powyżej 90 tysięcy i 40-90 tysięcy mieszkańców. Wymieniono miasta, które leżą w odległości do 30 km od granicy – dla grupy pierwszej, a do 20 km – dla drugiej. Odległości te są zbliżone do teoretycznych zasięgów oddziaływania miast określonych przez J. Kołodziejskiego i A. Stasiaka (1986).

Pierwszym znaczącym spostrzeżeniem jest, iż na 43 polskie miasta liczące powyżej 90 tysięcy mieszkańców aż 23 leżą stosunkowo blisko granic województw (nie licząc granicy państwa). Wyróżniają się tutaj miasta Zagłębia Dąbrowskiego. Przez kilka stuleci granica między Małopolską (wraz z Księstwem Siewierskim) a Śląskiem biegła między dzisiejszymi Katowicami a Sosnowcem. Zagłębie Dąbrowskie w połowie XX wieku zostało przyłączone do województwa z siedzibą w Katowicach w celu zniesienia podziału konurbacji. Okazuje

się jednak, iż niektóre miasta nadal leżą przy granicy województw, która dla odmiany odcina ich zaplecza po stronie wschodniej (Tarkowski 2003). Granica ta biegnie w odległości 11-12 km od centrów Dąbrowy Górniczej (129 tys.) i Sosnowca (221 tys.). Jeszcze bliżej krańca województwa znalazły się sąsiednie Jaworzno i Sławków. We wszystkich tych przypadkach granica województwa pokrywa się z granicą danej gminy miejskiej. Przebieg granicy województwa na tle konurbacji przedstawia rycina 5.

Tabela 11. Miasta powyżej 90 tysięcy mieszkańców (2008) leżące mniej niż 30 km od granicy województwa

Miasto	Ludność (tys.)	Odległość (km) od granicy
Jaworzno	96	5
Elbląg	126	7
Bielsko-Biała	175	10
Tychy	130	10
Dąbrowa Górnicza	129	11
Sosnowiec	221	12
Tarnów	115	12
Grudziądz	99	13
Słupsk	97	14
Rybnik	141	15
Gliwice	194	16
Gorzów Wielkopolski	125	16
Płock	125	20
Włocławek	118	20
Kalisz	107	21
Katowice	309	21
Radom	225	21
Częstochowa	239	22
Chorzów	113	24
Ruda Śląska	144	25
Bytom	185	29
Wrocław	623	29
Zabrze	189	29

Źródło: opracowanie własne

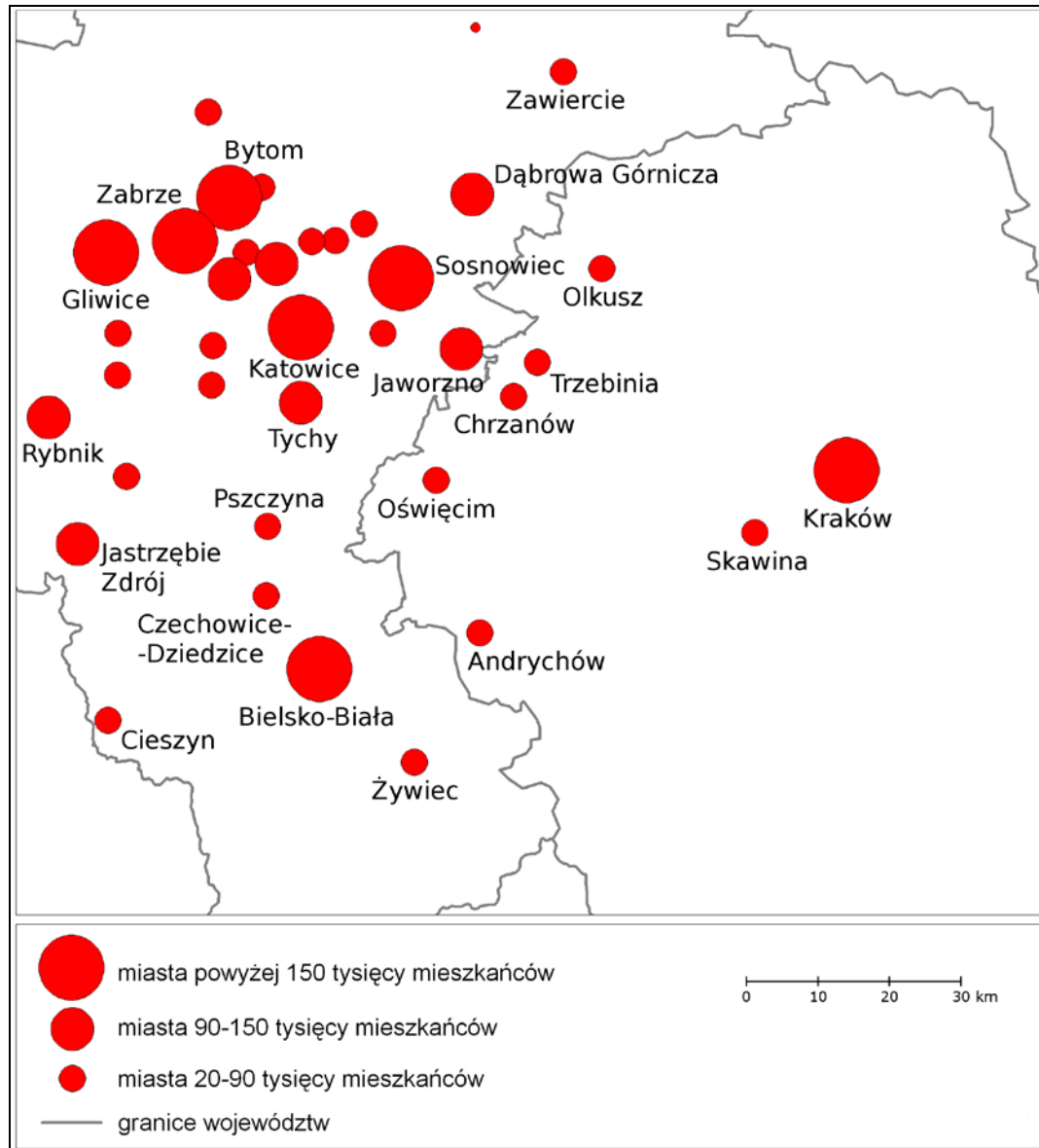
Tabela 12. Miasta 40-90 tysięcy mieszkańców (2008) leżące mniej niż 20 km od granicy województwa

Miasto	Ludność (tys.)	Odległość (km) od granicy
Tarnobrzeg	50	1
Oświęcim	40	3
Skarżysko-Kamienna	48	4
Ostrolęka	54	5
Leszno	64	5
Skierniewice	49	6
Starachowice	53	7
Radomsko	49	7
Głogów	69	8
Racibórz	57	8
Puławy	49	8
Ostrowiec Świętokrzyski	73	9
Zawiercie	53	10
Kędzierzyn-Koźle	65	11
Kutno	47	11
Będzin	59	12
Gniezno	70	12
Stalowa Wola	65	12
Piła	75	13
Mielec	61	13
Biała Podlaska	57	14
Mysłowice	75	14
Siedlce	76	14
Łomża	63	15
Dębica	47	16
Elk	57	16
Suwałki	69	17
Nysa	47	17
Ostrów Wielkopolski	73	18

Źródło: opracowanie własne

Podobny problem ma położona niedaleko Bielsko-Biała (175 tys.). Granica województw przebiega w odległości 10 km od jej centrum, rozcinając aglomerację. Liczące po kilkanaście tysięcy mieszkańców Andrychów, Brzeszcze i Kęty, odległe od Bielska-Białej o 16-23 km, znajdują się już w sąsiednim województwie małopolskim. W tym miejscu warto wskazać także pobliski Oświęcim (41 tys.) – oddalony od granicy z województwem śląskim o zaledwie 3 km.

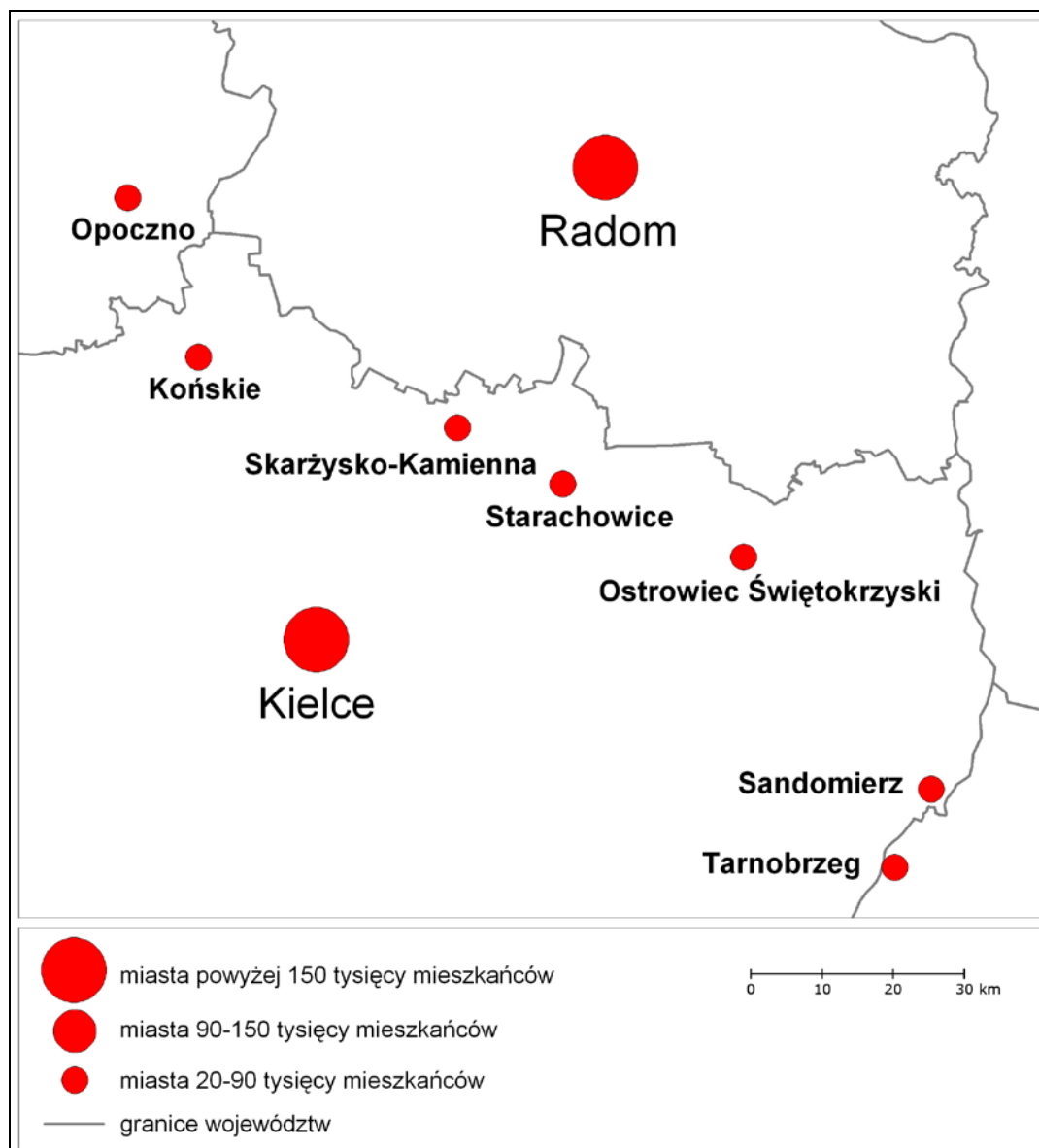
Rycina 5. Konurbacja śląsko-dąbrowska i aglomeracja Bielska-Białej a przebieg granic województw

Źródło: opracowanie własne

Poza pograniczem śląsko-małopolskim zwraca uwagę przypadek Elbląga (126 tys.), który jest odległy od granicy województwa pomorskiego o 7 km. Elbląg jest otoczony granicą biegnącą w niewielkiej odległości z trzech stron. W sąsiednim województwie znalazły się Malbork i Nowy Dwór Gdański – historycznie związane z Elblągiem, również przez przynależność do województwa elbląskiego przed ostatnią reformą. Wśród dużych miast godne wymienienia są także przykłady Tarnowa (115 tys., 12 km) i Gorzowa Wielkopolskiego (125 tys., 16 km), zwłaszcza że ten drugi jest miastem wojewódzkim. Z ośrodków wojewódzkich w niewielkiej odległości od granic leżą również Katowice (309 tys., 21 km) i Wrocław (623 tys., 29 km).

Rycina 6. Aglomeracja staropolska i zespół miast Sandomierz - Tarnobrzeg a przebieg granic województw

Źródło: opracowanie własne

W grupie ośrodków poniżej 90 tysięcy mieszkańców znamienym przypadkiem jest Skarżysko-Kamienna, centralny węzeł aglomeracji staropolskiej, miasto odległe od granicy województwa o 4 km. Aglomeracja staropolska to przecinające się krzyżowo pasma: Kielce - Skarżysko-Kamienna - Radom - Pionki oraz Opoczno - Końskie - Skarżysko-Kamienna - Starachowice - Ostrowiec Świętokrzyski. Dzisiejsza granica województw mazowieckiego i świętokrzyskiego przebiega północnym skrajem drugiego z wymienionych pasm – przez przedmieścia Ostrowca Świętokrzyskiego (75 tys.), Starachowic (54 tys.) i Skarżyska-Kamiennej (50 tys.), odcinając od reszty aglomeracji jej ramię północno-wschodnie. Ponadto północno-zachodnie ramię aglomeracji przecięte jest granicą województw łódzkiego i świętokrzyskiego. Rozbity jest tutaj zespół miast Końskie - Opoczno (21 tys. i 23 tys.,

wzajemna odległość 22 km). Podział aglomeracji był krytykowany już po reformie roku 1975 (Kołodziejcki 1984; Stawicki, Pająk 1993). Sytuację przedstawia rycina 6.

Z kolei granica województw podkarpackiego i świętokrzyskiego rozcięła zespół miast Sandomierz - Tarnobrzeg. Ośrodki te dzieli odległość 14 km, gminy miejskie graniczą ze sobą, zaś z tarnobrzeskiej Wielowisi bliżej jest na sandomierskie stare miasto niż do centrum Tarnobrzega. Po roku 1975 niektóre instytucje województwa tarnobrzeskiego mieściły się w Sandomierzu. Obecna granica województw na Wiśle jest przywróceniem kordonu z czasu rozbiorów – głównej przyczyny upadku Sandomierza (Stawicki, Pająk 1993). Poza wskazanymi wyżej – wśród większych miast leżących blisko granic województw warto wymienić Ostrołękę i Skierniewice (5-6 km), a także Gniezno, Grudziądz, Piłę, Siedlce oraz Słupsk (12-14 km).

3.4. NAZWY I GRANICE WOJEWÓDZTW W ŚWIETLE ZASADY PIERWSZEŃSTWA ZWIĄZKÓW HISTORYCZNYCH

3.4.1. SPÓJNOŚĆ NAZEWNICTWA

Zastosowane nazewnictwo województw oceniono pod dwoma względami:

1. Wzajemna spójność nazw: czy nazwy zostały urobione według jednolitych zasad?
2. Adekwatność nazw – w przypadku nazw pochodzących od krain historycznych:
czy dana nazwa trafnie odnosi się do terytorium województwa?

Punkt pierwszy omówiony jest w niniejszym ustępie, drugi zaś – poniżej, obok oceny granic województw przy założeniu pierwszeństwa związków historycznych.

Nazwy województw można sklasyfikować według dwóch kluczy: stopnia złożoności oraz pochodzenia. Pod względem stopnia złożoności można wyróżnić nazwy jedno- i dwuczłonowe. Z kolei pochodzenie zależne będzie od rodzaju obiektu czy też terytorium, od którego nazwano województwo.

Biorąc pod uwagę oba powyższe czynniki jednocześnie wyróżnić można następujące rodzaje nazw województw:

- od krainy historycznej: dolnośląskie, małopolskie, mazowieckie, podlaskie, pomorskie, śląskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie,
- od dwu krain historycznych: kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie,
- od stolicy krainy historycznej: lubuskie,
- od krainy fizyczno-geograficznej: podkarpackie, świętokrzyskie,
- od miasta wojewódzkiego: lubelskie, łódzkie, opolskie.

Zastrzec tu należy, iż przyporządkowanie co najmniej jednej nazwy nie jest oczywiste. Mianowicie świętokrzyskie można wiązać nie tylko z Górami Świętokrzyskimi, jak przyjęto powyżej, ale także z samym Świętym Krzyżem (górami i miejscowością) albo ze Świętokrzyskiem jako regionem etnograficznym. Ponadto Mazury, tutaj uwzględnione jako region historyczny, mogą być również klasyfikowane jako region etnograficzny – o czym jeszcze poniżej.

Już sama powyższa klasyfikacja mówi o stopniu spójności nazewnictwa. Na szesnaście jednostek zastosowano pięć różnych zasad tworzenia nazw. Nawet jeśli trzy pierwsze wyróżnienia połączyć w jedną kategorię – nazw pochodzenia historycznego, nazewnictwo obecnych województw trudno uznać za spójne. Nasuwa się pytanie, dlaczego tylko w dwóch przypadkach przyjęto nazwy dwuczłonowe, mimo że znacznie więcej województw posiada złożoną strukturę, której jednoczłonowa nazwa w sposób trafny nie oddaje. Wśród pierwszej grupy nazw – historycznych – zastanawia istnienie obok siebie śląskiego i dolnośląskiego. Dolny Śląsk to część Śląska, podobnie jak Śląsk Opolski, występujący tutaj jako – opolskie. Taką samą wątpliwość można podnieść do zestawienia: małopolskie oraz lubelskie i świętokrzyskie. I Lublin, i Góry Świętokrzyskie znajdują się w historycznej Małopolsce. Nazw województw lubelskiego i opolskiego można bronić o tyle, że w ich rejonach brak historycznych nazw regionalnych. Można je zresztą traktować jako historyczne, tak samo jak – lubuskie. W okresie staropolskim istniały bowiem województwo lubelskie i księstwo opolskie. Jednak wobec takiego wyjaśnienia niekonsekwentną staje się nazwa województwa łódzkiego. Według powyższej zasady należałoby ją utworzyć od ziemi łęczycko-sieradzkiej.

3.4.2. GRANICE WOJEWÓDZTW W ŚWIETLE NAZEWNICTWA I ZWIĄZKÓW HISTORYCZNYCH

Głównym celem rozważań zawartych w niniejszym ustępie jest sprawdzenie, czy przebieg granic obecnych województw da się uzasadnić na podstawie przesłanek historycznych. Hipoteza ta jawi się jako oczywista w przypadku województw, których nazwy urobione są od krain historycznych. Jednak również w przypadku reszty województw delimitacja mogła odbyć się na podstawie związków historycznych miast powiatowych z miastem wojewódzkim. Związki te oznaczają przynależność do dawnych jednostek terytorialnych, których siedzibą było obecne miasto wojewódzkie.

Zastosowanie nazw historycznych do obecnych województw (punkt 2 powyżej) rozważano pod kątem zasad zupełności i jednorodności, określonych w ustępie 2.2.10. Dla każdego z województw o nazwach historycznych omówiono pokrótce znaczenie pojęcia, od którego wzięta jest dana nazwa. Było to podstawą do wykreślenia mapy, na której porównano granice danego regionu historycznego i obecnego województwa. Analizę tę ograniczono do terytorium Rzeczypospolitej, co znaczy, że rozpatrywano – jako całość – tylko tę część krainy historycznej, która znajduje się w granicach państwa polskiego; ma to znaczenie przy zastosowaniu wspomnianych zasad. Przy podsumowaniu podjęto również sprawę jednoznaczności nazw.

Ponadto dla wszystkich województw podniesiono kwestię, czy istnieją regiony historyczne mogące być podstawą do ustalenia ich granic. Pozwoliło to także określić, czy w danym województwie znajdują się obszary nie posiadające związków historycznych z miastem wojewódzkim, jak również czy poza województwem pozostają obszary wykazujące z nim takie związki.

Dla każdego województwa sporządzono tabelę pokazującą przynależność miast powiatowych do historycznych jednostek terytorialnych – bądź to wskazanych w nazwie województwa, bądź posiadających siedzibę władz w obecnym mieście wojewódzkim. Jeśli do tejże historycznej jednostki należały miasta powiatowe wchodzące w skład obecnego województwa, zaś nie należały do niej miasta znajdujące się w powiatach sąsiadujących z obecnym województwem, można to uznać za podstawę ustalenia granic w drodze przyporządkowywania jednostek składowych – powiatów.

Należy tu zauważyć, iż przyjęcie powyższej zasady nie musi pociągać za sobą dokładnego pokrywania się granic obecnego województwa i regionu historycznego. Współczesne powiaty mogą wszakże posiadać granice zmodyfikowane w stosunku do granic krain historycznych. Zatem zastosowanie niniejszej zasady oznaczać będzie przebieg granicy

nawiązujący do historycznego w pewnym przybliżeniu. Dlatego właśnie w niniejszym ustępie mowa jest o jednostce historycznej jako o podstawie do ustalenia granic dzisiejszego województwa, a nie o przyjęciu przez dzisiejsze województwo granic jednostki historycznej.

W zestawieniu tabelarycznym uwzględniono przede wszystkim jednostki istniejące w czasach nowoczesnej administracji, to jest w wiekach XIX i XX. Dla polskich ziem centralnych i wschodnich za pierwsze takie regiony administracyjne uznano departamenty Księstwa Warszawskiego. Dla ziem zachodnich – rejencje ustanowione w roku 1815. Ponadto w przypadku województw o nazwach nawiązujących do czasów I Rzeczypospolitej brano pod uwagę odpowiednie jednostki z tego okresu – w ich granicach obowiązujących bezpośrednio przed pierwszym rozbiorem. Dla porządku chronologicznego uwzględniono także niewielkie powierzchniowo terytoria wolnych miast Gdańska i Krakowa. W zestawieniu pominięto natomiast jednostki istniejące krótko, przez okres poniżej dwóch lat, na przykład województwa po zmianach granic w latach 1938 i 1939.

Wykonano szesnaście tabel, po jednej dla każdego z obecnych województw. Kolumny odpowiadają historycznym jednostkom terytorialnym. W wierszach wyliczono obecne miasta powiatowe z danego województwa, a następnie ośrodki powiatów graniczących z danym województwem. Jako pierwsze wymieniano ośrodki, których związki historyczne ze rdzeniem danego województwa jawią się jako najsilniejsze.

Przynależność miasta do danej jednostki terytorialnej oznaczano znakiem „+”. Za miasto należące do danego terytorium uznawano również takie, przez którego obecny teren przebiegała granica (dotyczy to Hajnówki i Tomaszowa Mazowieckiego). W przypadku Bielska-Białej rozpatrywano oddzielnie Białą i Bielsko, jako że w pewnym okresie oba miasta były powiatowymi w sąsiednich województwach. W przypadku Golubia-Dobrzynia brano pod uwagę przynależność Golubia, który posiadał dawniej prawa miejskie, w przeciwieństwie do Dobrzynia.

W wierszu oddzielającym dwie kategorie miast powiatowych – z województwa i ościenne – w każdej kolumnie umieszczono dwie liczby będące wskaźnikami stopnia rozbieżności granic obecnego województwa i danej jednostki historycznej. Pierwsza z nich to liczba miast powiatowych z obecnego województwa, które nie należały do danej jednostki historycznej. Dla ułatwienia interpretacji liczby te przedstawiono jako ujemne – ze znakiem „-”; oznaczają bowiem brak przynależności. Na przykład w tabeli dla województwa wielkopolskiego liczba „-14” w piątej kolumnie oznacza, iż czternaście miast powiatowych z obecnego województwa wielkopolskiego nie należało do departamentu poznańskiego w czasach Księstwa Warszawskiego.

Druga liczba mówi, ile ośrodków powiatów graniczących z obecnym województwem należało do danego regionu historycznego. Zatem liczba „2” w piątej kolumnie przywołanej tabeli oznacza, iż dwa miasta z powiatów ościennych dzisiejszego województwa wielkopolskiego należały do departamentu poznańskiego w latach 1807-1815. Warto zaznaczyć, iż tej drugiej liczby nie należy rozumieć jako ogólnej liczby miast powiatowych spoza dzisiejszego województwa, które należały do danej jednostki historycznej; brane są tutaj pod uwagę jedynie powiaty graniczące z obecnym województwem.

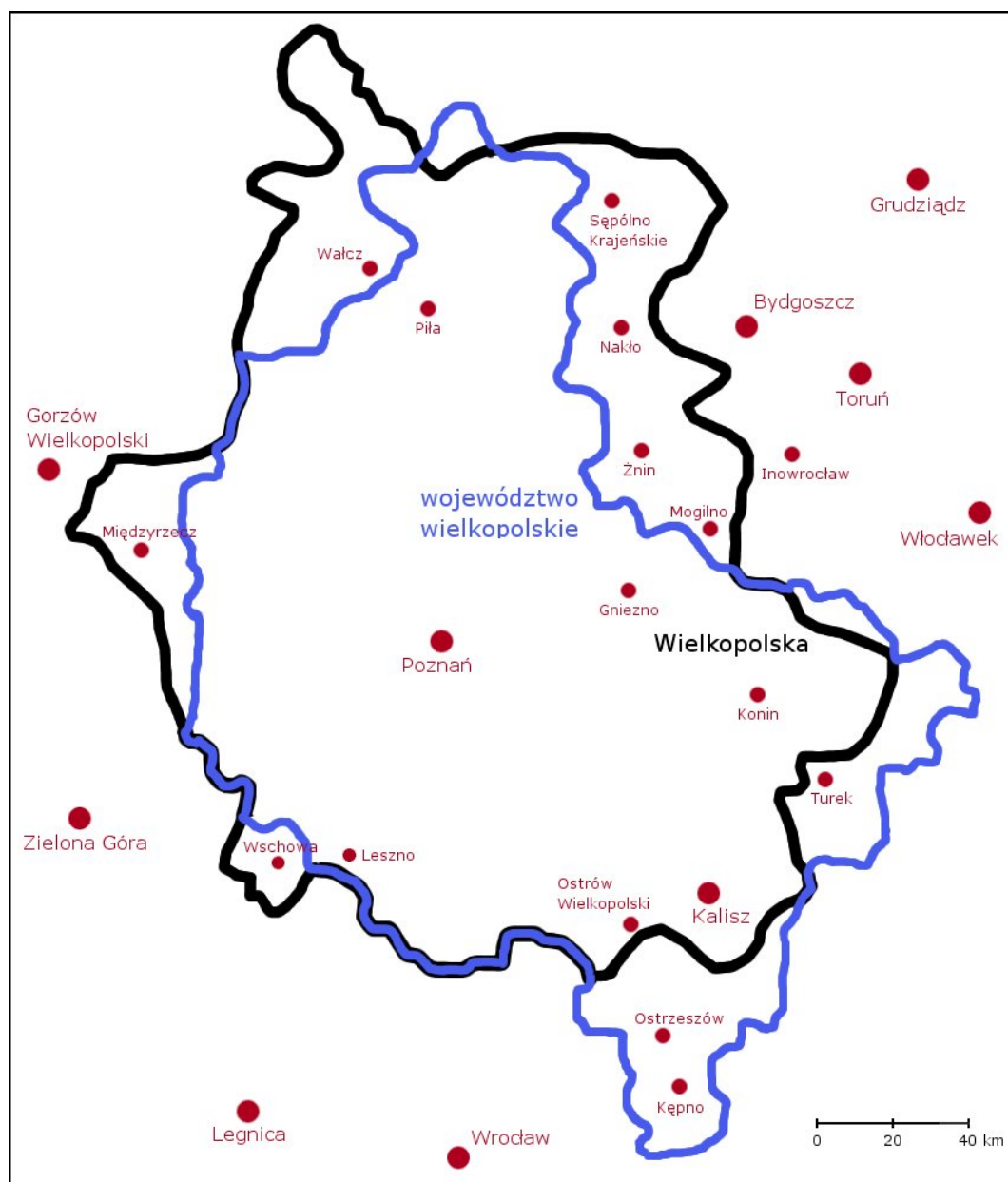
Jeżeli dane województwo w pełni nawiązuje do jakiegoś regionu historycznego, wskaźnik przyjmie wartość „0 / 0”. Oznacza to, iż wszystkie miasta powiatowe z województwa należały do tegoż regionu historycznego, natomiast nie należał do niego żaden z ośrodków powiatów graniczących z danym województwem.

Na początku omówione zostaną województwa o nazwach historycznych – najpierw wywodzących się z I Rzeczypospolitej: wielkopolskie, małopolskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie, mazowieckie, podlaskie; następnie warmińsko-mazurskie; dalej z ziem zachodnich: śląskie i dolnośląskie, lubuskie, zachodniopomorskie. Na końcu – województwa o nazwach niehistorycznych w kolejności alfabetycznej.

Województwo wielkopolskie a Wielkopolska

Wielkopolska to jedna z prowincji I Rzeczypospolitej, leżąca w dorzeczu Warty. Pierwotnie było to terytorium plemienne Polan, znane pod nazwą – Polska (Kamler 2000). Nazwa *Polonia Maior* – Większa Polska – na określenie tej dziedziny pojawia się w roku 1242 (Gloger 1903; Ułaszyn 1950). Oznacza tyle, co – starsza, właściwa Polska (Kamler 2000). W takim najwęższym znaczeniu Wielkopolskę stanowiły województwa kaliskie i poznańskie, a po roku 1768 także gnieźnieńskie, wydzielone z kaliskiego. Natomiast Wielkopolska jako prowincja prawno-polityczna obejmowała ponadto Kujawy z Ziemią Dobrzyńską oraz województwa łęczyckie i sieradzkie (Gloger 1903). Do prowincji wielkopolskiej w najszerszym znaczeniu zaliczano ponadto Mazowsze i Prusy Królewskie. Granice Wielkopolski – zachodnia, częściowo północna i południowa pokrywały się z zachodnią granicą Korony (Kamler 2000). Jako jednostka prawno-polityczna Wielkopolska zakończyła swój byt wraz z upadkiem I Rzeczypospolitej.

Rycina 7. Województwo wielkopolskie a Wielkopolska pierwotna (województwa gnieźnieńskie, kaliskie i poznańskie do roku 1772)

Źródło: opracowanie własne

Województwo wielkopolskie cechuje się dość wysoką jednorodnością. Okolice Kępna i Ostrzeszowa na południowym krańcu województwa stanowią część Ziemi Wieluńskiej, która należała do staropolskiego województwa sieradzkiego, tym samym jednak – do Wielkopolski w szerszym znaczeniu, jako prowincji. Do województwa sieradzkiego należał także Turek. Jedynie krańce powiatu kępińskiego – okolice Bralina i Rychtala – to fragment Śląska włączony po I wojnie światowej do Rzeczypospolitej. Wykorzystanie nazwy – wielkopolskie – można ocenić pozytywnie: jest adekwatna do opisywanego terytorium.

Tabela 13. Przynależność ośrodków powiatów województwa wielkopolskiego oraz powiatów ościennych do Wielkopolski i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Poznaniu

	Wielkopolska (z Kujawami i województwami łączycim i sieradzkim) do 1772	Wielkopolska pierwotna (województwa gnieźnieńskie, kaliskie i poznańskie) do 1772	Departament poznański 1807-1815	Wielkie Księstwo Poznańskie 1819-1919	Rejencja poznańska 1819-1919	Województwo poznańskie 1919-1938	Rejencja poznańska 1939-1945	Województwo poznańskie 1946-1950	Województwo poznańskie 1950-1975	Województwo poznańskie 1975-1998
województwo wielkopolskie	Grodzisk W.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Nowy Tomyśl	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Oborniki	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Poznań	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Szamotuły	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sroda W.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Srem	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Września	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Gostyń	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Jarocin	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Kościan	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Krośoszyn	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Leszno	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Międzychód	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Rawicz	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wolsztyn	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Gniezno	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Pleszew	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wągrowiec	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ostrów W.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Chodzież	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Czarnków	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Kępno	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ostrzeszów	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Piła	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Trzcianka	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Kalisz	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Koło	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Konin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Słupca	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Złotów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Turek	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	0 / 14	-3 / 7	-14 / 2	-6 / 7	-12 / 2	-8 / 4	-13 / 0	-1 / 7	-1 / 0	-23 / 0
powiaty ościenne	Międzyrzecz	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wschowa	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Mogilno	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Nakło	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Znin	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wąlczyca	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Inowrocław	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sępólno Kraj.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Łęczyca	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Poddębice	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Radziejów	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sieradz	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wieruszów	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Włocławek	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Drezdenko								+	
	Strzelce Kraj.								+	
	Świebodzin								+	
	Zielona Góra								+	
	Częstochowa									
	Drażno									
Góra										
Kluczbork										
Kutno										
Milicz										
Namysłów										
Nowa Sól										
Oleśnica										
Szczecinek										
Trzebnica										

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Pruskie podziały...*; Rozporządzenie R. M. z 29 V 1946; Trzebiński 1955; Trzebiński, Borkiewicz 1956; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

Spośród innych historycznych jednostek terytorialnych obecnemu województwu najbardziej odpowiada województwo poznańskie z lat 1950-1975. Nie obejmowało ono tylko jednego z miast powiatowych należących do obecnego województwa, mianowicie – Złotowa, należącego wówczas do województwa koszalińskiego. Z tym jednym wyjątkiem dawne województwo poznańskie może być uznane za podstawę ustalenia granic obecnego wielkopolskiego na całym przebiegu granicy. Nie zawierało bowiem ono żadnych miast powiatowych spoza obszaru dzisiejszego województwa.

W granicach obecnego województwa nie ma terytoriów, które nie wykazywałyby związków historycznych z Poznaniem. Problematyczne jest natomiast pozostawanie poza obszarem województwa pewnych obszarów, które należały zarówno do Wielkopolski w najwęższym znaczeniu tego słowa, jak również do kolejnych jednostek terytorialnych z siedzibą w Poznaniu. Chodzi tu przede wszystkim o Międzyrzecz i Wschowę, które straciły więź z Poznaniem dopiero w chwili odrodzenia się państwa polskiego po I wojnie światowej, pozostając przejściowo w granicach Niemiec. W nieco innym położeniu są wschodnie krańce dawnego województwa gnieźnieńskiego: Nakło, Mogilno, Żnin – które należały nie tylko do Wielkopolski w znaczeniu najwęższym i do Wielkiego Księstwa Poznańskiego w czasach zaborów, ale też do województwa poznańskiego w okresie międzywojennym.

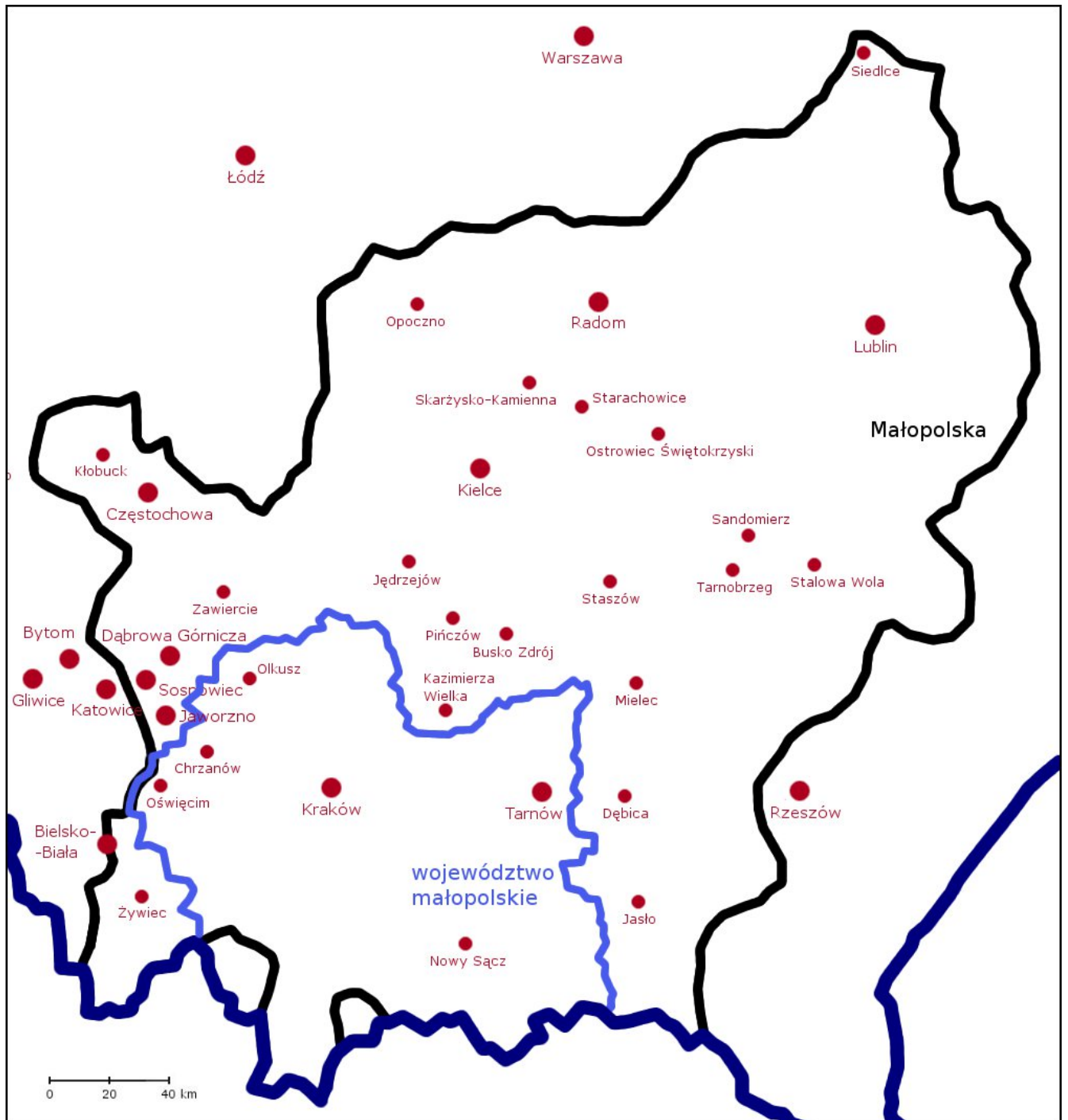
Województwo małopolskie a Małopolska

Małopolska to jedna z prowincji I Rzeczypospolitej, leżąca w dorzeczu górnej i środkowej Wisły (Kamler 2000). Powstała w wieku XIV po zjednoczeniu królestwa przez Władysława Łokietka – jako odróżnienie od pierwotnej, starej Polski, to jest późniejszej Wielkopolski (Gloger 1903). Ułaszyn (1950) utrzymuje, że pojęcie Małej Polski istniało niejako potencjalnie, nie wymieniane wprost, jako logiczne dopełnienie wcześniej ukutego terminu Wielkiej Polski. Na pewno nazwa pojawia się w dokumencie Jana Olbrachta z 1493 roku (Ułaszyn 1950).

Małopolska dzieliła się na województwa krakowskie i sandomierskie, a po roku 1474 ponadto lubelskie, wyodrębnione z sandomierskiego. W XV wieku do województwa krakowskiego przyłączono księstwa oświęcimskie i zatorskie, zaś w XVIII wieku – siewierskie (Gloger 1903). Ponadto w skład Małopolski wchodziło starostwo spiskie (Ułaszyn 1950). Poza tymi przypadkami zakres terytorialny pojęcia Małopolski w znaczeniu ścisłym nie zmieniał się. Do prowincji małopolskiej w szerszym znaczeniu zaliczano także koronne ziemie ruskie (Gloger 1903). W obszarze dzisiejszej Rzeczypospolitej były to

województwa białskie, podlaskie oraz ruskie z ziemiemi chełmską, przemyską i sanocką. Jako jednostka prawno-polityczna Małopolska zakończyła swój byt z upadkiem I Rzeczypospolitej.

Rycina 8. Województwo małopolskie a Małopolska

Źródło: opracowanie własne

Obecne województwo małopolskie obejmuje jedynie niewielką, południową część historycznej Małopolski. Poza tym województwem aż sześć innych posiada w swych granicach ziemie małopolskie. Na zachód od województwa małopolskiego historycznie

małopolska jest także połowa województwa śląskiego – począwszy od Częstochowy i Kłobucka na północy, przez Zagłębie Dąbrowskie z Będzinem, Dąbrową Górniczą i Sosnowcem, po Żywiec na południu. Na północ od województwa małopolskiego do Małopolski należy całe województwo świętokrzyskie, powiat opoczyński z województwa łódzkiego i kilka powiatów wokół Radomia z województwa mazowieckiego. Na północnym wschodzie małopolskie są: zachodnia część województwa lubelskiego z Lublinem oraz okolice Siedlec z województwa mazowieckiego. Wreszcie na wschodzie do Małopolski należy także zachodni pas – około siedmiu powiatów – województwa podkarpackiego. Spośród wszystkich obecnych województw wykorzystujących nazewnictwo historyczne – małopolskie jawi się jako przypadek najdalej idącego naruszenia zasady zupełności.

Tabela 14. Przynależność ośrodków powiatów województwa małopolskiego oraz powiatów ościennych do Małopolski i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Krakowie

		Małopolska z Księstwem Siewierskim do 1768	Województwo krakowskie z Księstwem Siewierskim do 1768	Departament krakowski 1810-1815	Wolne Miasto Kraków / Wielkie Księstwo Krakowskie 1815-1918	Województwo krakowskie 1919-1939	Dystrykt krakowski 1939-1945	Województwo krakowskie 1946-1950	Województwo krakowskie 1950-1975	Województwo krakowskie 1975-1998
województwo małopolskie	Kraków	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Chrzanów	+	+	+	+	+		+	+	
	Proszowice	+	+	+			+	+	+	+
	Miechów	+	+	+			+	+	+	
	Olkusz	+	+	+				+	+	
	Myślenice	+	+			+	+	+	+	+
	Bochnia	+	+			+	+	+	+	
	Brzesko	+	+			+	+	+	+	
	Limanowa	+	+			+	+	+	+	
	Nowy Sącz	+	+			+	+	+	+	
	Nowy Targ	+	+			+	+	+	+	
	Sucha Beskidzka	+	+			+	+	+	+	
	Wieliczka	+	+			+	+	+	+	
	Zakopane	+	+			+	+	+	+	
	Gorlice	+	+			+	+			
	Oświęcim	+	+			+		+	+	
	Wadowice	+	+			+		+	+	
Dąbrowa Tamow.	+				+	+	+	+		
Tarnów	+				+	+	+	+		
		0 / 14	-2 / 10	-14 / 8	-18 / 1	-3 / 6	-4 / 4	-1 / 2	-1 / 1	-16 / 0
powiaty ościenne	Jaworzno	+	+	+	+	+				
	Kazimierza Wlk.	+	+	+			+			
	Będzin	+	+	+						
	Dąbrowa Gór.	+	+	+						
	Jędrzejów	+	+	+						
	Zawiercie	+	+	+						
	Dębica	+	+			+	+			
	Jasło	+	+			+	+			
	Żywiec	+	+			+		+	+	
	Biała	+	+			+		+		
	Busko Zdrój	+		+						
	Pińczów	+		+						
	Mielec	+				+	+			
	Staszów	+								
	Pszczyna									
Tychy										

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński, Borkiewicz 1956; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

Mimo tak ograniczonego zasięgu terytorialnego województwo małopolskie nie jest w pełni jednorodne. Obejmuje mianowicie obszary spoza historycznej Małopolski – niewielkie fragmenty Orawy i Spisza, leżące odpowiednio na zachód i wschód od Podhala. Terytoria te w roku 1920 zostały przyłączone do Rzeczypospolitej jako zadośćuczynienie za utracone w czasach rozbiorów starostwo spiskie i władztwo lubowelskie (Figiel 1997). Zważywszy jednak iż omawiane części Orawy i Spisza są niewielkie terytorialnie, a ponadto nie wchodziły w skład żadnej innej dzielnicy Polski, włączenie ich do województwa małopolskiego bez odzwierciedlenia tego faktu w nazwie nie budzi zastrzeżeń.

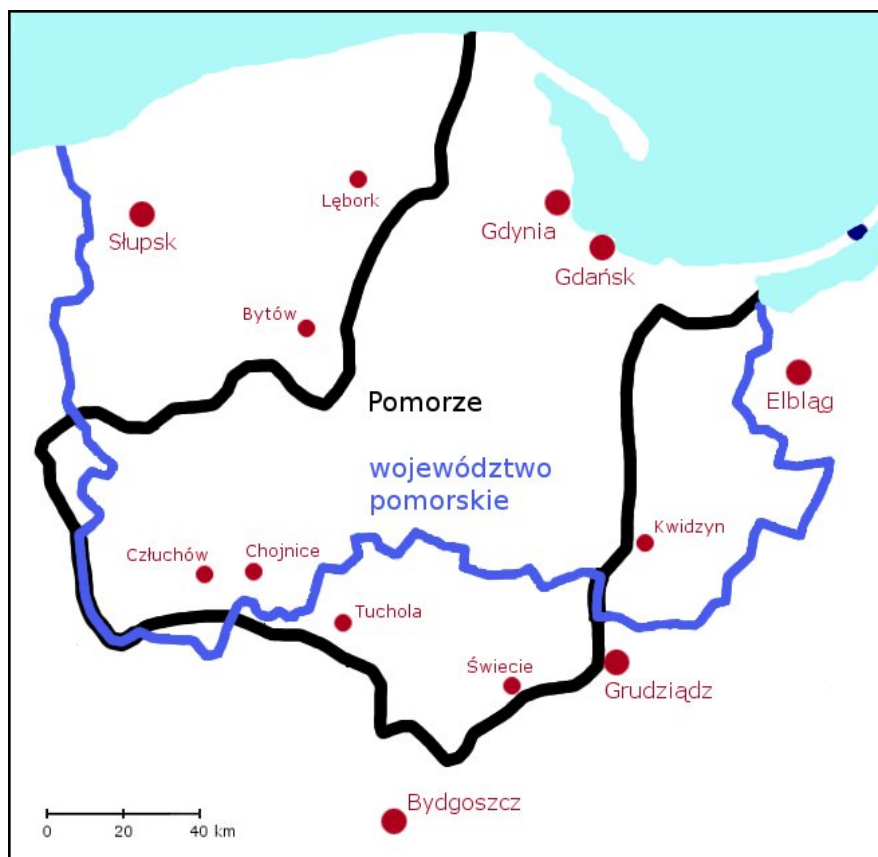
Najbliższym historycznym pierwowzorem obecnego województwa małopolskiego jest województwo krakowskie z lat 1950-1975. Nie daje ono jednak podstawy do ustalenia granicy na dwóch odcinkach. Na południowym wschodzie Gorlice pozostawały wówczas poza województwem krakowskim, a z kolei na południowym zachodzie do województwa zaliczały się okolice Żywca, obecnie w województwie śląskim. Dzisiejszy przebieg granic koło Gorlic i koło Żywca nie znajduje uzasadnienia w kształcie żadnej z rozpatrywanych jednostek historycznych. Poza dzisiejszym województwem małopolskim pozostają obszary posiadające związki terytorialne z Krakowem w różnych okresach. Wyróżniają się pod tym względem Jaworzno i Żywiec, obecnie należące do województwa śląskiego.

Województwo pomorskie a Pomorze

Pomorze to polska nazwa dwu krain historycznych nad Bałtykiem. Początkowo określeniem tym obejmowano wszystkie ziemie nadbałtyckie przyległe do polskiego obszaru etnograficznego. W XI wieku odnoszono je do obszaru pomiędzy Odrą, Notecią i Wisłą. W tytulaturze książąt gdańskich i szczecińskich określenie występuje od XIII wieku. Ze względu na tożsamość polskiej nazwy historiografia rozróżnia Pomorze Gdańskie albo Wschodnie (łac. *Pomerelia*) oraz Pomorze Szczecińskie albo Zachodnie (łac. *Pomerania*, niem. *Pommern*) (Pomorze... 1999).

Pomorze Gdańskie to dzielnica Polski nad Bałtykiem, na lewym brzegu dolnej Wisły. Po okresie przynależności do państwa krzyżackiego Pomorze od 1466 roku wchodzi w skład Rzeczypospolitej jako województwo pomorskie, część Prus Królewskich. W XVII wieku przejściowo należą do województwa przyległe od zachodu księstwa bytowskie i lęborskie (Gloger 1903). Województwo pomorskie istnieje do upadku I Rzeczypospolitej. Po I wojnie światowej powstaje nowe województwo pomorskie, obejmujące przypadłe Rzeczypospolitej ziemie niemieckich Prus Zachodnich wraz z niewielkim fragmentem Prus Wschodnich.

Rycina 9. Województwo pomorskie a Pomorze

Źródło: opracowanie własne

Obecne województwo pomorskie obejmuje większość Pomorza Gdańskiego. Nie spełnia jednak zasady zupełności: południowe krańce Pomorza – okolice Świecia i Tucholi – pozostają w województwie kujawsko-pomorskim. Zważywszy iż oba województwa odwołują się w nazwach do tradycji Pomorza, można powiedzieć, że wspólnie czynią zadość zasadzie zupełności. Województwo pomorskie nie jest jednorodne. Jego północno-zachodnia część – okolice Bytowa, Lęborka i Słupska – to Pomorze Zachodnie. Z tego obszaru jedynie okręgi bytowski i lęborski przejściowo były związane z Pomorzem polskim. Ponadto odmienną tożsamość historyczną mają wschodnie krańce województwa na prawym brzegu Wisły. Okolice Malborka to inna część Prus Królewskich – dawne województwo malborskie. Natomiast okręg Kwidzyna to fragment Prus Książęcych. Przynależności obu tych obszarów do województwa pomorskiego można byłoby bronić przyjmując – w nawiązaniu do tradycji II Rzeczypospolitej – rozszerzenie pojęcia Pomorza do zasięgu Prus Zachodnich.

Spośród historycznych jednostek terytorialnych nie ma takiej, która byłaby pierwowzorem obecnego województwa pomorskiego. Najbliższą jest województwo gdańskie z lat 1946-1975, które obejmuje 13 spośród 17 obecnych miast powiatowych. Daje ono podstawę do ustalenia obecnej granicy na południu i południowym wschodzie. Natomiast

cały odcinek zachodni granicy biegnie inaczej – Bytów, Chojnice, Człuchów i Słupsk nie należały wówczas do województwa gdańskiego. Z kolei na wschodzie województwo gdańskie obejmowało także Elbląg, dziś zaliczony do warmińsko-mazurskiego. Odcinek granicy koło Chojnic i Człuchowa można byłoby interpretować jako sięgnięcie do tradycji województwa pomorskiego z czasów I Rzeczypospolitej. Nie da się jednak uzasadnić w ten sposób przynależności do województwa pomorskiego Bytowa, Lęborka i Słupska.

Tabela 15. Przynależność ośrodków powiatów województwa pomorskiego oraz powiatów ościennych do Pomorza Gdańskiego, województwa pomorskiego w II Rzeczypospolitej i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Gdańsku

	Województwo pomorskie do 1772	Rejencja gdańska 1815-1919	Województwo pomorskie 1919-1938	Wolne Miasto Gdańsk 1919-1939	Rejencja gdańska 1939-1945	Województwo gdańskie 1946-1975	Województwo gdańskie 1975-1998
województwo pomorskie	Gdynia	+	+	+		+	+
	Kartuzy	+	+	+		+	+
	Kościerzyna	+	+	+		+	+
	Puck	+	+	+		+	+
	Starogard Gdański	+	+	+		+	+
	Tczew	+	+	+		+	+
	Wejherowo	+	+	+		+	+
	Gdańsk	+	+		+	+	+
	Sopot	+	+		+	+	+
	Nowy Dwór Gdański	+	+		+	+	
	Chojnice	+		+		+	
	Człuchów	+					
	Kwidzyn						+
	Lębork						+
	Malbork						+
	Sztum						+
Bytów							
Słupsk							
	-6 / 2	-8 / 1	-10 / 3	-15 / 0	-7 / 1	-3 / 1	-9 / 0
powiaty ościenne	Elbląg		+		+	+	
	Świecie	+		+			
	Tuchola	+		+			
	Grudziądz			+			
	Łława						
	Koszalin						
	Ostróda						
	Sępólno Krajeńskie						
	Sławno						
	Szczecinek						
	Złotów						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie R.M. z 29 V 1946; Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

Obecne województwo pomorskie obejmuje obszary, które nie wykazują związków historycznych z Gdańskiem. Wyróżniają się tutaj okolice Bytowa i Słupska, które nie należały do żadnej z rozpatrywanych historycznych jednostek terytorialnych z siedzibą w Gdańsku. Z drugiej strony poza granicami województwa pozostaje Elbląg, związany terytorialnie z Gdańskiem w kilku okresach od końca wieku XVIII po wiek XX.

Województwo kujawsko-pomorskie a Kujawy i Pomorze

Kujawy to dzielnica Polski rozciągająca się między górną Notecią a Wisłą (Kamler 2000). Składała się z dwóch województw: brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego. Ponadto z Kujawami kojarzono Ziemię Dobrzyńską leżącą na prawym brzegu Wisły. W wieku XVIII została ona formalnie połączona z województwami kujawskimi (Gloger 1903). Stąd mówiło się zazwyczaj o Kujawach z Ziemią Dobrzyńską.

Pojęcie Pomorza zostało opisane powyżej. W II Rzeczypospolitej istniało województwo pomorskie złożone z ziem Prus Zachodnich oraz okolic Działdowa, to jest fragmentu Prus Wschodnich. W podziałach staropolskich są to ziemie Prus Królewskich, a ściślej dawnych województw chełmińskiego i pomorskiego oraz niewielki obszar Prus Książęcych (Działdowo). Takie nazewnictwo można byłoby traktować jako rozszerzenie pojęcia Pomorza do obszaru całych Prus Królewskich. Zdaje się za tym przemawiać także fakt, iż stolicą nowego województwa pomorskiego ustanowiono Toruń, leżący w Ziemi Chełmińskiej. W roku 1938 do województwa pomorskiego przyłączona zostaje dawna rejencja bydgoska z Wielkiego Księstwa Poznańskiego oraz część Kujaw z Ziemią Dobrzyńską z XIX-wiecznego Królestwa Polskiego. Nowe województwo obejmuje w ten sposób Kujawy oraz część wielkopolskiej Krajny.

Rycina 10. Województwo kujawsko-pomorskie a Kujawy z Ziemią Dobrzyńską, Pomorze i województwo chełmińskie

Źródło: opracowanie własne

Tabela 16. Przynależność ośrodków powiatów województwa kujawsko-pomorskiego oraz powiatów ościennych do Kujaw z Ziemią Dobrzyńską i Pomorza Gdańskiego z województwem chełmińskim oraz jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Bydgoszczy lub Toruniu

		Kujawy z Ziemią Dobrzyńską, Pomorze z województwem chełmińskim do 1772	Departament bydgoski 1807-1815	Rejencja bydgoska 1819-1919	Województwo pomorskie 1919-1938	Rejencja bydgoska 1939-1945	Województwo pomorskie 1946-1950	Województwo bydgoskie 1950-1975	Województwa bydgoskie i toruńskie 1975-1998
województwo kujawsko-pomorskie	Bydgoszcz	+	+	+		+	+	+	+
	Chełmno	+	+		+	+	+	+	+
	Toruń	+	+		+	+	+	+	+
	Inowrocław	+	+	+			+	+	+
	Brodnica	+	+		+		+	+	+
	Golub	+	+		+		+	+	+
	Wąbrzeźno	+	+		+		+	+	+
	Świecie	+			+	+	+	+	+
	Tuchola	+			+	+	+	+	+
	Nakło		+	+		+	+	+	+
	Grudziądz	+			+		+	+	+
	Aleksandrow Kujawski	+	+				+	+	
	Radziejów	+	+				+	+	
	Włocławek	+	+				+	+	
	Lipno	+					+	+	+
	Mogilno		+	+				+	+
	Żnin		+	+				+	+
	Sępólno Krajeńskie						+	+	+
	Rypin	+						+	
			-4 / 5	-6 / 2	-14 / 3	-11 / 5	-12 / 0	-2 / 2	0 / 1
powiaty ościenne	Nowe Miasto Lubawskie	+	+		+		+		+
	Chojnice	+			+		+	+	+
	Starogard Gdański	+			+				
	Tczew	+			+				
	Piła		+	+					
	Człuchów	+							
	Gniezno			+					
	Wągrowiec			+					
	Działdowo				+				
	Gostynin								
	Łława								
	Koło								
	Konin								
	Kutno								
	Kwidzyn								
	Płock								
	Sierpc								
Słupca									
Złotów									
Żuromin									

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie R.M. z 29 V 1946; *Pruskie podziały...*; Trzebiński 1955; Trzebiński, Borkiewicz 1956; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

Zgodnie z nazwą, zważywszy ponadto na przedstawione wyżej dzieje terytorialne omawianych terenów, można uznać, iż właściwym odniesieniem historycznym dla dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego są Kujawy wraz z Ziemią Dobrzyńską oraz Pomorze wraz z dawnym województwem chełmińskim. Według zasady zupełności należy oczekiwać, iż województwo kujawsko-pomorskie obejmować będzie całość Kujaw. Co do Pomorza żądania takiego nie można postawić, jako że zgodnie z zastosowanym nazewnictwem dzielnica ta objęta jest również sąsiednim województwem – pomorskim. Można je natomiast utrzymać w odniesieniu do dawnego województwa chełmińskiego.

W przypadku Kujaw zasada zupełności jest spełniona w wysokim stopniu, choć nie całkowicie. Niewielkie wschodnie krańce tej dzielnicy w okolicy Włocławka znajdują się w województwie mazowieckim. Podobnie rzecz ma się z Ziemią Dobrzyńską: jedynie jej niewielkie wschodnie krańce pozostają poza obecnym województwem kujawsko-pomorskim. Zasada zupełności nie jest natomiast spełniona w odniesieniu do dawnego województwa chełmińskiego. Północno-wschodnia część tego regionu – okręg Nowego Miasta Lubawskiego – pozostaje poza województwem kujawsko-pomorskim.

Województwo kujawsko-pomorskie nie spełnia także zasady jednorodności. Nawet po rozszerzeniu jego odniesienia historycznego o województwo chełmińskie i Ziemię Dobrzyńską, okazuje się, iż obejmuje ono terytoria nie należące do krain, od których zostało nazwane. Mianowicie zachodni pas województwa – od Sępólna Krajeńskiego na północy przez Nakło i Żnin do Mogilna na południu – to ziemie dawnego województwa gnieźnieńskiego, a nie Kujawy i nie Pomorze.

Obecne województwo kujawsko-pomorskie najlepiej nawiązuje terytorialnie do województwa bydgoskiego z lat 1950-1975. Do tej jednostki należały wszystkie miasta powiatowe z obecnego województwa. Może ona stanowić podstawę ustalenia granic dzisiejszego województwa prawie na całym ich przebiegu. Jedynym wyjątkiem są tutaj okolice Chojnic, które należały do wszystkich rozpatrywanych jednostek terytorialnych z siedzibą w Bydgoszczy w okresie powojennym, a także do województwa pomorskiego z siedzibą w Toruniu przed wojną. Przebieg granicy koło Chojnic nawiązuje tylko do rejencji bydgoskiej z czasów II wojny światowej.

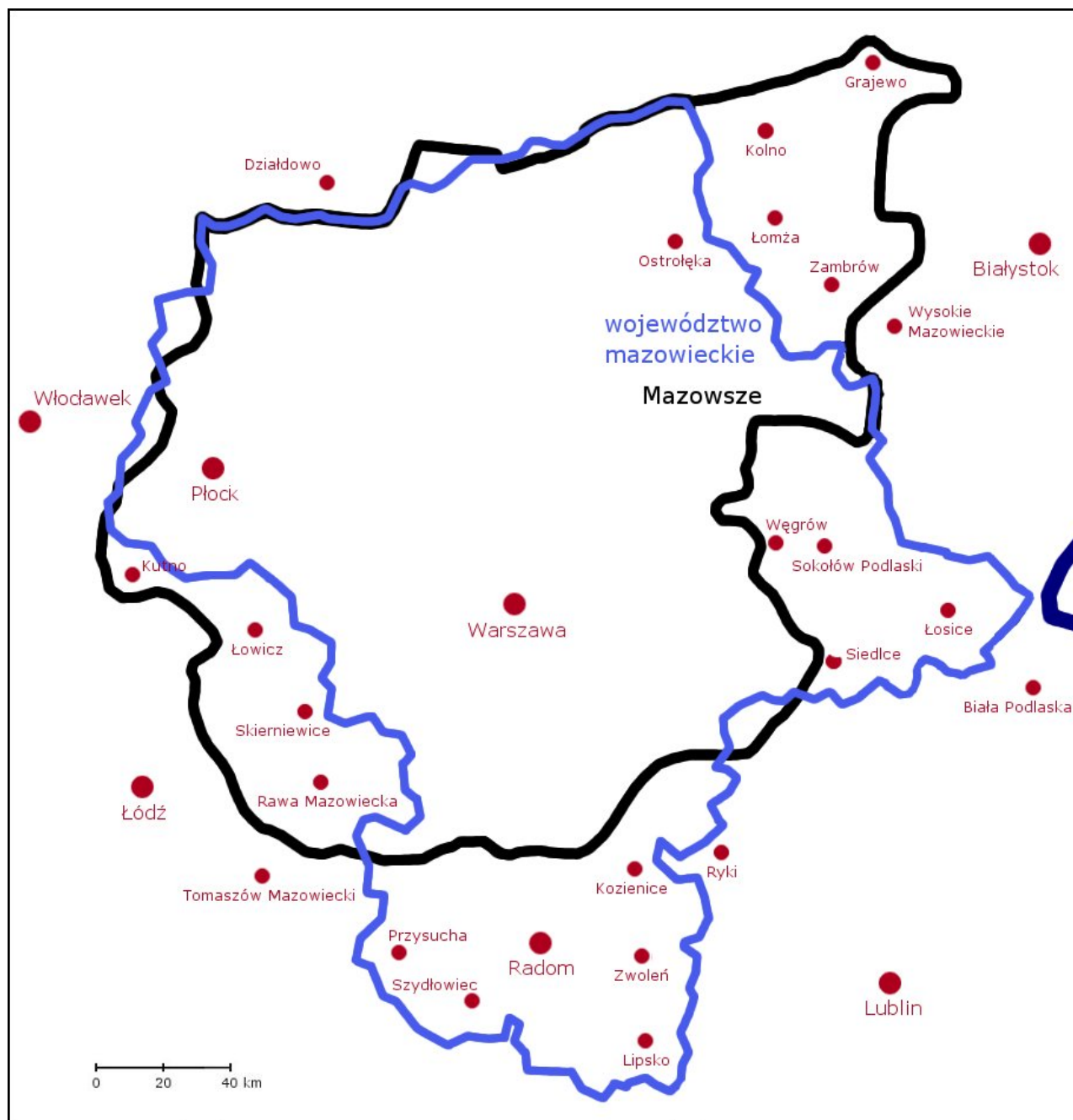
Dość bliskim pierwowzorem dla obecnej jednostki regionalnej jest także województwo pomorskie z lat 1946-1950. Nie obejmowało ono jedynie Mogilna i Żnina, to jest miast należących nie do Kujaw, lecz do Wielkopolski w najwęższym tego słowa znaczeniu. Do województwa z lat 1946-1950 spoza obecnego województwa należały natomiast wspomniane Chojnice oraz Nowe Miasto Lubawskie.

W okresie przed II wojną światową charakterystyczne jest wzajemne dopełnianie się terytoriów rejencji bydgoskiej i województwa pomorskiego. Należy tu jednak zważyć, iż jednostki te nie istniały równolegle, lecz następowały po sobie: odpowiednio przed I wojną światową i po niej. W województwie nie ma obszarów, które nie wykazywałyby żadnych związków historycznych z którymś z miast wojewódzkich. Poza województwem pozostają natomiast Chojnice oraz Nowe Miasto Lubawskie – silnie związane historycznie z Bydgoszczą lub Toruniem.

Województwo mazowieckie a Mazowsze

Mazowsze to dzielnica Polski w dorzeczu środkowej Wisły. Pierwotnie stanowiło ono terytorium plemienne wokół Płocka. W średniowieczu rozszerzyło granice, zwłaszcza na południe i wschód. W kolejnych okresach jego zakres terytorialny nie zmieniał się. Po wejściu w skład I Rzeczypospolitej Mazowsze obejmowało trzy województwa: mazowieckie, płockie i rawskie (Kamler 2000). Jako jednostka prawno-polityczna Mazowsze zakończyło swój byt z upadkiem I Rzeczypospolitej.

Rycina 11. Województwo mazowieckie a Mazowsze

Źródło: opracowanie własne

Tabela 17. Przynależność ośrodków powiatów województwa mazowieckiego oraz powiatów ościennych do Mazowsza i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Warszawie

	Mazowsze do 1793	Woj. mazowieckie do 1795	Departament warszawski 1807-1816	Woj. mazowieckie / gubernia mazowiecka / warszawska 1816-1844	Gubernia warszawska 1867-1893	Gubernia warszawska 1893-1915	Gubernatorstwo warszawskie 1915-1918	Woj. warszawskie 1919-1938	Dystrykt warszawski 1939-1945	Woj. warszawskie 1946-1949	Woj. warszawskie 1950-1975	Woj. warszawskie 1975-1998	
województwo mazowieckie	Grodzisk Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Legionowo	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Otwock	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Piaseczno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Pruszków	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Warszawa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wołomin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Grójec	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Mińsk Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	N. Dwór M.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sochaczew	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Żyrardów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Gostynin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Pułtusk	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wyszaków	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ciechanów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Maków Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ostrów Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Płońsk	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Przasnysz	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Garwolin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ostrołęka	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sierpc	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Płock	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Żuromin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Mława	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Sokołów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Węgrów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Siedlce	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Białobrzegi	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Łosice	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Kozienice	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Lipsko	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Przysucha	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Radom	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Szydłowiec	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Zwoleń	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	-10 / 7	-18 / 3	-24 / 5	-24 / 6	-24 / 4	-21 / 4	-8 / 14	-14 / 7	-22 / 3	-9 / 2	-7 / 1	-29 / 0	
powiaty ościennie	Łowicz	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Skiermiewice	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Kutno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Rawa Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Włocławek	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Ryki	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Kolno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Łomża	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Zambrów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Tomaszów M.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Lipno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Rypin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Łuków	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Wysokie Maz.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Działdowo	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Biała Podlaska	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Brodnica	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Końskie	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Nidzica	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Opalów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Opoczno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Opole Lubels.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Ostrowiec Ś.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Pisz	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Puławy	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Siemiatycze	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Skarżysko-K.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Starachowice	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
Szczytno	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński 1955; Trzebiński, Borkiewicz 1956; Wielka Encyklopedia... 1967; Atlas... 1993; Witkowski 2007

W Królestwie Polskim w latach 1816-1844 istniały kolejno województwo mazowieckie i gubernia mazowiecka (Trzebiński, Borkiewicz 1956). Ich granice nie odpowiadały jednak Mazowszu. Posiadając siedzibę w Warszawie obejmowały także Ziemię Łęczycką i część Kujaw. Natomiast północna część Mazowsza, w tym większa część województwa mazowieckiego z czasów I Rzeczypospolitej, pozostawała poza granicami nowych jednostek.

Jakkolwiek województwo mazowieckie zawiera większość terytorium dzielnicy, od której nazwę wzięło, nie spełnia zasady zupełności. Istotne części Mazowsza znajdują się poza województwem. Mazowiecki jest północno-wschodni pas województwa łódzkiego – od Kutna po Rawę Mazowiecką, obejmujący w przybliżeniu cztery powiaty ziemskie. Z kolei na północnym wschodzie podobnej wielkości obszar w województwie podlaskim to część mazowieckiej Ziemi Łomżyńskiej.

Z drugiej strony województwo nie jest jednorodne. Mimo iż większość obecnego województwa mazowieckiego to historyczne Mazowsze, przynależą do niego również duże części innych dzielnic. Na południu okolice Radomia – około sześciu powiatów – to Małopolska. Z kolei na wschodzie teren około trzech powiatów wokół Siedlec to Podlasie. Same zaś Siedlce wchodziły w skład Ziemi Łukowskiej, należącej do Małopolski.

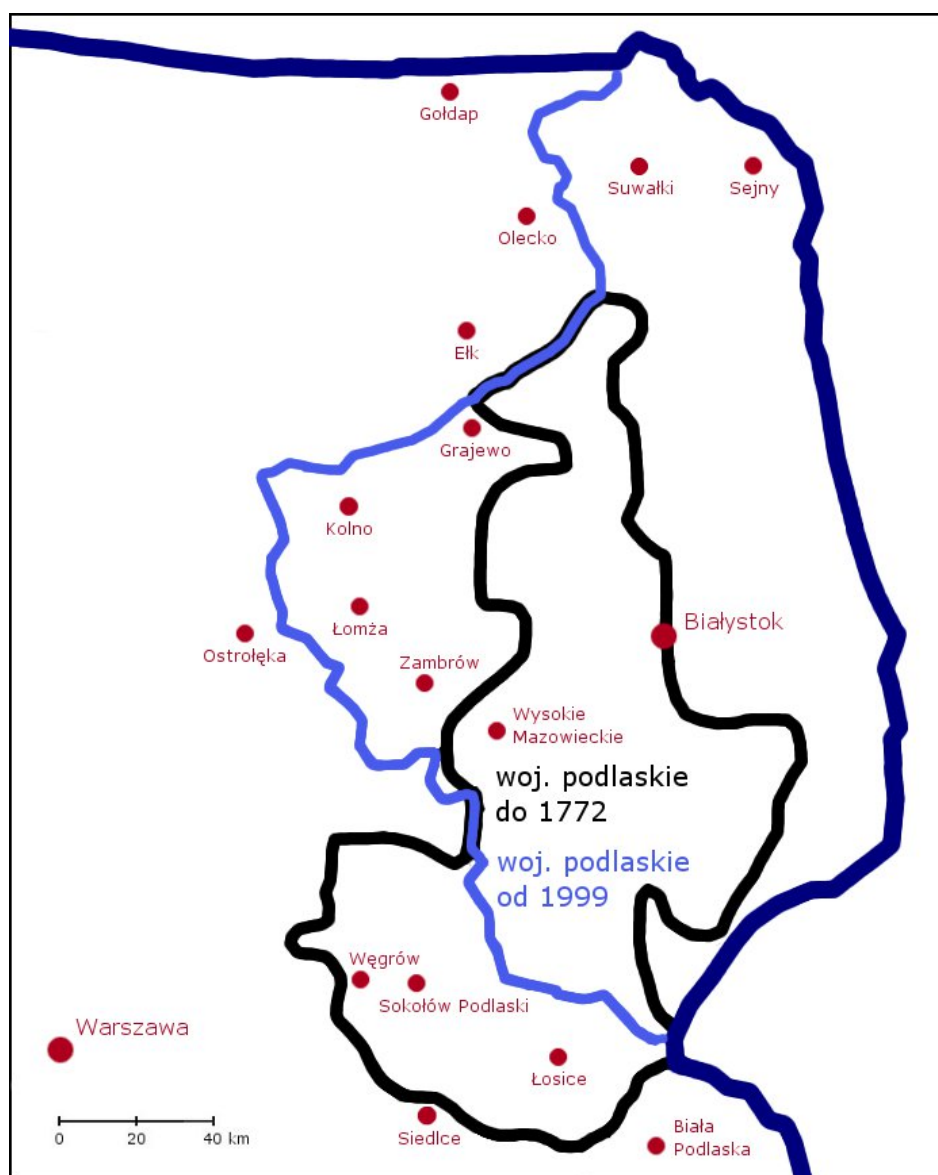
Wśród dwunastu rozpatrywanych historycznych regionów administracyjnych z siedzibą w Warszawie nie ma ani jednego, który można byłoby uznać za podstawę wyodrębnienia dzisiejszego województwa mazowieckiego. Jako najbardziej podobne jawi się województwo warszawskie z lat 1950-1975. Daje ono podstawę do ustalenia granicy obecnego województwa na większości jej przebiegu. Nie odpowiada jednak długiemu odcinkowi na południu województwa. Województwo warszawskie nigdy bowiem nie obejmowało okręgu radomskiego. Dla odmiany po prawej stronie Wisły wchodziły w skład tegoż województwa okolice Ryk, obecnie w województwie lubelskim. Dla tych odcinków granicy nie sposób znaleźć żadnego historycznego pierwowzoru.

Województwo mazowieckie obejmuje duży obszar nie wykazujący związków regionalnych z Warszawą. Mianowicie okręg radomski na południe od Pilicy nie należał do żadnej z rozpatrywanych jednostek terytorialnych z siedzibą w Warszawie. Z drugiej strony poza województwem pozostaje inny duży obszar tradycyjnie związany z Warszawą. W szczególności okolice Łowicza i Skierniewic należą nie tylko do historycznego Mazowsza, ale były też powiązane administracyjnie z Warszawą w okresach późniejszych.

Województwo podlaskie a Podlasie

Mianem Podlasia określano pierwotnie krańce Wielkiego Księstwa Litewskiego na pograniczu z Mazowszem – czyli z Lachami, skąd nazwa. Były to południowo-zachodnie obszary województwa trockiego, z których w roku 1520 utworzono województwo podlaskie. Znowuż w roku 1566 z województwa podlaskiego wydzielono Ziemię Brzeską (od Brześcia nad Bugiem), z której potem powstało województwo brzesko-litewskie. W roku 1569 województwo podlaskie przyłączono do Korony. Podlasie w takim kształcie dotrwało do upadku Rzeczypospolitej (Gloger 1903). W Królestwie Polskim w roku 1816 przywrócono województwo podlaskie (Trzebiński, Borkiewicz 1956), w niewielkim jednak stopniu odpowiadające swojemu pierwowzorowi.

Rycina 12. Województwo podlaskie obecnie a województwo podlaskie w I Rzeczypospolitej

Źródło: opracowanie własne

Tabela 18. Przynależność ośrodków powiatów województwa podlaskiego oraz powiatów ościennych do Podlasia i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Białymstoku

		Województwo podlaskie do 1795	Obwód białostocki 1807-1842	Województwo białostockie 1919-1938	Obwód białostocki 1941-1944	Województwo białostockie 1946-1975	Województwo białostockie 1975-1998
województwo podlaskie	Białystok	+	+	+	+	+	+
	Bielsk Podlaski	+	+	+	+	+	+
	Hajnówka	+	+	+	+	+	+
	Mońki	+	+	+	+	+	+
	Siemiatycze	+	+	+	+	+	+
	Sokółka	+	+	+	+	+	+
	Augustów	+		+	+	+	
	Wysokie Mazowieckie	+		+	+	+	
	Grajewo			+	+	+	
	Kolno			+	+	+	
	Łomża			+	+	+	
	Zambrów			+	+	+	
	Sejny			+		+	
Suwałki			+		+		
		-6 / 2	-8 / 0	0 / 2	-2 / 0	0 / 3	-8 / 0
powiaty ościenne	Łosice	+					
	Sokołów Podlaski	+					
	Ostrołęka			+			
	Ostrów Mazowiecka			+			
	Elk					+	
	Goldap					+	
	Olecko					+	
	Biała Podlaska						
	Pisz						
	Siedlce						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński 1955; Trzebiński, Borkiewicz 1956; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Batura, Makowski, Szlaszyński 1997; Dobroński 2001; Witkowski 2007

Obecne województwo podlaskie nie czyni zadość zasadzie zupełności, chociaż obejmuje większość Podlasia w znaczeniu ścisłym. Istotne jednak części tej dzielnicy znajdują się w innych województwach. Mianowicie południowo-zachodnie krańce – okolice Łosic, Sokołowa Podlaskiego i Węgrowa – wchodzi w skład województwa mazowieckiego. Sama historyczna stolica Podlasia – Drohiczyn – leży wprawdzie w obecnym województwie podlaskim, jednak na granicy z województwem mazowieckim. Z kolei kraniec południowy wokół Międzyrzecza Podlaskiego należy do województwa lubelskiego. W tym województwie znajdują się również okolice Białej Podlaskiej i Włodawy, to jest część dawnego województwa brzesko-litewskiego, wchodzącego w skład historycznego Podlasia w szerszym znaczeniu.

Obszar dzisiejszego województwa podlaskiego nie spełnia też zasady jednorodności. Podlasie w znaczeniu ścisłym stanowi zaledwie około połowy jego terytorium. Północno-wschodnia część województwa – od okolic Suwałk po Puszcę Białowieską – to krańce dawnego województwa trockiego, już z czasów po wydzieleniu żeń Podlasia. Sam Białystok leży na granicy tych dwu krain historycznych. Skoro jednak litewska przeszłość tych terenów jest analogiczna jak Podlasia właściwego – ich zaliczenie do województwa podlaskiego można traktować jako logiczne rozszerzenie pojęcia Podlasia. Natomiast nie da się w ten

sposób uzasadnić przynależności zachodniej części obecnego województwa – od Grajewa na północy po Zambrów na południu. Jest to Ziemia Łomżyńska stanowiąca część Mazowsza.

Spośród innych historycznych jednostek terytorialnych najbliższe obecnemu województwu były województwo białostockie w II Rzeczypospolitej oraz obwód białostocki w czasie II wojny światowej. Województwo białostockie z lat 1919-1938 miało w swoich granicach wszystkie miasta powiatowe dzisiejszego województwa. Na tej podstawie można byłoby ustalić granicę województwa z jednym wyjątkiem. Mianowicie na zachodzie dawne białostockie obejmowało także Ostrołękę i Ostrów Mazowiecką, obecnie leżące w województwie mazowieckim. Ten odcinek granicy odpowiada natomiast zasięgowi obwodu białostockiego z lat 1941-1945 oraz województwa białostockiego sprzed roku 1975.

Województwo warmińsko-mazurskie a Mazury i Warmia

Mazury to południowa część Prus Książęcych, potem Prus Wschodnich, skolonizowana przez osadników z Mazowsza, to jest właśnie Mazurów. W tym sensie nazwa oznacza region etnograficzny. Jako jednostka geograficzno-historyczna Mazury mogą być rozpatrywane, jeżeli utożsamić je – jak chcą niektóre źródła – z pojęciem tak zwanych polskich starostw (*die polnischen Ämter*), stosowanym przez administrację pruską (Kamler 2000). W drugiej połowie XVIII wieku na 39 starostw Prus Książęcych za polskie uważano: Dąbrówno, Ełk, Giżycko, Miłomłyn, Nidzicę, Olecko, Olsztynek, Ostródę, Pisz, Ryn, Szczytno, Szestno, Węgorzewo, Zelki. W tym okresie zwano je jednak polskimi Prusami. Nazwa *Provinz Masuren* w XVIII wieku pojawia się sporadycznie, by upowszechnić się dopiero w pierwszej połowie wieku XIX (Jasiński 1994). Najpierw zaczynają ją stosować władze niemieckie, potem publicystyka; ludność przyjmuje ją w drugiej połowie XIX wieku (Achremczyk 1997). Określenie odpowiada południowo-wschodnim powiatom Prus Wschodnich. Są to: Ełk, Giżycko, Gołdap, Mrągowo, Olecko, Pisz, Szczytno, Węgorzewo (Rzempoluch 1997).

Warmia była pierwotnie terytorium jednego z plemion pruskich, od którego też wzięła swoją nazwę. W czasach historycznych stanowiła księstwo biskupie, stanowiące część województwa malborskiego, a tym samym Prus Królewskich (Gloger 1903). Jej kształt tworzył charakterystyczną quasi-enklawę w terytorium Prus Książęcych. Po upadku Rzeczypospolitej Warmia weszła w skład prowincji Prusy Wschodnie. Jej granice zachowano w wewnętrznych podziałach powiatowych (Achremczyk 1997).

Rycina 13. Województwo warmińsko-mazurskie a Mazury i Warmia

Źródło: opracowanie własne

Tabela 19. Przynależność ośrodków powiatów województwa warmińsko-mazurskiego oraz powiatów ościennych do Mazur, Prus Książęcych, Prus Wschodnich i Warmii oraz jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Olsztynie

		Prusy Książęce i Warmia do 1772	Prusy Wschodnie 1772-1920	Prusy Wschodnie 1920-1939	Mazury i Warmia	Rejencja olsztyńska 1905-1939	Rejencja olsztyńska 1939-1945	Województwo olsztyńskie 1946-1950	Województwo olsztyńskie 1950-1975	Województwo olsztyńskie 1975-1998
województwo warmińsko-mazurskie	Mragowo	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Olsztyn	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Szczytno	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Giżycko	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Pisz	+	+	+	+	+	+	+	+	
	Nidzica	+	+	+		+	+	+	+	+
	Ostróda	+	+	+		+	+	+	+	+
	Lidzbark Warm.	+	+	+	+			+	+	+
	Elk	+	+	+	+	+	+			
	Węgorzewo	+	+	+	+			+	+	
	Braniewo	+	+	+	+			+	+	
	Bartoszyce	+	+	+				+	+	+
	Kętrzyn	+	+	+				+	+	+
	Iława	+		+				+	+	+
	Goldap	+	+	+	+					
	Olecko	+	+	+	+					
Działdowo	+	+								
Elbląg			+				+		+	
Nw. M. Lubawskie									+	
		-2 / 2	-3 / 0	-2 / 3	-8 / 0	11 / 0	10 / 0	6 / 0	4 / 0	10 / 0
powiaty ościenne	Kwidzyn	+		+						
	Sztum	+		+						
	Malbork			+						
	Augustów									
	Brodnica									
	Grajewo									
	Grudziądz									
	Kolno									
	Mława									
	Nw. Dwór Gdański									
	Ostrołęka									
	Przasnysz									
	Suwałki									
Zuromin										

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie R.M. z 29 V 1946; *Pruskie podziały...*; Trzebiński 1955; Wielka *Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Województwo warmińsko-mazurskie obejmuje prawie całe Mazury. Jest to – w przybliżeniu – wschodnia połowa województwa. Województwo warmińsko-mazurskie zawiera w sobie również całość Warmii. Stanowi ona jego północno-zachodnią część, rozszerzając się ku centrum, gdzie obejmuje także miasto wojewódzkie – Olsztyn. Zatem zarówno w odniesieniu do Mazur, jak i do Warmii województwo warmińsko-mazurskie spełnia zasadę zupełności.

Mazury i Warmia razem wzięte stanowią większość obszaru województwa warmińsko-mazurskiego. Poza nimi województwo obejmuje jednak inne ziemie. Okolice Elbląga to część dawnego województwa malborskiego, jednak nie Warmia. Ponadto obszar wokół Iławy i Ostródy to Prusy Górne. Do Mazur nie zaliczają się także terytoria leżące na północ od Warmii. Przynależność żadnej z wymienionych ziem, mimo ich znacznego udziału w powierzchni województwa, nie znajduje odzwierciedlenia w jego nazwie. Zasada jednorodności nie jest zatem spełniona.

Najbliższym wzorcem historycznym dla obecnego województwa warmińsko-mazurskiego są Prusy Wschodnie z lat 1772-1920. Obejmowały one całość dzisiejszego województwa z wyjątkiem jego krańca północno-zachodniego z Elblągiem oraz krańca południowo-zachodniego z Iławą i Nowym Miastem Lubawskim. Te tereny należały wówczas do Prus Zachodnich. Obecny odcinek granicy koło Elbląga można byłoby przyjąć za nawiązanie do zasięgu Prus Wschodnich w okresie międzywojennym, wtedy jednak niekonsekwencją staje się pozostawienie poza województwem warmińsko-mazurskim Kwidzyna, Malborka i Sztumu. Przebieg granicy między tymi miastami a Iławą można byłoby także wywodzić od województwa olsztyńskiego z lat 1950-1975. Ale w takim przypadku powraca pytanie o Elbląg, który znajdował się wówczas w województwie gdańskim, podobnie jak Kwidzyn i Malbork. Poza wymienionymi odcinkami granice województwa od strony kraju nawiązują – z nieznacznymi odstępstwami – do granicy Prus Książęcych z czasów I Rzeczypospolitej i Prus Wschodnich sprzed I wojny światowej.

W województwie wyróżniają się dwa obszary, które w niewielkim stopniu związane są historycznie z resztą jego terytorium. Są to okolice Elbląga i Nowego Miasta Lubawskiego, przynależące w czasach I Rzeczypospolitej do Prus Królewskich, jednak nie do Warmii, zaś w okresie późniejszym – do Prus Zachodnich.

Województwo śląskie a Śląsk

Śląsk to kraina historyczna w dorzeczu górnej i środkowej Odry – jedna z prowincji państwa Piastów, ze stolicą we Wrocławiu. Nazwa – Śląsk – zostaje powszechnie przyjęta w wieku XII. Jednak w wieku XIII, po podziale prowincji na księstwa, jako książę Śląska występuje tylko panujący we Wrocławiu, podczas gdy władca Opola posługuje się w swym tytule nazwą tegoż miasta. Podział ten zanika w wieku XV, a mianem Śląska obejmuje się już całe terytorium tej dzielnicy. W miejsce starego podziału zastosowano pojęcia Dolnego Śląska dla dzielnicy wrocławskiej i Górnego Śląska dla opolskiej (Czapliński 2007).

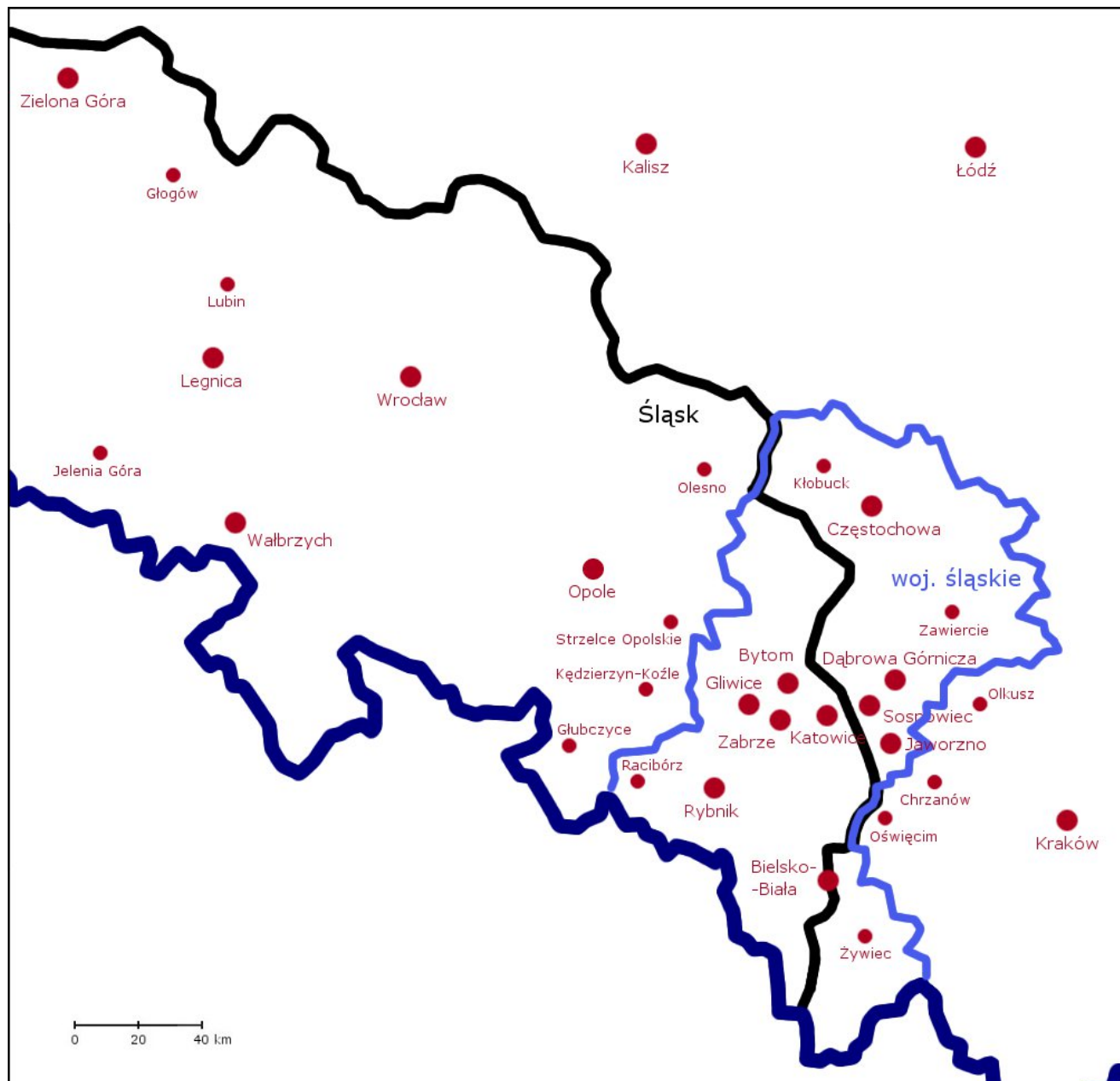
Ukształtowane w średniowieczu granice Śląska, początkowo tożsamego z granicami diecezji wrocławskiej, ulegają pewnym modyfikacjom na krańcach prowincji. Od strony polskiej zmiany mają miejsce w średniowieczu. W roku 1178 książę krakowski Kazimierz Sprawiedliwy oddaje księciu opolskiemu Mieszkowi Płatonogiemu kasztelanie bytomską, oświęcimską i siewierską (Czapliński 2007). W XV wieku księstwo siewierskie odkupują biskupi krakowscy, zaś księstwa oświęcimskie i zatorskie – królowie polscy. Wcześniej – na północy – Kazimierz Wielki przyłącza do Wielkopolski pierwotnie śląską Ziemię Wschowską. Natomiast na zachodzie w roku 1482 Hohenzollernowie zajmują jako zastaw Krosno Odrzańskie (Wrzesiński 2006), wskutek czego okręg świebodziński traci łączność z resztą Śląska (Czapliński 2007). Od roku 1686 księstwo świebodzińskie (Kuczer 2007) związane jest z brandenburską Nową Marchią jako jedno z terytoriów „włączonych i inkorporowanych” (Czarnuch 2007).

W roku 1742 większość Śląska przechodzi pod władzę pruską. Przy monarchii Habsburgów zostają księstwa cieszyńskie i opawskie oraz fragmenty księstw karniowskiego i nyskiego. Ponadto do pruskiej części Śląska przyłączone zostaje hrabstwo kłodzkie, będące wcześniej częścią Czech. Jakkolwiek formalnie inkorporowane w roku 1742, w dokumentach urzędowych hrabstwo wymieniane będzie nadal obok Śląska (Czapliński 2007). W wyniku rozbiorów do Królestwa Prus zostaje dołączona część Małopolski. Okolice Siewierza tworzą wówczas oddzielny okręg administracyjny pod nazwą Nowego Śląska (Witkowski 2007). Ziemie te po kilkunastu latach wejdą do Księstwa Warszawskiego.

Po reformie administracji w roku 1815 Śląsk pruski zostaje jedną z prowincji. Od roku 1820 składa się ona z rejencji legnickiej, opolskiej i wrocławskiej (Czapliński 2007). W roku 1825 do rejencji legnickiej włączony zostaje powiat wojerecki (Wrzesiński 2006), wcześniej należący do Górnych Łużyc. Następuje okres wyjątkowej – na tle wydarzeń europejskich – trwałości granic prowincji (Kostarczyk 1997a). Na mocy traktatu wersalskiego w roku 1919 ze śląskiego powiatu sycowskiego oderwane zostają okolice Bralina i Rychtała, by przypaść

odrodzonej Rzeczypospolitej. Podobnie w latach 1920 i 1921 decyzjami Rady Ambasadorów do Rzeczypospolitej przechodzi wschodni skraj rejencji opolskiej oraz połowa Śląska Cieszyńskiego, dotychczas kraju korony austriackiej. Z tych ziem tworzy się województwo śląskie (Czapliński 2007). Prowincja śląska jako jednostka prawno-polityczna przestaje istnieć po włączeniu większości jej terytorium do państwa polskiego po II wojnie światowej.

Rycina 14. Województwo śląskie a Śląsk (księstwo cieszyńskie oraz rejencje legnicka, opolska i wrocławska do roku 1914)

Źródło: opracowanie własne

Obecne województwo śląskie obok małopolskiego jawi się jako najbardziej odległe od spełnienia zasady zupełności. Obejmuje bowiem jedynie niewielki, wschodni kraniec Śląska. Śląsk to także całe województwo opolskie, niemalże całe dolnośląskie oraz blisko połowa województwa lubuskiego. Zgodnie z założeniem sformułowanym wyżej, pomija się tu fakt, iż część Śląska wchodzi w skład Republiki Czeskiej.

Tabela 20. Przynależność ośrodków powiatów województwa śląskiego oraz powiatów ościennych do Śląska i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Katowicach

	Śląsk (księstwo cieszyńskie i rejencje legnicka, opolska i wrocławska) do 1914	Województwo śląskie 1922-1939	Rejencja katowicka 1939-1945	Województwo śląsko-dąbrowskie 1946-1950	Województwo katowickie 1950-1975	Województwo katowickie 1975-1998
województwo śląskie	Bieruń	+	+	+	+	+
	Chorzów	+	+	+	+	+
	Katowice	+	+	+	+	+
	Lędziny	+	+	+	+	+
	Mikołów	+	+	+	+	+
	Mysłowice	+	+	+	+	+
	Piekary Śląskie	+	+	+	+	+
	Pszczyna	+	+	+	+	+
	Ruda Śląska	+	+	+	+	+
	Rybnik	+	+	+	+	+
	Siemianowice Śląskie	+	+	+	+	+
	Świętochłowice	+	+	+	+	+
	Tychy	+	+	+	+	+
	Wodzisław Śląski	+	+	+	+	+
	Bielsko	+	+	+	+	+
	Cieszyn	+	+	+	+	+
	Lubliniec	+	+	+	+	+
	Bytom	+		+	+	+
	Gliwice	+		+	+	+
	Tarnowskie Góry	+		+	+	+
	Zabrze	+		+	+	+
	Będzin			+	+	+
	Czeladź			+	+	+
	Dąbrowa Górnicza			+	+	+
	Sosnowiec			+	+	+
	Zawiercie			+	+	+
	Racibórz	+			+	+
	Myszków			+	+	+
	Biała			+		+
	Kłobuck			+		+
Jaworzno			+		+	
Żywiec			+			
Częstochowa					+	
	-11 / 4	-16 / 0	-2 / 4	-5 / 4	-3 / 0	-8 / 2
powiaty ościenne	Glubczyce	+			+	
	Kędzierzyn-Koźle	+			+	
	Olesno	+			+	
	Strzelce Opolskie	+			+	
	Chrzanów			+		+
	Olkusz			+		+
	Oświęcim			+		
	Wadowice			+		
	Jędrzejów					
	Miechów					
	Pajęczno					
	Radomsko					
	Sucha Beskidzka					
	Wieluń					
Włoszczowa						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Pruskie podziaty...*; Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Pod względem zasięgu terytorialnego – obecnego województwa można bronić o tyle, o ile da się uznać go za kontynuację województwa śląskiego z okresu międzywojennego. W takim przypadku zgodnie z tradycją z czasów I Rzeczypospolitej mogłoby ono zachować nazwę „śląskie”, ponieważ weszło w skład państwa polskiego, kiedy pozostała część Śląska była jeszcze poza jego granicami. Różnica jest jednak taka, że dawne województwo śląskie rzeczywiście obejmowało wyłącznie ziemie śląskie. Spełniało zatem zasadę jednorodności, w przeciwieństwie do województwa dzisiejszego.

Połowa obecnego województwa śląskiego to historyczna Małopolska. Małopolskie są mianowicie: Częstochowa, Kłobuck, Myszków i Zawiercie na północy, następnie Zagłębie Dąbrowskie z Będzinem, Dąbrową Górniczą i Sosnowcem, dalej sąsiednie Jaworzno, wreszcie na południu Żywiec z dawnym miastem Białą, obecnie połączonym ze śląskim Bielskiem.

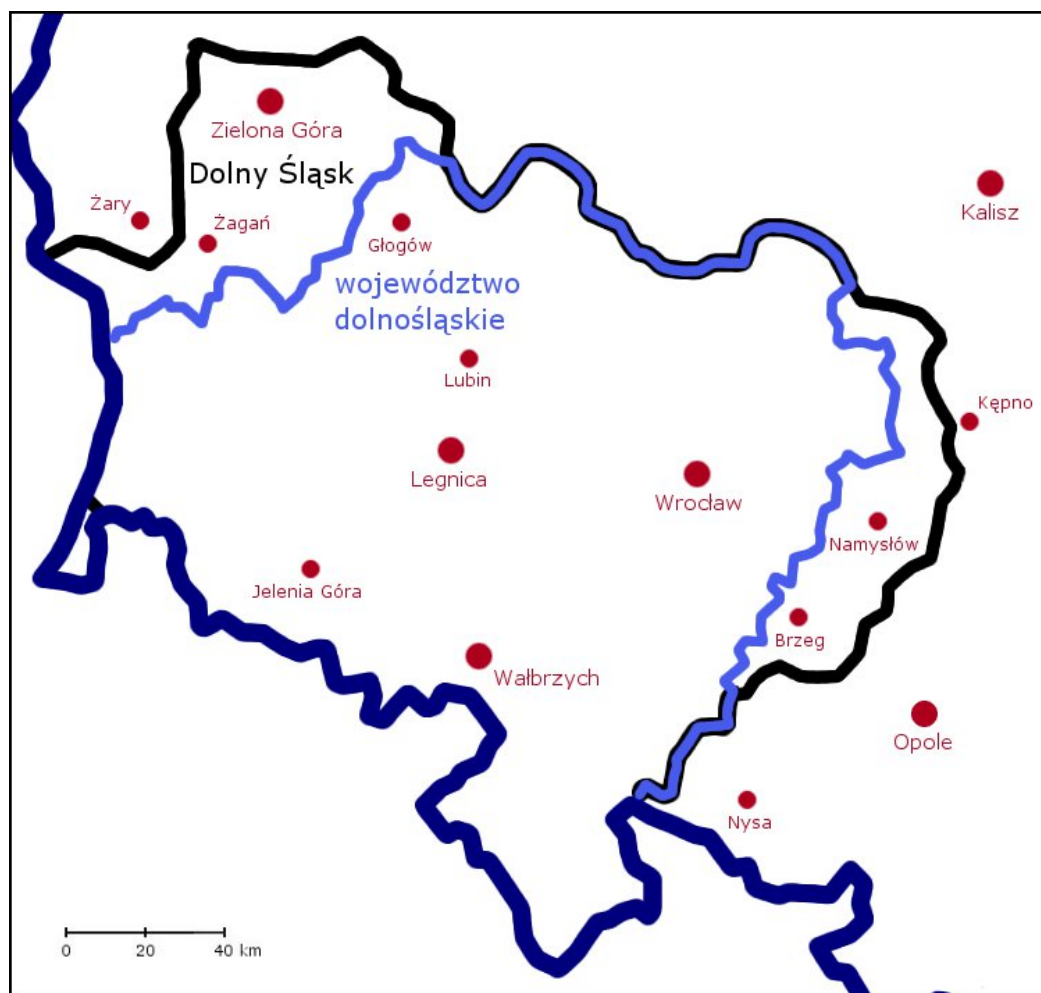
Spśród historycznych regionów administracyjnych z siedzibą w Katowicach najbardziej zbliżone do obecnego województwa śląskiego jest województwo katowickie z lat 1950-1975. Poza granicami tego województwa pozostają jedynie 3 z 33 miast powiatowych z obecnego śląskiego. Jednocześnie katowickie nie obejmowało żadnych miast spoza dzisiejszego województwa. Województwo katowickie z lat 1950-1975 może być zatem podstawą do ustalenia granic obecnego województwa śląskiego – z wyjątkiem trzech odcinków. Na południowym zachodzie przy granicy z Republiką Czeską Racibórz znajdował się wówczas w opolskim, a nie w katowickim. Z kolei na wschodzie do śląskiego zaliczono Jaworzno, wcześniej należące do krakowskiego. Oba te miasta weszły do województwa katowickiego dopiero w roku 1975. Wreszcie na południowym wschodzie przyłączony do województwa śląskiego Żywiec wykazuje tylko efemeryczne związki regionalne z Katowicami – ograniczające się do okresu ostatniej wojny.

Dla powyższych odcinków granicy jedynie w przypadku okolic Raciborza jako kryterium delimitacji może być wskazana granica województwa z lat 1975-1998. Natomiast koło Jaworzna granica województwa biegła w tym czasie odmiennie niż dzisiaj, zostawiając przy Katowicach także Chrzanów i Olkusz, obecnie leżące w województwie małopolskim. Ponadto żadna granica historyczna nie uzasadnia przebiegu obecnej granicy województw koło Żywca.

Województwo dolnośląskie a Dolny Śląsk

Śląsk Dolny to część Śląska obejmująca ziemie w dorzeczu środkowej Odry. W pierwszej połowie XIII wieku było to księstwo Henryków Brodatego i Pobożnego (Kamler 2000). Podział na Śląsk Dolny i Górny początkowo nie był ściśle ustalony. W roku 1529 Śląsk Górny to jeden z czterech śląskich kwartałów wojskowych. Obejmuje księstwa karniowskie, opawskie, opolsko-raciborskie oraz państwo pszczyńskie. Po reformach terytorialnych w latach 20. XIX wieku nazewnictwo uściśla się w nawiązaniu do granic ustanowionych wówczas rejencji. I tak Śląsk Górny to rejencja opolska, Śląsk Dolny – rejencja legnicka, zaś rejencja wrocławska – Śląsk Średni (Wrzesiński 2006). Dopiero po podziale Śląska na dwie prowincje ustala się ostatecznie zakres terytorialny Dolnego Śląska; od tej pory są to dwie rejencje – legnicka i wrocławska (Trzebiński 1955).

Rycina 15. Województwo dolnośląskie a Dolny Śląsk (rejencje legnicka i wrocławska do roku 1919)

Źródło: opracowanie własne

Tabela 21. Przynależność ośrodków powiatów województwa dolnośląskiego oraz powiatów ościennych do Dolnego Śląska i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą we Wrocławiu

	Dolny Śląsk (rejencje legnicka i wrocławska) do 1919	Rejencja wrocławska 1815-1820	Rejencja wrocławska 1820-1919	Województwo wrocławskie 1946-1950	Województwo wrocławskie 1950-1975	Województwo wrocławskie 1975-1998
województwo dolnośląskie	Milicz	+	+	+	+	+
	Oleśnica	+	+	+	+	+
	Olawa	+	+	+	+	+
	Strzelin	+	+	+	+	+
	Środa Śląska	+	+	+	+	+
	Trzebnica	+	+	+	+	+
	Wołów	+	+	+	+	+
	Wrocław	+	+	+	+	+
	Góra	+	+	+	+	+
	Dzierżoniów	+		+	+	+
	Kłodzko	+		+	+	+
	Świdnica	+		+	+	+
	Wałbrzych	+		+	+	+
	Ząbkowice Śląskie	+		+	+	+
	Bolesławiec	+			+	+
	Jawor	+			+	+
	Jelenia Góra	+			+	+
	Kamienna Góra	+			+	+
	Legnica	+			+	+
	Lubin	+			+	+
	Lubań	+			+	+
	Lwówek Śląski	+			+	+
	Polkowice	+			+	+
Zgorzelec	+			+	+	
Złotoryja	+			+	+	
Głogów	+			+		
	0 / 4	-17 / 2	-12 / 2	0 / 2	-1 / 0	-18 / 0
powiaty ościenne	Brzeg	+	+	+		
	Namysłów	+	+	+		
	Nowa Sól	+				
	Żagań	+				
	Kępno					
	Krotoszyn					
	Leszno					
	Nysa					
	Ostrów Wielkopolski					
	Ostrzeszów					
	Rawicz					
Wschowa						
Żary						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie R.M. z 29 V 1946; *Pruskie podziąły...*; Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Województwo dolnośląskie obejmuje znaczną większość Dolnego Śląska. Największy fragment tej dzielnicy poza granicami województwa to okręg zielonogórski – południowe powiaty województwa lubuskiego. Także okolice Brzegu i Namysłowa w województwie opolskim oraz zachodnie krańce powiatu kępińskiego w województwie wielkopolskim to Dolny Śląsk. Jedyny w województwie dolnośląskim niewielki obszar nie należący do Śląska to skraj historycznych Górnych Łużyc – tak zwany Worek Turowski. Jego przynależność do województwa dolnośląskiego nie budzi wątpliwości o tyle, że Łużyce w większości pozostają poza granicami Rzeczypospolitej. Nasuwa się też analogia do przyłączonego niegdyś z Łużyc do Śląska powiatu wojereckiego. Województwo cechuje się zatem wysoką jednorodnością, nazwa użyta jest odpowiednio. Nie spełnia natomiast zasady zupełności.

Dla rozważanych historycznych jednostek terytorialnych szczególnie trwała pozostaje granica północna, wyznaczona przez historyczną granicę śląsko-wielkopolską. Jako najlepsze pierwowzory obecnego województwa jawią się województwo wrocławskie z lat 1946-1950 oraz województwo wrocławskie z lat 1950-1975. To pierwsze pozwala przyporządkować do dzisiejszego dolnośląskiego wszystkie jego miasta powiatowe. Daje też podstawę do ustalenia granicy na całym jej przebiegu z wyjątkiem odcinka na wschodzie. Mianowicie przed rokiem 1950 z Wrocławiem związane były także Brzeg i Namysłów. Granica wschodnia województwa pokrywała się bowiem wówczas z granicą Dolnego Śląska. Obecnie ten odcinek granicy nawiązuje do zasięgu województwa wrocławskiego z lat 1950-1975. Jednak i ta jednostka nie pozwoli ustalić granicy obecnego województwa na całym przebiegu. Wyjątkiem będzie tu odcinek granicy koło Głogowa, który przed rokiem 1975 należał do województwa zielonogórskiego.

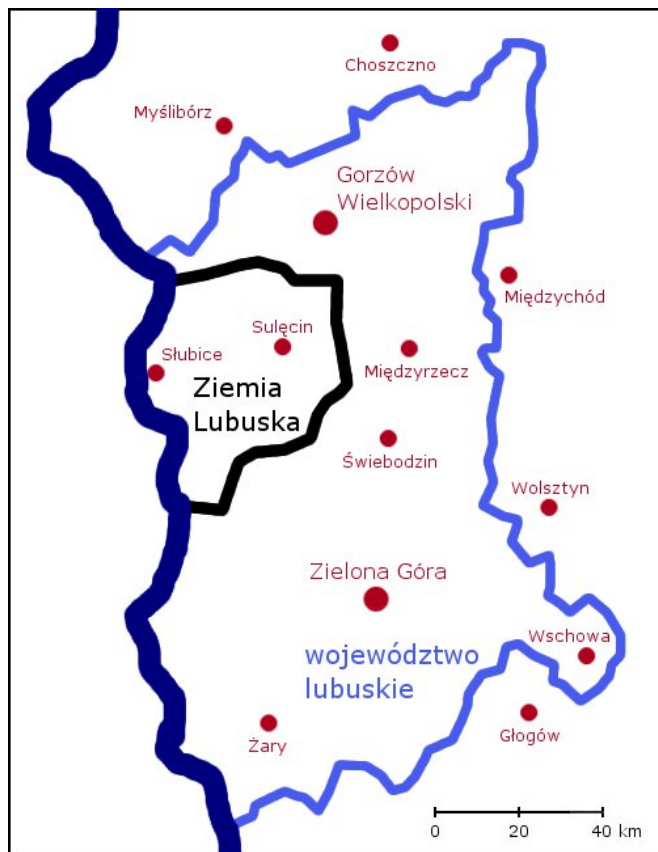
Województwo lubuskie a Ziemia Lubuska

Ziemia Lubuska to niewielka kraina historyczna nad dolną Odrą, położona między Śląskiem a Pomorzem Zachodnim. W średniowieczu związana politycznie ze Śląskiem, następnie przejęta przez Brandenburgię weszła w skład Nowej Marchii (Kamler 2000). Nazwa wywodzi się od średniowiecznego biskupstwa lubuskiego, zniesionego w roku 1571. Dla części Ziemi Lubuskiej położonej po prawej stronie Odry z początkiem XIV wieku pojawia się określenie *Sternberger Land*, to jest – Ziemia Torzymska (Toczewski 2004). Natomiast nazwa Ziemi Lubuskiej (*Lebuser Land*) odnosi się do części na lewym brzegu Odry. Po obecnej polskiej stronie granicy terytorium Ziemi Torzymskiej odpowiada w przybliżeniu powiatom słuwickiemu i sulęcińskiemu (Czarnuch 2004).

Do województwa lubuskiego należy cała polska część Ziemi Lubuskiej w szerszym znaczeniu, to jest sprzed wydzielenia Ziemi Torzymskiej. W tym sensie województwo spełnia zasadę zupełności. Jeśli zaś przyjąć rozróżnienie między ziemiami Lubuską i Torzyską, nazwa województwa staje się nieadekwatna: Ziemia Lubuska w węższym znaczeniu w całości rozciąga się poza granicami Rzeczypospolitej.

Nawet jeśli przyjąć szersze znaczenie pojęcia Ziemi Lubuskiej, jednorodność województwa jest bardzo niska. Ziemia Torzymska – czy też Lubuska – to niewielki obszar w północnej części województwa. Wraz z nim ta część województwa stanowiła brandenburską Nową Marchię. Z kolei południe województwa to Śląsk, zaś powiat międzyrzecki na wschodzie – Wielkopolska. Użycie nazwy – lubuskie – do terytorium województwa nie jest trafne.

Rycina 16. Województwo lubuskie a Ziemia Lubuska (Ziemia Torzymska)

Źródło: opracowanie własne

Tabela 22. Przynależność ośrodków powiatów województwa lubuskiego oraz powiatów ościennych do Ziemi Lubuskiej i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Gorzowie Wlkp. lub Zielonej Górze

		Ziemia Lubuska (Ziemia Torzymska)	Województwo zielonogórskie 1950-1975	Województwa gorzowskie i zielonogórskie 1975-1998
województwo lubuskie	Stubice	+	+	+
	Sulęcín	+	+	+
	Drezdenko		+	+
	Gorzów Wielkopolski		+	+
	Krosno Odrzańskie		+	+
	Międzyrzecz		+	+
	Nowa Sól		+	+
	Strzelce		+	+
	Świebodzin		+	+
	Wschowa		+	+
	Zielona Góra		+	+
	Żagań		+	+
	Żary		+	+
		-11 / 0	0 / 1	0 / 4
powiaty ościenne	Głogów		+	
	Choszczno			+
	Międzychód			+
	Myślibórz			+
	Wolsztyn			+
	Bolesławiec			
	Czarnków			
	Góra			
	Leszno			
	Nowy Tomyśl			
	Polkowice			
	Trzcianka			
	Wałcz			
Żgorzelec				

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Województwo zachodniopomorskie a Pomorze Zachodnie

Pomorze Zachodnie lub Szczecińskie to kraina historyczna nad Bałtykiem, nad dolnym biegiem Odry. W początku XIII wieku, to jest przed zajęciem południowych rubieży przez Brandenburgię, obejmowała księstwa dymińskie, sławieńskie i szczecińskie; ponadto okręg Kołobrzegu stanowił kondominium księstw dymińskiego i szczecińskiego. Po powstaniu brandenburskiej Nowej Marchii, oddzielającej Pomorze od Wielkopolski, to pierwsze – mimo zmiennych losów przynależności politycznej – zachowuje swoje granice do czasu wejścia w skład zjednoczonego państwa pruskiego. Jedynie księstwa bytowskie i lęborskie, na pograniczu z Pomorzem Gdańskim, przejściowo wchodzi w skład Korony Polskiej. Odzyskane jako lenno przez Fryderyka Wilhelma w 1657, zachowały status oddzielnej prowincji do roku 1773 (Piskorski 1999). Pomorze jako prowincja istnieje także po reformie w roku 1815 (Salmonowicz 1998). W Królestwie Prus Pomorze składa się z rejencji koszalińskiej, strzałowskiej i szczecińskiej (*Pruskie podziały...*).

W roku 1816 z Nowej Marchii do Pomorza przyłączono Świdwin (Milewska 1994). Następuje potem okres trwałości granic prowincji, postrzegany jako wyjątkowo długi na tle wydarzeń w Europie (Kostarczyk 1997a). W roku 1938 do Pomorza zostaje włączona część prowincji Marchia Graniczna - Prusy Zachodnie (Piskorski 1999), utworzonej po odrodzeniu się Rzeczypospolitej. Ziemie te wraz z południowymi powiatami z rejencji koszalińskiej tworzą nową rejencję pilską (*Pruskie podziały...*). W takim kształcie większa część Pomorza – rozciągająca się na prawym brzegu Odry – po II wojnie światowej wchodzi w skład państwa polskiego.

W województwie zachodniopomorskim znajduje się większa część terytorium Pomorza Zachodniego pozostającego w granicach Rzeczypospolitej. Jednak należące do tej krainy okolice Bytowa, Lęborka i Słupska położone są w sąsiednim województwie pomorskim. Województwo zachodniopomorskie nie spełnia zatem zasady zupełności. Z drugiej strony w województwie znajdują się obszary, które nie należą do historycznego Pomorza. Dotyczy to terenów pogranicznych z województwem lubuskim, które stanowią część brandenburskiej Nowej Marchii, oraz okręgu Wałcza, który należy do Wielkopolski. Zatem województwo nie czyni również zadość zasadzie jednorodności.

Rycina 17. Województwo zachodniopomorskie a Pomorze Zachodnie (provincia Pomorze do roku 1914)

Źródło: opracowanie własne

Spośród innych historycznych jednostek terytorialnych największą część dzisiejszego województwa obejmowało województwo szczecińskie z lat 1946-1950. Poza jego granicami z miast powiatowych obecnego województwa pozostawał jedynie Myślibórz – na południowym zachodzie. Zważywszy jednak na przynależność do województwa z lat czterdziestych pewnych obszarów na wschodzie (Bytów, Słupsk) i na południowym wschodzie (Człuchów, Złotów) nie sposób upatrywać w nim pierwowzoru dla obecnego województwa zachodniopomorskiego. Pozostałe historyczne regiony administracyjne z siedzibą w Szczecinie tym bardziej nie mogą stanowić podstawy do ustalenia granic dzisiejszego województwa.

Tabela 23. Przynależność ośrodków powiatów województwa zachodniopomorskiego oraz powiatów ościennych do Pomorza Zachodniego i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Szczecinie

		Pomorze do 1938	Pomorze 1938-1945	Rejencja szczecińska 1815-1938	Rejencja szczecińska 1939-1945	Województwo szczecińskie 1946-1950	Województwo szczecińskie 1950-1975	Województwo szczecińskie 1975-1998
województwo zachodniopomorskie	Goleniów	+	+	+	+	+	+	+
	Gryfino	+	+	+	+	+	+	+
	Kamień Pomorski	+	+	+	+	+	+	+
	Police	+	+	+	+	+	+	+
	Pyrzyce	+	+	+	+	+	+	+
	Stargard Szczeciński	+	+	+	+	+	+	+
	Szczecin	+	+	+	+	+	+	+
	Świnoujście	+	+	+	+	+	+	+
	Gryfice	+	+	+		+	+	+
	Łobez	+	+	+		+	+	+
	Białogard	+	+			+		
	Drawsko Pomorskie	+	+			+		
	Kołobrzeg	+	+			+		
	Koszalin	+	+			+		
	Ślawno	+	+			+		
	Szczecinek	+	+			+		
	Świdwin	+	+			+		
	Choszczno		+			+	+	
Wałcz		+			+			
Myślibórz						+		
		-3 / 2	-1 / 8	-10 / 0	-12 / 0	-1 / 4	-8 / 0	-10 / 0
powiaty ościenne	Bytów	+	+			+		
	Ślupsk	+	+			+		
	Człuchów		+			+		
	Złotów		+			+		
	Drezdenko		+					
	Piła		+					
	Strzelce Krajeńskie		+					
	Trzcianka		+					
	Czarnków							
Gorzów								

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rozporządzenie R.M. z 29 V 1946; *Pruskie podziały...*; Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

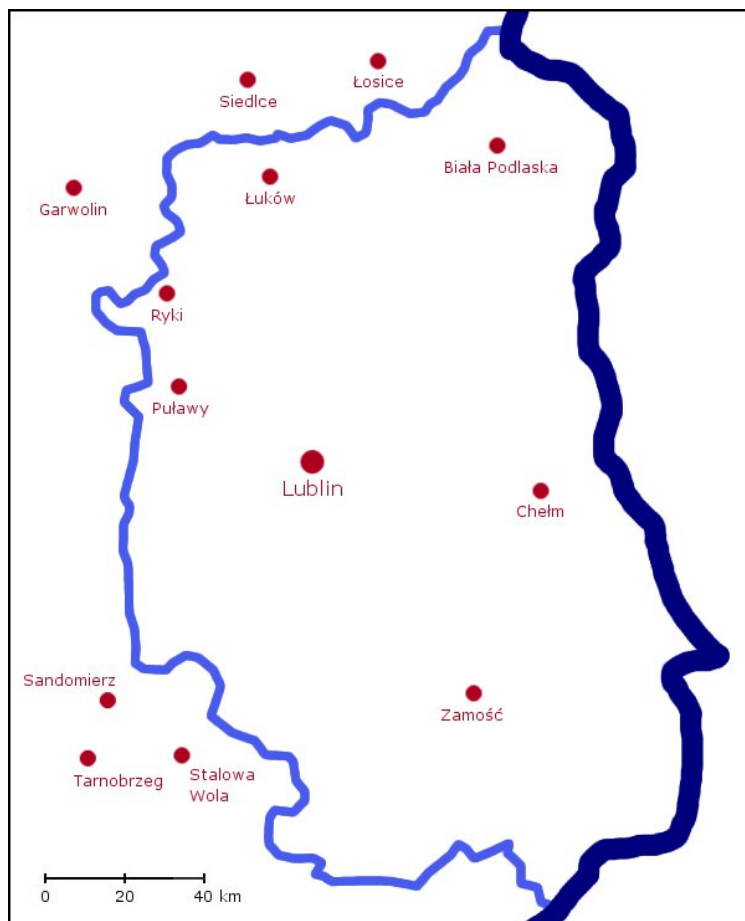
W województwie znajdują się obszary nie posiadające dłuższej tradycji związków terytorialnych ze Szczecinem. Wśród nich wyróżniają się okolice wielkopolskiego Wałcza, który jedynie przez kilka lat po wojnie należał do województwa szczecińskiego. Słabym związkiem historycznym ze Szczecinem cechują się także obszary na pograniczu z dzisiejszym województwem lubuskim.

Województwo lubelskie

Województwo lubelskie powstało w roku 1474 z ziem Lubelskiej i Łukowskiej, należących wcześniej do województwa sandomierskiego (Gloger 1903). Był to precedens w dziejach I Rzeczypospolitej – jeden z zaledwie dwóch przypadków podziału województwa na dwa mniejsze. Przed podziałem województwo sandomierskie było największym terytorialnie w Koronie. W okresie zaborów po przyłączeniu Nowej Galicji do Księstwa Warszawskiego w roku 1810 powstaje departament lubelski. Prócz większości dawnego województwa obejmuje on także okolice Chełma i Zamościa, to jest część Rusi Czerwonej. Północna część regionu wchodzi w skład departamentu siedleckiego. Te dwa departamenty

w Królestwie Polskim po roku 1815 przyjmują nazwę województw, potem guberni. W okresie 1845-1866 stanowią wspólnie wielką gubernię lubelską, której naturalnymi granicami są Wisła na zachodzie oraz Bug na wschodzie i północy.

Rycina 18. Województwo lubelskie

Źródło: opracowanie własne

Najlepszym historycznym wzorem do ustalenia granic obecnego województwa lubelskiego jest jego odpowiednik z lat 1950-1975. Daje podstawę wytyczenia całej granicy, poza odcinkiem północno-zachodnim, gdzie Ryki należały wówczas do województwa warszawskiego. Podobna sytuacja miała miejsce w okresie 1946-1949. Tu jednak ponadto inny był przebieg dłuższego odcinka granicy północnej: z Lublinem związane były także Łosice i Siedlce. W połowie XIX wieku wielka gubernia lubelska sięgała jeszcze dalej na północ. Jednoznaczna jest ustalenie granicy południowej na południu, gdzie nawiązuje ona do granicy Królestwa Polskiego i Galicji, utrzymywanej w kolejnych okresach. Również granica zachodnia na Wiśle obowiązywała dla wcześniejszych jednostek terytorialnych.

Tabela 24. Przynależność ośrodków powiatów województwa lubelskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Lublinie

		Województwo lubelskie do 1795	Departament / / województwo / / gubernia lubelska 1810-1844	Gubernia lubelska 1845-1866	Gubernia lubelska 1867-1912	Gubernia lubelska 1912-1915	Gubernatorstwo lubelskie 1915-1918	Województwo lubelskie 1919-1938	Województwo lubelskie 1946-1949	Województwo lubelskie 1950-1975	Województwo lubelskie 1975-1998
województwo lubelskie	Kraśnik	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Lubartów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Lublin	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Łęczna	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Opole L.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Puławy	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Świdnik	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Janów	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Biłgoraj	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Krasnystaw		+	+	+	+	+	+	+	+	+
	Parczew	+		+		+	+	+	+	+	+
	Chelm			+		+		+	+	+	+
	Hrubieszów		+	+	+		+	+	+	+	+
	Tomaszów L.		+	+	+		+	+	+	+	+
	Zamość		+	+	+		+	+	+	+	+
	Łuków	+		+		+		+	+	+	+
	Radzyń	+		+		+		+	+	+	+
	Ryki			+		+	+	+	+		+
	Biała Podl.			+				+	+	+	+
	Włodawa			+				+	+	+	+
		-8 / 1	-6 / 0	0 / 3	-6 / 0	-7 / 2	-4 / 5	0 / 3	-1 / 2	-1 / 0	-12 / 0
powiaty ościenne	Siedlce	+		+		+		+	+		
	Garwolin			+		+		+			
	Łosice			+				+	+		
	Kozienice						+				
	Lipsko						+				
	Opatów						+				
	Sandomierz						+				
	Zwoleń						+				
	Leżajsk										
	Lubaczów										
	Nisko										
	Siemiatycze										
Siałowa Wola											

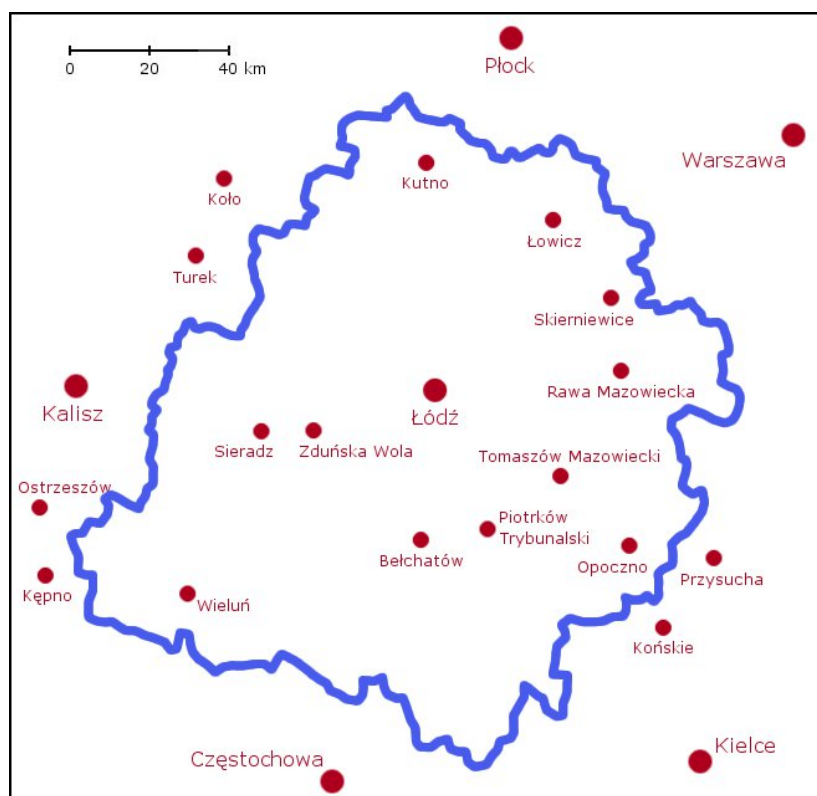
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński, Borkiewicz 1956; Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

W województwie lubelskim nie ma obszarów, które nie wykazywałyby żadnych związków historycznych z Lublinem. Natomiast poza województwem pozostają okolice Siedlec posiadające długą tradycję przynależności do jednostek terytorialnych z siedzibą w Lublinie.

Województwo łódzkie

Województwo łódzkie powstało w roku 1919. Jego ówczesne terytorium można zdefiniować następująco: część Wielkopolski w najściślejszym znaczeniu, należąca przed I wojną światową do Królestwa Polskiego, bez Kujaw. Były to zatem staropolskie województwa łęczyckie i sieradzkie, bez zachodniej części Ziemi Wieluńskiej, oraz południowo-wschodnia część województwa kaliskiego z samym Kaliszem.

Rycina 19. Województwo łódzkie

Źródło: opracowanie własne

Jedyną jednostką historyczną, która daje podstawę przyporządkowania do obecnego województwa łódzkiego wszystkich jego powiatów, jest województwo łódzkie z lat 1946-1950. Może ono być wzorcem do ustalenia obecnej granicy na całym jej przebiegu z jednym wyjątkiem na południowym wschodzie. Mianowicie w tamtym okresie województwo łódzkie obejmowało także okolice Końskich, obecnie leżących w województwie świętokrzyskim. Bliskim pierwowzorem obecnego województwa jest także województwo z lat 1950-1975. Daje ono podstawę do wytyczenia całej obecnej granicy poza odcinkiem na wschodzie: tutaj Opatów należało wówczas do województwa kieleckiego. Właśnie okręg Opatów jest jedynym obszarem w województwie łódzkim, który nie posiada dłuższej tradycji związków terytorialnych z Łodzią.

Tabela 25. Przynależność ośrodków powiatów województwa łódzkiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Łodzi

		Województwo łódzkie 1919-1938	Rejencja kaliska / łódzka 1940-1945	Województwo łódzkie 1946-1950	Województwo łódzkie 1950-1975	Województwo łódzkie 1975-1998
województwo łódzkie	Łódź	+	+	+	+	+
	Pabianice	+	+	+	+	+
	Zgierz	+	+	+	+	+
	Belchatów	+	+	+	+	
	Brzeziny	+	+	+	+	
	Łask	+	+	+	+	
	Łęczycza	+	+	+	+	
	Pajęczno	+	+	+	+	
	Poddębice	+	+	+	+	
	Sieradz	+	+	+	+	
	Wieluń	+	+	+	+	
	Wieruszów	+	+	+	+	
	Zduńska Wola	+	+	+	+	
	Piotrków Tryb.	+		+	+	
	Radomsko	+		+	+	
	Tomaszów Maz.	+		+	+	
	Kutno			+	+	
	Łowicz			+	+	
Rawa Maz.			+	+		
Skieriewice			+	+		
Opoczno			+			
		-5 / 3	-8 / 4	0 / 2	-1 / 0	-18 / 0
powiaty ościenne	Kalisz	+	+			
	Turek	+	+			
	Koło	+				
	Kępno		+			
	Ostrzeszów		+			
	Końskie			+		
	Przysucha			+		
	Częstochowa					
	Gostynin					
	Grójec					
	Kluczbork					
	Kłobuck					
	Olesno					
	Sochaczew					
	Włocławek					
Włoszczowa						
Żyrardów						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; Witkowski 2007

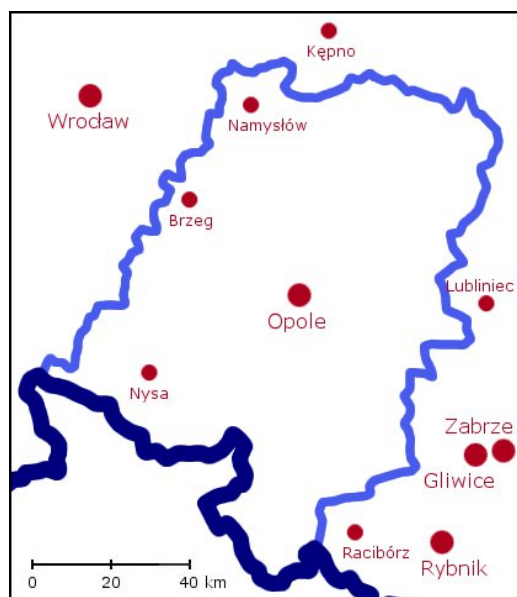
Województwo opolskie

Region administracyjny Opola stanowi dziedzictwo księstwa opolsko-raciborskiego, to jest Górnego Śląska. Prowincja *Oberschlesien* była terytorialnie tożsama z rejencją opolską. Uszczuplenie historycznego regionu od wschodu rozpoczyna się z chwilą powstania II Rzeczypospolitej. Od tego czasu najpierw część, a później całość Zagłębia Górnośląskiego tworzy oddzielne województwo.

Jako podstawę wyodrębnienia obecnego województwa opolskiego można wskazać przede wszystkim województwo opolskie z lat 1950-1975. Obejmowało ono wszystkie miasta powiatowe dzisiejszego województwa, a ponadto Racibórz, tradycyjnie współtworzący region z Opolem. Województwo z lat 1950-1975 daje podstawę do ustalenia

granicy na całym przebiegu z wyjątkiem odcinka w pobliżu wspomnianego Raciborza. Pierwowzorem dla tego odcinka granicy jest natomiast granica województwa opolskiego z lat 1975-1998. Ta z kolei jednostka obejmuje wszystkie obecne miasta powiatowe poza Olesnem. W województwie opolskim nie ma obszarów, które nie wykazywałyby związków historycznych z miastem wojewódzkim.

Rycina 20. Województwo opolskie

Źródło: opracowanie własne

Tabela 26. Przynależność ośrodków powiatów województwa opolskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Opolu

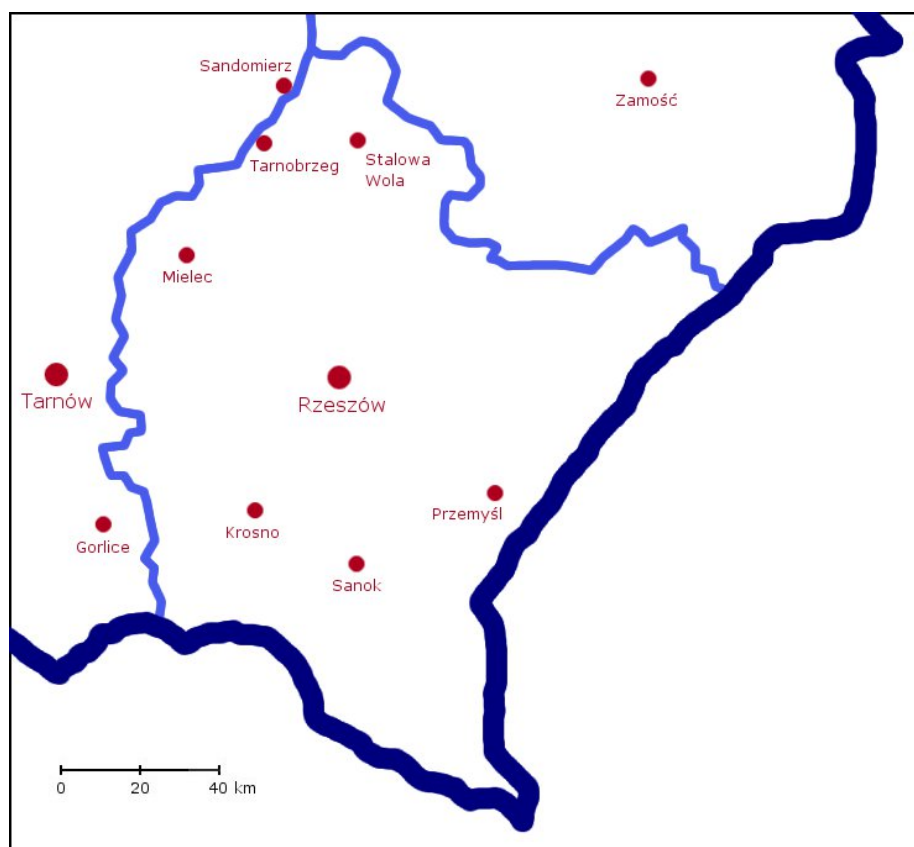
		Rejencja opolska 1815-1919	Rejencja opolska 1919-1939	Rejencja opolska 1939-1945	Województwo opolskie 1950-1975	Województwo opolskie 1975-1998
województwo opolskie	Głubczyce	+	+	+	+	+
	Kędzierzyn-Koźle	+	+	+	+	+
	Kluczbork	+	+	+	+	+
	Krapkowice	+	+	+	+	+
	Nysa	+	+	+	+	+
	Opole	+	+	+	+	+
	Prudnik	+	+	+	+	+
	Strzelce Opolskie	+	+	+	+	+
	Olesno	+	+	+	+	
	Brzeg				+	+
	Namysłów				+	+
		-2 / 4	-2 / 4	-2 / 1	0 / 1	-1 / 0
powiaty ościenne	Racibórz	+	+	+	+	
	Gliwice	+	+			
	Lubliniec	+	+			
	Tarnowskie Góry	+	+			
	Kępno					
	Kłobuck					
	Oleśnica					
	Oława					
	Strzelin					
	Wieluń					
	Wieruszów					
	Ząbkowice Śląskie					

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński 1955; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Województwo podkarpackie

Nazwa województwa podkarpackiego nie posiada odniesienia historycznego. Odwołuje się do bliżej nieokreślonego regionu fizyczno-geograficznego, stanowiącego jakoby przedpole Karpat. Historycznym pierwowzorem województwa są zachodnie ziemie Rusi Czerwonej – Przemska i Sanocka, a częściowo też województwo bełskie. Natomiast zachodnia część dzisiejszego województwa podkarpackiego to Małopolska właściwa – dawne województwo sandomierskie oraz niewielki fragment krakowskiego.

Rycina 21. Województwo podkarpackie

Źródło: opracowanie własne

Rzeszów nie posiada długiej tradycji jako ośrodek regionalny. Miastem wojewódzkim stał się dopiero po II wojnie światowej. Województwo rzeszowskie istniejące w latach 1946-1975 obejmowało wszystkie miasta powiatowe obecnego województwa, a ponadto jedno – Gorlice – spoza jego obszaru. Jednostka ta może zatem stanowić podstawę do wyodrębnienia obecnego województwa, z wyłączeniem okolicy Gorlic. Na tym odcinku brak jakiegokolwiek wzorca historycznego dla dzisiejszej granicy.

Tabela 27. Przynależność ośrodków powiatów województwa podkarpackiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Rzeszowie

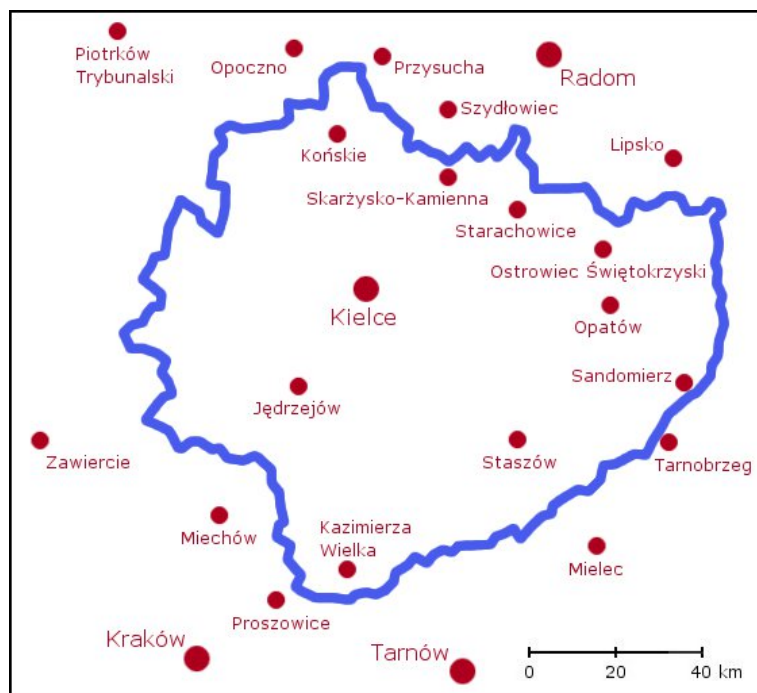
		Województwo rzeszowskie 1946-1975	Województwo rzeszowskie 1975-1998
województwo podkarpackie	Kolbuszowa	+	+
	Leżajsk	+	+
	Łańcut	+	+
	Mielec	+	+
	Ropczyce	+	+
	Rzeszów	+	+
	Sędziszów	+	+
	Strzyżów	+	+
	Brzozów	+	
	Dębica	+	
	Jarosław	+	
	Jasło	+	
	Krosno	+	
	Lesko	+	
	Lubaczów	+	
	Nisko	+	
	Przemyśl	+	
	Przeworsk	+	
Sanok	+		
Stalowa Wola	+		
Tarnobrzeg	+		
		0 / 1	-13 / 0
powiaty ościenne	Gorlice	+	
	Biłgoraj		
	Dąbrowa Tarnowska		
	Janów Lubelski		
	Kraśnik		
	Sandomierz		
	Staszów		
	Tarnów		
Tomaszów Lubelski			

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993

Województwo świętokrzyskie

Świętokrzyskie to region etnograficzny rozciągający się pomiędzy głównym pasmem Gór Świętokrzyskich a doliną Kamiennej. W czasach I Rzeczypospolitej ziemie województwa świętokrzyskiego należały głównie do województwa sandomierskiego; jedynie krańce południowo-zachodnie – do krakowskiego. Związki administracyjne tych terenów z Kielcami rozpoczynają z utworzeniem Królestwa Polskiego w XIX wieku. Kielce w roku 1818 zostają siedzibą władz województwa krakowskiego, którego terytorium w roku 1841 nazwane będzie gubernią kielecką (Witkowski 2007). Północna i wschodnia część obecnego województwa świętokrzyskiego należy do odrębnego województwa sandomierskiego ze stolicą w Radomiu. W latach 1845-1866 terytoria obu powyższych jednostek współtworzą gubernię radomską. Obejmuje ona całe międzyrzecze Wisły i Pilicy aż po granice austriackiego okręgu Krakowa i pruskiego Śląska. Do jej kształtu nawiąże w roku 1919 województwo kieleckie w II Rzeczypospolitej.

Rycina 22. Województwo świętokrzyskie

Źródło: opracowanie własne

Tabela 28. Przynależność ośrodków powiatów województwa świętokrzyskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Kielcach

	Województwo krakowskie / gubernia krakowska / kielecka 1818-1844	Gubernia kielecka 1867-1915	Województwo kieleckie 1919-1938	Województwo kieleckie 1946-1950	Województwo kieleckie 1950-1975	Województwo kieleckie 1975-1998
województwo świętokrzyskie	Busko Zdrój	+	+	+	+	+
	Jędrzejów	+	+	+	+	+
	Kazimierza Wielka	+	+	+	+	+
	Kielce	+	+	+	+	+
	Pińczów	+	+	+	+	+
	Włoszczowa	+	+	+	+	+
	Ostrowiec Świętokrzyski			+	+	+
	Skarżysko-Kamienna			+	+	+
	Starachowice			+	+	+
	Opatów			+	+	+
	Sandomierz			+	+	+
	Staszów			+	+	+
	Końskie			+	+	+
		-7 / 3	-7 / 2	0 / 9	-1 / 5	0 / 5
powiaty ościenne	Miechów	+	+	+		
	Proszowice	+	+	+		
	Przysucha			+	+	+
	Szydłowiec			+	+	+
	Radom			+	+	+
	Lipsko			+	+	+
	Zawiercie	+		+		
	Częstochowa			+	+	
	Opatoczno			+		+
	Dąbrowa Tarnowska					
	Kraśnik					
	Mielec					
	Opole Lubelskie					
	Piotrków Trybunalski					
	Radomsko					
	Stalowa Wola					
	Tarnobrzeg					
Tarnów						

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Trzebiński, Borkiewicz 1956; *Wielka Encyklopedia...* 1967; *Atlas...* 1993; Witkowski 2007

Wśród historycznych jednostek terytorialnych nie ma żadnej, która odpowiadałaby obecnemu województwu świętokrzyskiemu. Wszystkie jego miasta powiatowe obejmowało województwo kieleckie z lat 1950-1975. Może być ono brane za podstawę ustalenia granic dzisiejszego województwa na zachodzie, południu i wschodzie. Na północy jednak dawne kieleckie miało w swym składzie także okręg radomski – od Opoczna na zachodzie, obecnie w województwie łódzkim, po Lipsko na wschodzie, obecnie wcielone do mazowieckiego. Północny odcinek granicy województwa świętokrzyskiego odpowiada natomiast zasięgowi województwa kieleckiego z lat 1975-1998. Ta jednostka mogłaby być również wzorcem dla granicy zachodniej obecnego województwa. Na południu natomiast obejmowała ona jednak Miechów, teraz zaliczony do małopolskiego; z kolei na wschodzie poza jej granicami pozostawał okręg sandomierski, dziś wchodzący w skład świętokrzyskiego.

W województwie świętokrzyskim nie ma obszarów, które byłyby pozbawione związków historycznych z Kielcami. Natomiast duży taki obszar pozostaje poza jego granicami. Chodzi tu o okręg radomski wraz z Opoczmem, należący do województwa kieleckiego zarówno w II Rzeczypospolitej, jak i w okresie powojennym do roku 1975.

Województwa a ich historyczne pierwowzory – wnioski

W poniższej tabeli ukazano zagadnienie spełnienia zasad zupełności i jednorodności przez województwa o nazwach historycznych. Znak „+” oznacza, że zasada jest spełniona; przeciwnie znak „-”. Dwa znaki „-” świadczą o głębokim naruszeniu danej zasady. W przypadku Pomorza Gdańskiego spełnienia zasady zupełności oczekiwano od województw kujawsko-pomorskiego i pomorskiego rozpatrywanych wspólnie.

Tabela 29. Nazwy historyczne a granice województw w świetle zasad zupełności i jednorodności

	Zupełność	Jednorodność
dolnośląskie	-	+
kujawsko-pomorskie	-	-
lubuskie	+	--
małopolskie	--	+
mazowieckie	-	-
podlaskie	-	-
pomorskie	+	-
śląskie	--	--
warmińsko-mazurskie	+	-
wielkopolskie	-	+
zachodniopomorskie	-	-

Źródło: opracowanie własne

Badanie województw pod kątem spełnienia zasad zupełności i jednorodności pozwala postawić tezę o nieadekwatnie zastosowanym nazewnictwie historycznym. Spośród jedenastu województw tylko trzy spełniają zasadę zupełności, to jest obejmują całości krain historycznych (w dzisiejszych granicach Rzeczypospolitej), od których wzięły swoje nazwy. Są to województwa lubuskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie. Pomorskie czyni zadość rozważanej zasadzie wspólnie z kujawsko-pomorskim – całość Pomorza Gdańskiego właściwego znajduje się w granicach tych dwóch województw. Najdalsze od spełnienia zasady zupełności pozostają województwa małopolskie i śląskie. Obejmują one zaledwie niewielkie fragmenty historycznych prowincji, których nazwy noszą.

Podobnie – w przypadku tylko trzech z jedenastu województw dochowano zasady jednorodności. Mianowicie województwa dolnośląskie, małopolskie i wielkopolskie, z niewielkimi odstępstwami, obejmują wyłącznie ziemie krain, od których urobiono ich nazwy. Jednak województwo wielkopolskie czyni zadość zasadzie jednorodności w odniesieniu do ziem Wielkopolski jako prowincji, to jest jednostki znacznie większej niżli Wielkopolska pierwotna, do której województwo terytorialnie nawiązuje. Szczególnie niejednorodne są województwa lubuskie i śląskie. W tym pierwszym Ziemia Lubuska, a ściślej Torzymska, to w przybliżeniu obszar zaledwie dwóch z dwunastu powiatów ziemskich. Z kolei wschodnia połowa województwa śląskiego to Małopolska.

Naruszenie zasady zupełności skutkuje niejednoznacznością zastosowanych nazw. Małopolskim oprócz województwa małopolskiego można byłoby równie dobrze nazwać świętokrzyskie; całe jego terytorium to Małopolska. Województwo śląskie jest w takim samym stopniu śląskie, jak i małopolskie. Małopolskie po części są województwa lubelskie, łódzkie, mazowieckie i podkarpackie. Z kolei najbardziej śląskie są województwa dolnośląskie i opolskie, a nie województwo śląskie. Śląskie w dużej części jest też województwo lubuskie. Nazwy województw mazowieckiego i podlaskiego są mylne wzajemnie: mazowieckie obejmuje część Podlasia, a podlaskie – Mazowsza. Dla pełnej ewidencji trzeba dodać, że województwo (wschodnio-)pomorskie zawiera dużą część Pomorza Zachodniego, a fragmenty Wielkopolski w jej najwęższym zasięgu przynależą do województw kujawsko-pomorskiego, lubuskiego i zachodniopomorskiego.

Kolejna tabela podsumowuje badanie wszystkich obecnych województw pod kątem stopnia nawiązania do historycznych jednostek terytorialnych. W ostatniej kolumnie zamieszczono wskaźnik odchylenia od najbliższego pierwowzoru historycznego – zdefiniowany na początku niniejszego ustępu. Całkowitą miarą tegoż odchylenia może być suma wartości bezwzględnych dwu występujących we wskaźniku liczb. Jest to suma liczby

ośrodków powiatowych z obecnego województwa, które nie należały do pierwowzoru historycznego, i liczby ośrodków powiatów graniczących z województwem, które do tegoż pierwowzoru należały. Województwa uszeregowano począwszy od tych, które posiadają najbliższe historyczne odpowiedniki.

Tabela 30. Najbliższe historyczne pierwowzory województw

Województwo	Najbliższy pierwowzór	Okres	Odchylenie od pierwowzoru
opolskie	województwo opolskie	1950-1975	0 / 1
		1975-1998	-1 / 0
kujawsko-pomorskie	województwo bydgoskie	1950-1975	0 / 1
lubuskie	województwo zielonogórskie	1950-1975	0 / 1
podkarpackie	województwo rzeszowskie	1946-1975	0 / 1
dolnośląskie	województwo wrocławskie	1950-1975	-1 / 0
lubelskie	województwo lubelskie	1950-1975	-1 / 0
łódzkie	województwo łódzkie	1950-1975	-1 / 0
wielkopolskie	województwo poznańskie	1950-1975	-1 / 0
małopolskie	województwo krakowskie	1950-1975	-1 / 1
podlaskie	obwód białostocki	1941-1945	-2 / 0
śląskie	województwo katowickie	1950-1975	-3 / 0
warmińsko-mazurskie	Prusy Wschodnie	1772-1920	-3 / 0
pomorskie	województwo gdańskie	1946-1975	-3 / 1
świętokrzyskie	województwo kieleckie	1975-1998	-3 / 1
zachodniopomorskie	Pomorze (Zachodnie)	1816-1938	-3 / 2
		województwo szczecińskie	1946-1950
mazowieckie	województwo warszawskie	1950-1975	-7 / 1

Źródło: opracowanie własne

Wśród szesnastu badanych jednostek dla trzynastu najbliższym pierwowzorem jest województwo z lat 1950-1975 – jedno z siedemnastu dużych województw istniejących przed przedostatnią reformą zasadniczego podziału terytorialnego. Jednocześnie dla województwa opolskiego równie dobrym wzorcem jest województwo z lat 1975-1998, zaś dla zachodniopomorskiego – także prowincja Pomorze sprzed roku 1938. W tym drugim przypadku jednak podobieństwo czy do województwa sprzed roku 1975, czy do historycznej prowincji – jest dość odległe.

Warte dłuższego zatrzymania się są przypadki województw, dla których najbliższym odpowiednikiem terytorialnym jest inna jednostka niżli województwo sprzed roku 1975. Dla województwa podlaskiego jest nią obwód białostocki istniejący w czasie II wojny światowej. Długotrwały historyczny pierwowzór posiada województwo warmińsko-mazurskie. Jest nim prowincja Prusy Wschodnie w granicach obowiązujących od pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej aż do zmian terytorialnych zaszłych w wyniku odrodzenia się państwa polskiego. Godnym uwagi jest przypadek województwa świętokrzyskiego, którego

najbliższym odpowiednikiem jest małe województwo istniejące bezpośrednio przed ostatnią reformą podziału terytorialnego. Nasuwa się wniosek, iż województwo świętokrzyskie nie wpisuje się w założenie tejże reformy, którym był powrót do dużych jednostek. Ten sam zarzut można podnieść w stosunku do województwa opolskiego. Tutaj jednak sytuacja jest o tyle specyficzna, że województwo opolskie posiadało bardzo podobne terytorium przed i po roku 1975.

Pod względem stopnia odchylenia od historycznego pierwowzoru województwa różnicują się istotnie. Połowa województw różni się od swoich pierwowzorów nieznacznie – w przybliżeniu o obszar jednego współczesnego powiatu. Na przeciwnym krańcu zestawienia znajdują się województwa o bardzo wysokim wskaźniku odchylenia; w zasadzie nie posiadają one historycznych pierwowzorów. Wyróżnia się tutaj województwo mazowieckie, mające w swoich granicach aż siedem miast powiatowych, których nie obejmowało województwo warszawskie sprzed roku 1975. W dalszej kolejności jako województwa pozbawione bliskich historycznych odpowiedników wymienić należy pomorskie i zachodniopomorskie oraz świętokrzyskie.

4. PRÓBA ZASTOSOWANIA WYBRANYCH ZASAD PODZIAŁU DO TERYTORIUM RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ

4.1. ZAŁOŻENIA I DEFINICJE

4.1.1. ETAPY POSTĘPOWANIA

W nawiązaniu do schematu kończącego ustęp 2.3.1 modele podziału terytorialnego tworzono w następujących etapach:

- Etap wstępny: wybór podstawowej jednostki terytorialnej
- Etap pośredni I: Budowa okręgów
 - Wybór rdzeni okręgów
 - Ustalenie granic okręgów
 - Rozpoznanie ośrodków alternatywnych
- Etap pośredni II: Budowa regionów
 - Wybór rdzeni regionów
 - Ustalenie granic regionów
 - Rozpoznanie ośrodków alternatywnych
- Etap zasadniczy: Budowa województw (dwa warianty wielkości jednostek)
 - Wybór rdzeni województw
 - Ustalenie wielkości granicznych
 - Ustalenie granic województw
 - Rozpoznanie ośrodków alternatywnych
 - Ustalenie nazw jednostek

W drodze prac koncepcyjnych procedurę powyższą zastosowano kilkakrotnie. W zależności od uzyskanych wyników modyfikowano przyjęte zasady i parametry. Tutaj przedstawiono jedynie ostatni przebieg procesu, który jednak sam w sobie stanowi pełne ujęcie procedury tworzenia podziału terytorialnego i może być rozpatrywany niezależnie od wcześniejszych przybliżeń.

Jako jednostkę podstawową, niepodzielną, z której budowane były kolejne szczeble podziału terytorialnego, przyjęto powiat. Nie jest to rozwiązanie doskonałe, jako że kształt obecnego podziału na szczeblu powiatowym budzi szereg zastrzeżeń (Kowalczyk 2004). To zagadnienie nie jest jednak przedmiotem niniejszej rozprawy. Jeżeli przy rzeczywistej reformie ustroju terytorialnego powiaty miałyby stanowić jednostki podstawowe, dobrze byłoby dokonać uprzednio korekty ich układu. Inną możliwością jest przyjęcie za jednostkę podstawową – gminy, przy odrzuceniu zasady wyprzedzania pomiędzy szczeblami wojewódzkim i powiatowym. Tutaj nie zdecydowano się na to, by nie zwiększać dodatkowo złożoności rozważań. Mogłoby się to niekorzystnie odbić na przejrzystości stosowanych procedur i uzyskanych modeli.

Założeniem niniejszej koncepcji jest uwzględnienie – przy budowie jednostek regionalnych – struktury terytorialnej niższych szczebli. Dlatego wyróżniono – i utworzono – dwa kolejne szczeble pośrednie podziału. Są to okręgi jako obszary ciężenia do miast średniej wielkości oraz regiony jako obszary ciężenia do miast dużych. Nazwa drugiego szczebla pośredniego nie przez przypadek jest zbieżna z nazwą szczebla administracji wojewódzkiej – regionalny. Regiony uzyskane w tym etapie są już bowiem potencjalnymi województwami; warunkiem jest tylko spełnienie wymogu minimalnej wielkości.

4.1.2. OŚRODKI I JEDNOSTKI TERYTORIALNE

Jednostka terytorialna składa się z ośrodka węzłowego, względnie z alternatywnych ośrodków węzłowych, oraz z zaplecza. Ośrodkami węzłowymi są miasta bądź zespoły miast. Podczas budowy jednostek terytorialnych ośrodki węzłowe pełnią rolę rdzeni.

Miarą wielkości ośrodka węzłowego jest suma liczby mieszkańców wszystkich składających się nań miast. Ośrodki alternatywne to porównywalnej wielkości ośrodki węzłowe znajdujące się w tej samej jednostce terytorialnej bądź porównywalnej wielkości miasta znajdujące się w tym samym zespole miast. Za porównywalną wielkość uważa się przypadek, kiedy mniejszy ośrodek stanowi co najmniej połowę wielkości ośrodka większego. Jeśli dana jednostka terytorialna ma z definicji więcej niż jeden ośrodek węzłowy, miarą odniesienia dla ośrodka alternatywnego jest tylko największy ośrodek w danej jednostce. Ośrodki alternatywne rozpoznawano w końcowej fazie danego etapu budowy podziału.

Przez zespół miast rozumie się dwa miasta lub więcej miast, które leżą na tyle blisko siebie, że można je traktować jako jeden miejski organizm funkcjonalny. Możliwa jest

bowiem między nimi codzienna wymiana ludności w czasie porównywalnym do czasu przemieszczeń w obrębie głównych miast zespołu. Wielośrodkowy zespół miast – konurbacja – to taki, w którym główne miasto posiada co najmniej jeden ośrodek alternatywny. Wszystkie ośrodki alternatywne w stosunku do głównego uznawane są wtedy za współtworzące zespół. Zespół miast, w którym główne miasto nie posiada ośrodka alternatywnego, to zespół jednośrodkowy czyli zwykła aglomeracja.

Nazewnictwo jednostek

Nazwy robocze jednostek tworzono przez wymienienie nazw ośrodków węzłowych – rdzeni – danej jednostki oraz nazw ośrodków alternatywnych, o ile takie zostały rozpoznane. W przypadku województw w nazwach uwzględniano wszystkie ośrodki zdefiniowane uprzednio jako regionalne, niezależnie od tego, czy w danym wariancie pełniły rolę rdzeni.

Województwom nadano również nazwy – pochodzące w miarę możliwości od krain historycznych, względnie od stolic krain historycznych, do których nawiązują dane jednostki. Dla województw policentrycznych bądź województw o złożonej tożsamości historycznej starano się o nazwę oddającą tę złożoność. Przyjęto jednak zasadę, że nie tworzy się nazw o większej liczbie członów niż dwa. Przy dwóch członach w nazwie jako pierwszy ustawiano ten o mniejszej liczbie sylab – z przyczyn brzmieniowych. W przypadku członów równosylabowych stosowano kolejność alfabetyczną. Zaproponowane nazwy województw należy traktować jako sugestię – nie należą one do istoty przedstawionej analizy.

Wielkość jednostek

Pożądaną wielkość – liczbę mieszkańców – województw w tym miejscu określono orientacyjnie. Ścisłe jej wyznaczenie wymagałoby wskazania zadań, które miałyby wykonywać województwa. To wykracza jednak poza zakres niniejszej pracy. Pozostaje posiłkować się zaleceniami podawanymi w literaturze. Dla wariantu województw mniejszych zakłada się wielkość zbliżoną do przedziału 1-2 miliony mieszkańców. W wariancie województw dużych jednostki w miarę możliwości powinny przekraczać próg dwóch milionów ludności; górnej granicy nie określano.

Wielkość minimalną województwa ustalano dokładnie po wstępnym rozpoznaniu możliwych kształtów – a tym samym wielkości – potencjalnych jednostek. Poszukiwano jednostki krytycznej – najmniejszego regionu, którego samodzielne istnienie uznawano za celowe – na przykład z powodu niemożności powiązania z innymi regionami. Zapobiegało to niebezpieczeństwu odrzucenia potencjalnie samodzielnej jednostki, która znalazłaby się tylko

nieznacznie poniżej progu wielkości wyznaczonego przypadkowo. Natomiast co do wielkości maksymalnej – w wariantach województw mniejszych przyjęto zasadę, iż nie dołącza się nowych jednostek składowych do regionów rdzeniowych liczących ponad dwa miliony mieszkańców. W obu wariantach w obrębie przyjętych przedziałów wielkości dążono do utworzenia możliwie większej liczby jednostek.

Zwartość jednostki

Zakłada się zachowanie zwartości terytorialnej jednostek. Pierwszym warunkiem zwartości jest istnienie wspólnej granicy jednostek przyporządkowywanej i rdzeniowej. W kolejnym kroku zwartość sprawdzana jest następująco. Bada się najkrótsze połączenia drogowe między każdym miastem powiatowym z przyporządkowywanej jednostki a ośrodkami rdzeniowymi jednostki, do której przyporządkowanie jest rozważane. Jeśli któreś z tych połączeń prowadzi przez miasto powiatowe należące do innej jednostki, takie przyporządkowanie uznaje się za sprzeczne z wymogiem zwartości. Jeżeli jednak dla danego ośrodka istnieją alternatywne drogi o porównywalnej długości, wystarczy, by jedna z nich spełniała powyższy warunek. Metodę pomiaru odległości omówiono poniżej.

4.1.3. ZASADY BUDOWY JEDNOSTEK

Przyporządkowanie jednostki składowej do rdzenia miało miejsce w zależności od istnienia określonych związków między nimi. Związki pomiędzy jednostkami rozpatrywano dla ich ośrodków węzłowych. Przyporządkowanie ośrodka węzłowego danej jednostki jest równoznaczne z przyporządkowaniem całej jednostki. Rozważano tylko dwa rodzaje związków: związki funkcjonalne i związki historyczne.

Związki funkcjonalne

W przypadku związków funkcjonalnych brano pod uwagę raczej potencjalne niżli rzeczywiste związki tego rodzaju. Są po temu dwa powody. Pierwszy wynika z prostego ograniczenia: badanie rzeczywistych związków wymagałoby opracowania zaawansowanej metodyki, która sama mogłaby być tematem innej rozprawy. Drugi powód wiąże się z wątpliwościami przedstawionymi w ustępie 2.1.2. Mianowicie rzeczywiste związki ośrodków są zawsze w pewnym stopniu wynikiem istnienia takiego, a nie innego ustroju terytorialnego. Branie ich za przesłanki do tworzenia nowego podziału jawi się jako stawianie skutków w miejsce przyczyn.

Zakłada się, że związki funkcjonalne wynikają z bliskości ośrodków. Mniejsza odległość oznacza silniejsze ciążenie – przyporządkowanie ośrodka następuje do najbliższego rdzenia. Kiedy odległość do dwóch lub większej liczby konkurencyjnych rdzeni jest porównywalna, ciążenie uznaje się za równie silne we wszystkich tych kierunkach. Odległość przyjmowano za porównywalną, kiedy dłuższa nie przekraczała krótszej o więcej niż 20%.

Do określania wzajemnego położenia miast brano odległości drogowe wyliczone za pomocą programu *Mapy Google*. Uwzględniano zawsze najkrótszą trasę spośród dostępnych. W przypadku, kiedy jednostka przyporządkowywana posiadała więcej niż jeden ośrodek węzłowy, liczone średnią odległość z jej alternatywnych ośrodków do rozpatrywanego rdzenia. Natomiast w sytuacji, kiedy rdzeniem była konurbacja, odległość od ośrodka przyporządkowywanego liczone do najbliższego z miast współtworzących zespół.

Kiedy stwierdzono ciążenie jednostki składowej do więcej niż jednego rdzenia, rozważano możliwość powiązania tychże rdzeni poprzez wspólne zaplecze. Jest to szczególnie rodzaj przyporządkowania – nie oznacza przyłączenia jednostki niższego szczebla do rdzenia, lecz powiązanie zapleczy dwóch równorzędnych rdzeni. Warunkiem przyjęcia takiego rozwiązania były: wzajemna bliskość rdzeni oraz ich podstawowe związki historyczne (o czym za chwilę). Bliskość rdzeni oznacza, iż może je dzielić odległość nie większa niż porównywalna od odległości do najbliższego innego rdzenia. W etapie budowy okręgów żądano, by warunek ten spełniały oba wiązane rdzenie; w etapie budowy regionów – przynajmniej jeden z wiązanych rdzeni. Nie dopuszczano jednak powiązania rdzeni oddalonych od siebie o więcej niż 170 km odległości drogowej (około 150 km w linii prostej). Zasadę tę stosowano również w przypadku łączenia regionów rdzeniowych w celu zapewnienia jednostkom zakładanej minimalnej wielkości.

Kiedy nie było możliwe powiązanie rdzeni, uciekano się do zasady rozstrzygającej przyporządkowanie spornego zaplecza. Brzmi ona następująco: ośrodek silniej ciąży do rdzenia należącego do wyższej klasy w hierarchii ośrodków osadniczych.

Związki historyczne

Związki historyczne – czyli zgodność tożsamości historycznej – oznaczają wspólną przynależność rozpatrywanych ośrodków do historycznej jednostki terytorialnej. Brano tu pod uwagę jednostki terytorialne z dwóch okresów, w których ustrój terytorialny obecnych ziem polskich cieszył się stabilnością. Pierwszy z nich to czasy I Rzeczypospolitej, drugi – lata 1816-1912.

Przez podstawowe związki historyczne rozumie się wspólną przynależność ośrodków:

- do tych samych dzielnic
w okresie I Rzeczypospolitej i w latach 1816-1912

lub

- do tej samej jednostki szczebla regionalnego
w okresie I Rzeczypospolitej lub w latach 1816-1912.

Różnica w spójnikach logicznych zastosowanych w powyższych alternatywnych warunkach nie jest przypadkowa. Warunek dla szczebla dzielnicowego jest silniejszy, ponieważ związki tylko na poziomie dzielnicowym są z natury rzeczy słabsze niżli związki na poziomie regionalnym. Dzielnice zostały określone w drodze rozpoznania struktury historycznej kraju. Jednostki szczebla regionalnego – w poszczególnych bytach państwowych na ziemiach polskich – zostały wymienione przy okazji omawiania podstawowych pojęć w podrozdziale 1.3.

Zasada rozstrzygająca według związków historycznych mówi, iż przyporządkowanie następuje do rdzenia, z którym jednostka wykazuje silniejsze związki niż z innymi rozważanymi rdzeniami. W takim przypadku mowa jest o rdzeniu – najsilniej związanym historycznie. Należy tu zwrócić uwagę, iż rdzeń najsilniej związany historycznie z daną jednostką wcale nie musi posiadać z nią podstawowych związków historycznych. Wystarczy, iż konkurencyjne rdzenie są związane z tą jednostką w jeszcze mniejszym stopniu. Przy poszukiwaniu najsilniejszych związków historycznych w razie potrzeby odwoływano się również do jednostek terytorialnych szczebli pośrednich między dzielnicowym a regionalnym. Tutaj mogło się zdarzyć, że kryterium wspólnej przynależności do historycznych jednostek terytorialnych wskazywało na więcej niż jeden rdzeń najsilniej związany historycznie. W takim przypadku przyporządkowanie następowało do rdzenia, który posiada dłuższą tradycję jako ośrodek regionalny.

Przyjęto, iż tożsamość historyczną powiatu wyznacza jego ośrodek węzłowy. Natomiast tożsamość historyczną jednostki wyższego rzędu określano w chwili jej utworzenia. Tożsamość ta wynika ze wspólnej przynależności rdzenia i wszystkich jednostek składowych do historycznej jednostki terytorialnej, która to była warunkiem utworzenia tejże nowej jednostki. Oczywiście każda jednostka może posiadać tożsamość historyczną na więcej niż jednym szczeblu (dzielnicowym, regionalnym).

Szczególno rozwiązania wymagają jednostki mające po dwa ośrodki o odmiennej tożsamości bądź jeden ośrodek o tożsamości złożonej (np. Bielsko-Biała). W takim przypadku przy rozpatrywaniu przyporządkowań ważono związki historyczne według obu

tożsamości. Jeśli jednak jeden z dwóch ośrodków jednostki w oczywisty sposób wyróżnia się pod względem tradycji historycznej, ten ośrodek uznawano za wyznaczający tożsamość.

Kolejność stosowania zasad

W etapie budowy okręgów powiat przyporządkowywano do najbliższego rdzenia, z którym wykazywał podstawowe związki historyczne. Jeżeli dla powiatu rozpoznano dwa najbliższe rdzenie, a z każdym z nich posiadał on podstawowe związki historyczne, stosowano postępowanie rozstrzygające. Kolejno były to następujące rozwiązania:

- powiązanie rdzeni w jedną jednostkę – w przypadku, kiedy posiadają wspólne zaplecze wykazujące równie silne ciążenie do obu z nich,
- przyporządkowanie do rdzenia, który jest ośrodkiem osadniczym wyższej klasy,
- przyporządkowanie do rdzenia, z którym jednostka wykazuje silniejsze związki historyczne.

W etapach budowy regionów i województw rozpatrywano przyporządkowania dopuszczalne. Pod tym pojęciem rozumieć należy: przyporządkowanie do najbliższego rdzenia bądź przyporządkowanie do rdzenia, z którym dana jednostka jest najsilniej związana historycznie. Ponadto przyporządkowanie dopuszczalne musi spełniać dwa warunki. Po pierwsze tworzona jednostka nie może przekraczać wielkości maksymalnej, o ile taką w danym etapie ustalono. Po drugie jednostkę musi cechować zwartość terytorialna. W związku z wymogiem zwartości uwzględniano możliwość przyporządkowania dopuszczalnego warunkowego – kiedy zwartość jednostki została osiągnięta pod warunkiem przyporządkowania do danego rdzenia także innej jednostki.

Przyporządkowanie okręgu do rdzenia regionu następowało tylko w przypadku, kiedy oba rodzaje przyporządkowań dopuszczalnych – według związków funkcjonalnych i historycznych – wskazywały ten sam rdzeń. W pierwszej kolejności dokonywano przyporządkowań w sytuacji, kiedy dla danego okręgu istniał tylko jeden najbliższy rdzeń. Jeżeli rozpoznano więcej niż jeden taki rdzeń, stosowano postępowanie rozstrzygające – jak w przypadku budowy okręgów. Okręgi, dla których ciążenia – funkcjonalne i historyczne – były sprzeczne, przechodziły nieprzyporządkowane do etapu budowy województw.

W etapie budowy województw nową fazą było próbne tworzenie jednostek według listy przyporządkowań dopuszczalnych – w celu określenia jednostki krytycznej, a tym samym minimalnej wielkości województwa. W tej fazie ustalano przyporządkowania konieczne. Pod tym pojęciem rozumieć należy takie przyporządkowanie – spośród dopuszczalnych – które jako jedyne pozwala jednostce tworzonej wokół danego rdzenia

osiągnąć zakładaną wielkość minimalną. Po wykonaniu tych przyporządkowań, w końcowej fazie etapu budowy województw z puli przyporządkowań dopuszczalnych wybierano bardziej odpowiednie w zależności od wariantu – pierwszeństwa związków funkcjonalnych albo historycznych. W przypadku, kiedy nie dawało to jednoznacznego przyporządkowania, jako rozstrzygającą stosowano zasadę wynikającą z drugiego rodzaju związków.

Warto tu zwrócić uwagę, iż zasady uwzględniania związków tak funkcjonalnych, jak i historycznych stosowano równolegle we wszystkich etapach tworzenia podziału. Rozstrzygnięcia wariantowe w etapie budowy województw opierano na tej samej mapie regionów. Pierwszeństwo związków funkcjonalnych bądź historycznych obowiązywało dopiero w ostatecznym rozstrzygnięciu – tam, gdzie przyporządkowanie nie było jednoznaczne według zasad zastosowanych wcześniej.

4.2. WSTĘPNE ROZPOZNANIE PRZESTRZENI KRAJU

4.2.1. ROZPOZNANIE SIECI OSADNICZEJ KRAJU

Rozpoznanie niniejsze służy określeniu klas wielkości – hierarchii ośrodków osadniczych. Jako miasta mogące tworzyć zespoły rozpatrywano te liczące powyżej 40 tysięcy mieszkańców. Umownie przyjęto, iż miasta współtworzące zespół wieloośrodkowy mogą być odległe od największego ośrodka zespołu do 25 km, o ile liczy on powyżej 100 tysięcy mieszkańców, albo do 15 km – w pozostałych przypadkach. Przewidywanie możliwości pośrednich nie jest potrzebne, ponieważ – jak się okazuje – wszystkie główne miasta zespołów plasują się dość daleko od granicznej wartości 100 tysięcy.

Za pozostałe miasta należące do zespołu uznawano te leżące w odległości do 20 km od któregoś z miast tworzących zespół bądź w odległości do 10 km od innego miasta uprzednio zaliczonego do zespołu. Tylko w przypadku Warszawy – ze względu na wielkość samego miasta – granicę powyższą podniesiono do 25 km. Odległości te są umowne – zostały dobrane tak, by otrzymać obraz zespołów miejskich zgodny z przedstawianym w literaturze. Jako miasta należące do zespołu rozpatrywano jedynie miasta liczące powyżej 10 tysięcy mieszkańców. Pominięcie mniejszych ośrodków nie powinno mieć istotnego wpływu na miejsce poszczególnych aglomeracji w hierarchii.

Ogółem znaleziono 14 zespołów miast: 6 konurbacji i 8 zespołów jednoośrodkowych. Szczegóły przedstawia tabela 31.

Tabela 31. Zespoły miast

Miasta tworzące zespół	Inne miasta należące do zespołu
Bielsko-Biała	Czechowice-Dziedzice
Bytom, Gliwice, Katowice, Sosnowiec i Zabrze	Będzin, Chorzów, Czeladź, Dąbrowa Górnicza, Jaworzno, Knurów, Łaziska Górne, Mikołów, Mysłowice, Piekary Śląskie, Pyskowice, Radzionków, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy
Gdańsk i Gdynia	Pruszcz Gdański, Reda, Rumia, Sopot
Jastrzębie Zdrój i Rybnik	Czerwionka-Leszczyny, Pszów, Radlin, Rydułtowy, Wodzisław Śląski, Żory
Kraków	Skawina, Wieliczka
Lublin	Świdnik
Łódź	Aleksandrów Łódzki, Konstancynów Łódzki, Pabianice, Zgierz
Myszków i Zawiercie	
Poznań	Luboń, Swarzędz
Sandomierz i Tarnobrzeg	
Sieradz i Zduńska Wola	Łask
Szczecin	Police
Wałbrzych	Świdnica
Warszawa	Błonie, Brwinów, Grodzisk Mazowiecki, Józefów, Kobyłka, Konstancin-Jeziorna, Legionowo, Łomianki, Marki, Milanówek, Otwock, Piaseczno, Piastów, Pruszków, Sulejówkę, Wołomin, Ząbki, Zielonka

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS i programu *Mapy Google*

Według przyjętych wyżej zasad konurbacje Katowic i Rybnika są oddzielnymi zespołami miejskimi, mimo iż w literaturze bywają uznawane są za jeden tego rodzaju organizm. Podział do celów niniejszej pracy wynika również z wielkości tych jednostek. Sam zespół Katowic posiada ponad 2 miliony mieszkańców, przez co – nawet liczony bez zaplecza – w modelu mniejszych województw plasowałby się przy górnej granicy dopuszczalnej wielkości. To stwierdzenie będzie też przyczynkiem do podziału konurbacji śląsko-dąbrowskiej w etapie budowy okręgów.

Powyższe ustalenia pozwalają na określenie hierarchii ośrodków węzłowych – miast i zespołów miejskich. Zabieg niniejszy został przeprowadzony dla ośrodków powyżej 50 tysięcy mieszkańców. Istnieje 65 takich ośrodków; przedstawia je tabela 32. Po obliczeniu przyrostu procentowego wielkości pomiędzy sąsiadującymi w tabeli ośrodkami można podzielić je na klasy, przyjmując ich granice tam, gdzie ów przyrost jest stosunkowo duży.

W obrębie klasy I przyrost wielkości pomiędzy zespołem Łodzi a zespołem Warszawy jest znacznie wyższy niż wartości dalej wzięte jako graniczne między przedziałami. Jednak wydzielenie klasy posiadającej w swym składzie tylko dwa ośrodki jawi się jako bezcelowe z punktu widzenia potrzeb dalszej części pracy. Problem wyjątkowej wielkości dwóch największych zespołów miejskich powróci podczas doboru ośrodków okręgowych.

Tabela 32. Ośrodki węzłowe – miasta i zespoły miast – powyżej 50 tysięcy mieszkańców według wielkości (2008)

Klasa	Ośrodek węzłowy	Ludność	Przyrost (%)
I pow. 500 tys.	Bytom, Gliwice, Katowice, Sosnowiec i Zabrze	2 259 423	4
	Warszawa	2 179 271	140
	Łódź	908 491	10
	Gdańsk i Gdynia	827 335	6
	Kraków	777 407	25
	Wrocław	622 908	3
	Poznań	606 095	40
II 150-500 tys.	Szczecin	433 106	1
	Jastrzębie Zdrój i Rybnik	429 830	12
	Lublin	382 632	7
	Bydgoszcz	356 027	22
	Białystok	292 049	22
	Częstochowa	239 034	6
	Radom	225 194	7
	Bielsko-Biała	210 272	3
	Kielce	204 431	2
	Toruń	201 090	10
	Wałbrzych	182 972	8
	Olsztyn	169 507	3
	Rzeszów	164 697	30
III 90-150 tys.	Elbląg	126 381	1
	Płock	125 416	0
	Gorzów Wielkopolski	125 017	2
	Opole	122 105	3
	Wrocław	118 243	3
	Tarnów	114 987	0
	Zielona Góra	114 931	7
	Kalisz	107 153	0
	Sieradz i Zduńska Wola	106 757	2
	Koszalin	105 107	1
	Legnica	104 324	6
	Grudziądz	98 608	2
	Słupsk	96 933	13

Ciąg dalszy			
Klasa	Ośrodek węzłowy	Ludność	Przyrost (%)
IV 50-90 tys.	Myszków i Zawiercie	85 692	1
	Jelenia Góra	85 096	1
	Nowy Sącz	84 578	6
	Konin	79 739	2
	Piotrków Trybunalski	78 495	3
	Inowrocław	76 332	0
	Siedlce	76 159	1
	Lubin	75 676	1
	Piła	74 597	0
	Sandomierz i Tarnobrzeg	74 596	2
	Ostrowiec Świętokrzyski	73 148	1
	Ostrów Wielkopolski	72 572	4
	Stargard Szczeciński	70 042	1
	Gniezno	69 667	0
	Suwałki	69 391	1
	Głogów	68 592	1
	Chełm	67 673	2
	Tomaszów Mazowiecki	66 172	0
	Zamość	66 069	0
	Przemyśl	66 067	1
	Kędzierzyn-Koźle	65 243	0
	Stalowa Wola	65 093	2
	Leszno	63 670	2
	Łomża	62 678	2
	Bełchatów	61 477	0
	Mielec	61 404	2
	Tczew	60 029	5
	Biała Podlaska	57 019	0
Racibórz	56 744	0	
Elk	56 732	6	
Ostrołęka	53 712	2	
Starachowice	52 705	8	
V	Skierniewice	48 879	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych GUS

4.2.2. ROZPOZNANIE STRUKTURY HISTORYCZNEJ KRAJU

Rozpoznanie struktury historycznej kraju miało miejsce dla dwóch okresów, w których ustrój terytorialny obecnych ziem polskich był ustabilizowany. Są to czasy I Rzeczypospolitej – do pierwszego rozbioru, oraz lata 1816-1912. W części kraju stanowiącej dawne ziemie I Rzeczypospolitej wyróżnione zostają następujące krainy historyczne – dzielnice:

- Wielkopolska wraz z Kujawami z Ziemią Dobrzyńską
oraz z Ziemią Łęczycko-Sieradzką,
- Małopolska i Kresy,
- Mazowsze,
- Prusy Królewskie bez Warmii,
- Prusy Książęce i Warmia.

Pod pojęciem Kresów rozumiane są tutaj koronne ziemie ruskie oraz Wielkie Księstwo Litewskie. Powiązanie ziem ruskich z Małopolską uzasadnia się tym, iż wchodziły one w skład prowincji małopolskiej w szerszym znaczeniu tego pojęcia. Natomiast co do Wielkiego Księstwa Litewskiego – w obecnych granicach państwa polskiego znalazły się stosunkowo niewielkie jego fragmenty, w dodatku w większości stanowiące ziemie etnicznie polskie bądź ruskie. Z punktu widzenia potrzeb tworzenia nowego podziału terytorialnego nie jest konieczne dodatkowe odróżnianie ich od ziem ruskich.

Z kolei Warmię powiązano w jedną krainę z Prusami Książęcymi, jako że stanowi ona w nich quasi-enklawę. Ponadto – nieco wyprzedzając ciąg rozważań – dodać można, iż w Prusach Książęcych nie ma żadnego miasta, które kwalifikowałoby się do roli ośrodka regionalnego. Traktowanie rozłączne tych krain, jakkolwiek uzasadnione historycznie, skomplikowałoby procedurę tworzenia podziału nie wpływając na jego ostateczny kształt.

Dla okresu staropolskiego na ziemiach zachodnich określono następujące krainy:

- Śląsk wraz z okręgiem Świebodzina oraz z Łużycami,
- Pomorze Zachodnie wraz z księstwami bytowskim i lęborskim,
- Nowa Marchia – jako obszar pozostały pomiędzy Pomorzem Zachodnim a Śląskiem.

Dla drugiego rozważanego okresu – 1816-1912 – jako odrębne dzielnice brano pod uwagę istniejące wówczas jednostki państwowe:

- Królestwo Polskie,
- Królestwo Prus,
- Cesarstwo Austriackie / Monarchia Austro-Węgierska,
- Cesarstwo Rosyjskie (obwód białostocki).

Przez nałożenie na siebie podziałów z obu okresów powstaje mapa historycznych dzielnic Polski. Ilekroć jest mowa o związkach historycznych na szczeblu dzielnicowym, jest to odwołanie do poniższego zestawienia (pogrubiono nazwy stosowane w tekście):

- **Wielkopolska** (część w Królestwie Prus),
- **Wielkopolska – Królestwo Polskie** (XIX w.),
- **Prusy Królewskie** (bez Warmii),
- **Prusy Książęce i Warmia**,
- **Mazowsze**,
- **Kresy – północne** (część na północ od obwodu białostockiego),
- **Obwód białostocki**,
- **Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie** (XIX w.),
- **Małopolska i Kresy – południowe** (część w Monarchii Austro-Węgierskiej),
- **Śląsk Cieszyński**,
- **Śląsk** (z okręgiem Świebodzina oraz z Łużycami, bez Śląska Cieszyńskiego),
- **Pomorze Zachodnie** (z księstwami bytowskim i lęborskim),
- **Nowa Marchia** (jako pozostałe terytorium między Śląskiem a Pomorzem Zachodnim).

4.3. ETAP POŚREDNI I: BUDOWA OKRĘGÓW

4.3.1. WYBÓR RDZENI OKRĘGÓW

Na rdzenie okręgów wybrano ośrodki węzłowe wyróżniające się wielkością wśród miast powiatowych. Podłożem teoretycznym tegoż wyboru były ustalenia zawarte w literaturze przedmiotu. A. Stasiak (1994) jako węzły regionalne lub subregionalne widzi miasta wielkości co najmniej 50 tysięcy mieszkańców, przyjętej, jak sam zaznacza, uznaniowo. Z kolei P. Eberhardt (1994) dzieląc sieć osadniczą Polski na sześć poziomów, do poziomu III – podregionalnego zalicza wszystkie ówczesne miasta wojewódzkie oraz kilka porównywalnych z nimi innych ośrodków. Daje to liczbę nieco ponad 50 węzłów.

J. Kołodziejcki i A. Stasiak (1986) rysują okręgi oddziaływania wokół miast – 25 i 50 km. Można zakładać, iż mniejszy z nich będzie odpowiadał obszarowi najsilniejszego oddziaływania miasta, określanego strefą podmiejską. Promień 50 km można rozpatrywać jako potencjalny zasięg oddziaływania ośrodka okręgowego. Oddziaływanie może sięgnąć tej

odległości, o ile nie nałoży się z oddziaływaniem ośrodka sąsiedniego. Odległość tę wykorzystano do wyznaczenia obszarów niedoboru ośrodków.

Poszukiwanie ośrodków okręgowych odbyło się w kilku krokach. W pierwszym za ośrodki okręgowe uznano wszystkie miasta bądź zespoły miast liczące powyżej 50 tysięcy mieszkańców. Są to ośrodki z klas I-IV określonych w tabeli 32 – w liczbie 65.

Tutaj powraca problem, iż dwie największe polskie aglomeracje wyraźnie odcinają się wielkością od reszty ośrodków. Licząc po ponad dwa miliony mieszkańców same spełniają przyjmowane w literaturze warunki minimalnej wielkości województwa. Po dołączeniu zaś ciężających do nich obszarów okaże się, iż przekraczają zakładane górne granice wielkości w modelu mniejszych województw. Należy zatem w tym miejscu rozważyć możliwość podziału dwu największych aglomeracji. Oczywiście rozbitcie zespołu miast w pośrednim etapie tworzenia podziału terytorialnego nie wyklucza ponownego jego połączenia w dalszych etapach, zależnie od przyjętych zasad.

Aglomeracja Warszawy jest jednoośrodkowym i jednorodnym historycznie zespołem miast. Trudno zatem znaleźć jakiegokolwiek rozsądne zasady jej ewentualnego podziału. Dlatego zespół miejski Warszawy, mimo swojej wielkości, traktowany będzie jednak jako jeden ośrodek węzłowy. Inaczej przedstawia się sytuacja konurbacji Katowic i Sosnowca. Posiada ona pięć głównych ośrodków, a ponadto składa się z dwu części o odmiennej tożsamości historycznej. Średniowieczna granica śląsko-małopolska utrzymana została jako granica państwowa aż do roku 1914. Jako granica województw obowiązywała także w okresie międzywojennym. Wobec istnienia oczywistej zasady podziału w konurbacji zostały wyróżnione dwa zespoły miast. Pierwszy to: Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze. Głównym węzłem drugiego zespołu jest Sosnowiec, dla którego ośrodkiem alternatywnym staje się Dąbrowa Górnicza. Zatem jest to zespół Dąbrowy Górniczej i Sosnowca, do którego należą ponadto Będzin, Czeladź i Jaworzno.

Kolejny krok w poszukiwaniu rdzeni okręgów to sprawdzenie, czy cały obszar kraju pokryty jest zasięgami oddziaływania wyróżnionych ośrodków. W uproszczony sposób można to zbadać rysując okręgi o promieniu 50 km wokół dotychczas wybranych miast. Największe obszary poza zasięgiem tych ośrodków znajdują się na pograniczu Wielkopolski, Pomorza Gdańskiego i Pomorza Zachodniego oraz w północnej części Mazowsza.

Jako potencjalne dodatkowe rdzenie rozważono ośrodki z przedziału 35-50 tysięcy mieszkańców, po kolei począwszy od największego. Jest to grupa 36 miast, a zatem posiada liczebność zbliżoną do IV klasy (50-90 tysięcy) z tabeli 32. Poszukiwano takich ośrodków, których odległość drogowa od najbliższego wcześniej wyróżnionego ośrodka okręgowego

wynosi co najmniej 60 km, co odpowiada w przybliżeniu 50 km w linii prostej. Dodatkowym warunkiem jest, iż taki ośrodek musi leżeć w odległości co najmniej 30 km od granicy państwa. Poszukiwane są wszakże ośrodki posiadające duże zaplecza.

Ośrodkami spełniającymi powyższe wymagania są kolejno – od największego – Skierniewice, Ciechanów, Chojnice i Szczecinek. W przypadku Szczecinka sprawdzono także odległość od wcześniej zakwalifikowanych sąsiednich Chojnic. Jako położone zbyt blisko granicy państwa odrzucono Sanok i Świnoujście. Wybrane w ten sposób ośrodki znajdują się w trzech rozpoznanych wyżej obszarach niedoboru. Po dodaniu niniejszych czterech miast oraz zespołu Dąbrowy Górniczej i Sosnowca lista liczy 70 ośrodków okręgowych. Przy przewidywanej liczbie województw – od kilkunastu do dwudziestu kilku – na województwo przypadać będzie średnio około 3-5 okręgów, co wydaje się przemawiać za trafnością niniejszego doboru.

4.3.2. USTALENIE GRANIC OKRĘGÓW

Na podstawie zasad określonych w ustępie 4.1.3 dokonano przyporządkowania powiatów do rdzeni – ośrodków okręgowych. Wyniki przedstawia tabela 33. Jednoznaczne jest przyporządkowanie powiatu, dla którego istnieje tylko jeden najbliższy związany historycznie rdzeń. Natomiast wymagają teraz rozpatrzenia przypadki porównywalnej odległości do dwóch lub większej liczby najbliższych rdzeni, przy wszystkich przyporządkowaniach uzasadnionych historycznie. Rozpoznano 28 takich ośrodków powiatowych. Przewidzianym krokiem w tej sytuacji jest sprawdzenie możliwości powiązania konkurencyjnych rdzeni we wspólnych okręgach. Warunki takiego powiązania to wzajemna bliskość i podstawowe związki historyczne. Warunki te spełniają:

- Bełchatów oraz Piotrków Trybunalski (Wielkopolska – Królestwo Polskie),
- Biała Podlaska oraz Siedlce (Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie),
- Chełm oraz Zamość (Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie),
- Gdańsk i Gdynia oraz Tczew (Prusy Królewskie),
- Kalisz oraz Ostrów Wielkopolski (województwo kaliskie w I Rzeczypospolitej),
- Łomża oraz Ostrołęka (Mazowsze),
- Łódź oraz Sieradz i Zduńska Wola (Wielkopolska – Królestwo Polskie).

Tabela 33. Przyporządkowanie powiatów do rdzeni okręgów

Powiat	Najbliższy rdzeń związany historycznie	Wspólna jednostka historyczna
Aleksandrów Kujawski	Inowrocław / Włocławek	województwo inowrocławskie / Wielkopolska – Królestwo Polskie
Augustów	Suwałki	Kresy – północne
Bartoszyce	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Będzin	Dąbrowa Gór. i Sosnowiec	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Białobrzegi	Radom	gubernia radomska
Białogard	Koszalin	Pomorze Zachodnie
Bielsk Podlaski	Białystok	obwód białostocki
Bieruń - Łędziny	Bytom, Gliwice, Katowice i Z.	Śląsk
Biłgoraj	Zamość	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Bochnia	Kraków / Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe
Bolesławiec	Legnica	Śląsk
Braniewo	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Brodnica	Grudziądz	Prusy Królewskie
Brzeg	Opole / Wrocław	Śląsk
Brzesko	Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe
Brzeziny	Łódź	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Brzozów	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Busko-Zdrój	Kielce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Bytów	Słupsk	Pomorze Zachodnie
Chelmno	Grudziądz	Prusy Królewskie
Chodzież	Piła	Wielkopolska
Chorzów	Bytom, Gliwice, Katowice i Z.	Śląsk
Choszczno	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia
Chrzanów	Dąbrowa Gór. i Sosnowiec	województwo krakowskie (I Rz.)
Cieszyń	Bielsko-Biała	Śląsk Cieszyński
Czarnków - Trzcianka	Piła	Wielkopolska
Czuchów	Chojnice	Prusy Królewskie
Dąbrowa Tarnowska	Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe
Dębica	Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe
Drawsko Pomorskie	Szczecinek	Pomorze Zachodnie
Drezdenko - Strzelce Kr.	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia
Działdowo	Ciechanów	Mazowsze
Dzierżoniów	Wałbrzych	Śląsk
Garwolin	Siedlce / Warszawa	gubernia siedlecka / Mazowsze
Giżycko	Elk	Prusy Książęce i Warmia
Głubczyce	Kędzierzyn-Koźle	Śląsk
Goleniów	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Golub-Dobrzyń	Toruń	Prusy Królewskie
Gołdap	Elk	Prusy Książęce i Warmia
Gorlice	Nowy Sącz	Małopolska i Kresy – południowe
Gostyń	Płock	Mazowsze
Gostyń	Leszno	Wielkopolska
Góra	Głogów	Śląsk
Grajewo	Łomża	Mazowsze
Grodzisk Mazowiecki	Skierzwice	Mazowsze
Grodzisk Wielkopolski	Poznań	Wielkopolska
Grojec	Warszawa	Mazowsze
Gryfice	Stargard Szczeciński	Pomorze Zachodnie
Gryfino	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Hajnówka	Białystok	obwód białostocki
Hrubieszów	Chelm	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Iława	Grudziądz / Olsztyn	rejencja kwidzyńska / Prusy Książęce i Warmia
Janów Lubelski	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Jarocin	Kalisz / Ostrow Wielkopolski	województwo kaliskie (I Rz.)
Jarosław	Przemysł	Małopolska i Kresy – południowe
Jasło	Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe
Jawor	Legnica	Śląsk
Jaworzno	Dąbrowa Gór. i Sosnowiec	województwo krakowskie (I Rz.)
Jędrzejów	Kielce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Kamienna Góra	Wałbrzych	Śląsk
Kamień Pomorski	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Kartuzy	Gdańsk	Prusy Królewskie
Kazimierza Wielka	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)
Kępno	Ostrow Wielkopolski	Wielkopolska
Kętrzyn	Elk / Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Kluczbork	Opole	Śląsk
Kłobuck	Częstochowa	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Kłodzko	Wałbrzych	Śląsk
Kolbuszowa	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Kolno	Łomża	Mazowsze
Koło	Konin	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Kołobrzeg	Koszalin	Pomorze Zachodnie
Końskie	Kielce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Kościerzyna	Gdańsk i Gdynia / Tczew	Prusy Królewskie
Krapkowice	Kędzierzyn-Koźle / Opole	Śląsk
Krasnystaw	Chelm / Zamość	Małopolska i Kresy – Królestwo P.

(ciąg dalszy)		
Nowy Dwór Mazowiecki	Warszawa	Mazowsze
Nowy Targ	Kraków / Nowy Sącz	Małopolska i Kresy – południowe
Nowy Tomysł	Poznań	Wielkopolska
Nysa	Opole	Śląsk
Oborniki	Poznań	Wielkopolska
Olecko	Elk	Prusy Książęce i Warmia
Olesno	Opole	Śląsk
Oleśnica	Wrocław	Śląsk
Olkusz	Dąbrowa Górnicza i Sosnowiec	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Oława	Wrocław	Śląsk
Opatów	Ostrowiec Świętokrzyski	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Opoczno	Kielce / Radom	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Opole Lubelskie	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Ostróda	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Ostrow Mazowiecka	Łomża / Ostrołęka	Mazowsze
Ostrzeszów	Ostrow Wielkopolski	Wielkopolska
Oświęcim	Bielsko-Biała	Małopolska i Kresy – południowe
Otwock	Warszawa	Mazowsze
Pabianice	Łódź	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Pałeczno	Belchatów	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Parczew	Biała Podlaska / Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Piaseczno	Warszawa	Mazowsze
Piekary Śląskie	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Pińczów	Kielce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Pisz	Elk	Prusy Książęce i Warmia
Pleszew	Kalisz / Ostrow Wielkopolski	województwo kaliskie (I Rz.)
Płońsk	Ciechanów	Mazowsze
Poddębice	Łódź / Sieradz / Zduńska Wola	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Police	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Polkowice	Lublin	Śląsk
Proszowice	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)
Prudnik	Kędzierzyn-Koźle / Opole	Śląsk
Pruszków	Warszawa	Mazowsze
Przasnysz	Ciechanów	Mazowsze
Przeworsk	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Przysucha	Radom	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Pszczyna	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Puck	Gdańsk	Prusy Królewskie
Puławy	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Pułtusk	Ciechanów	Mazowsze
Pyrzyce	Stargard Szczeciński	Pomorze Zachodnie
Racibórz	Rybnik	Śląsk
Radomsko	Belchatów / Piotrków Trybunalski	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Radziejów	Włocławek	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Radzyń	Biała Podlaska / Siedlce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Rawa Mazowiecka	Skierzwice	Mazowsze
Rawicz	Leszno	Wielkopolska
Ropczyce - Sędziszów Mp.	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Ruda Śląska	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Ryki	Lublin / Radom	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Rypin	Włocławek	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Sanok	Przemysł	Małopolska i Kresy – południowe
Sejny	Suwałki	Kresy – północne
Sejmno Krajeńskie	Chojnice	rejencja kwidzyńska
Siemianowice Śląskie	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Siemiatycze	Białystok	obwód białostocki
Sierpc	Płock	Mazowsze
Skarżysko-Kamienna	Starachowice	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Sławno	Słupsk	Pomorze Zachodnie
Słubice	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia
Słupca	Konin	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Sochaczew	Skierzwice	Mazowsze
Sokołów Podlaski	Siedlce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Sokółka	Białystok	obwód białostocki
Sopot	Gdańsk	Prusy Królewskie
Starogard Gdański	Tczew	Prusy Królewskie
Staszów	Sandomierz i Tarnobrzeg	woj. sandomierskie (I Rz.)
Strzelce Opolskie	Kędzierzyn-Koźle	Śląsk
Strzeliń	Wrocław	Śląsk
Strzyżów	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Sucha Beskidzka	Bielsko-Biała / Kraków	Małopolska i Kresy – południowe
Sulęcín	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia
Szamotuły	Poznań	Wielkopolska
Szczytno	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Sztum	Tczew	Prusy Królewskie
Szydłowiec	Radom / Starachowice	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Śrem	Poznań	Wielkopolska
Środa Śląska	Wrocław	Śląsk
Środa Wielkopolska	Poznań	Wielkopolska

Kraśnik	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Krosno	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Krosno Odrzańskie	Zielona Góra	Śląsk
Krotoszyn	Ostrów Wielkopolski	Wielkopolska
Kuino	Płock	Mazowsze
Kwidzyn	Grudziądz	rejencja kwidzyńska
Legionowo	Warszawa	Mazowsze
Lesko	Przemysł	Małopolska i Kresy – południowe
Leżajsk	Rzeszów / Stalowa Wola	Małopolska i Kresy – południowe
Lębork	Ślupsk	Pomorze Zachodnie
Lidzbark Warmiński	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Limanowa	Nowy Sącz	Małopolska i Kresy – południowe
Lipno	Wrocław	Wielkopolska - Królestwo Polskie
Lipsko	Ostrowiec Świętokrzyski	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Lubaczów	Przemysł	Małopolska i Kresy – południowe
Lubań	Jelenia Góra	Śląsk
Lubartów	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Lubliniec	Bytom, Gliwice, Katowice i Z.	Śląsk
Lwówek	Jelenia Góra	Śląsk
Łańcut	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Łask	Sieradz i Zduńska Wola	Wielkopolska - Królestwo Polskie
Łęczna	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Łęczyca	Łódź	Wielkopolska - Królestwo Polskie
Łobez	Stargard Szczeciński	Pomorze Zachodnie
Łosice	Siedlce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Łowicz	Skierniewice	Mazowsze
Łuków	Siedlce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Maków Mazowiecki	Ciechanów	Mazowsze
Malbork	Tczew	Prusy Królewskie
Miechów	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)
Międzychód	Poznań	Wielkopolska
Międzyrzecz	Poznań	Wielkopolska
Mikołów	Bytom, Gliwice, Katowice i Z.	Śląsk
Milicz	Wrocław	Śląsk
Mińsk Mazowiecki	Warszawa	Mazowsze
Mława	Ciechanów	Mazowsze
Mogilno	Gniezno / Inowrocław	Wielkopolska
Mońki	Białystok	obwód białostocki
Mragowo	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Mysłowice	Katowice	Śląsk
Myślenice	Kraków	Małopolska i Kresy – południowe
Myślibórz	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia
Nakło nad Notecią	Bydgoszcz	Wielkopolska
Namysłów	Opole / Wrocław	Śląsk
Nidzica	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Nisko	Stalowa Wola	Małopolska i Kresy – południowe
Nowa Sól	Zielona Góra	Śląsk
Nowe Miasto Lubawskie	Grudziądz	Prusy Królewskie
Nowy Dwór Gdański	Elbląg	Prusy Królewskie

Świdnica	Wałbrzych	Śląsk
Świdnik	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Świdwin	Koszalin	Pomorze Zachodnie
Świebodzin	Zielona Góra	Śląsk
Świecie	Grudziądz	Prusy Królewskie
Świętochłowice	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Świnoujście	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Tarnowskie Góry	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Tomaszów Lubelski	Zamość	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Trzebnica	Wrocław	Śląsk
Tuchola	Chojnice	Prusy Królewskie
Turek	Konin	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Tychy	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk
Ustrzyki Dolne	Przemysł	Małopolska i Kresy – południowe
Wadowice	Bielsko-Biała	Małopolska i Kresy – południowe
Wałcz	Piła	Wielkopolska
Wałbrzeźno	Grudziądz	Prusy Królewskie
Wągrowiec	Gniezno	Wielkopolska
Wejherowo	Gdańsk	Prusy Królewskie
Węgorzewo	Elk	Prusy Książęce i Warmia
Węgrów	Siedlce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Wieliczka	Kraków	Małopolska i Kresy – południowe
Wieluń	Sieradz i Zduńska Wola	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Wieruszów	Kalisz / Sieradz i Zduńska Wola	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Włodawa	Chelm	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Włoszczowa	Kielce	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Wodzisław Śląski	Rybnik	Śląsk
Wolsztyn	Leszno	Wielkopolska
Wołomin	Warszawa	Mazowsze
Wołów	Legnica / Wrocław	Śląsk
Września	Gniezno	Wielkopolska
Wschowa	Leszno	Wielkopolska
Wysokie Mazowieckie	Białystok / Łomża	woj. podlaskie / gubernia łomżyńska
Wyszków	Warszawa	Mazowsze
Zakopane	Kraków / Nowy Sącz	Małopolska i Kresy – południowe
Zambrów	Łomża	Mazowsze
Ząbkowice Śląskie	Wałbrzych	Śląsk
Zgierz	Łódź	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Zgorzelec	Jelenia Góra	Śląsk
Zlotoryja	Legnica	Śląsk
Złotów	Piła	Wielkopolska
Zwoleń	Radom	Małopolska i Kresy – Królestwo P.
Żagań	Zielona Góra	Śląsk
Żary	Zielona Góra	Śląsk
Żnin	Bydgoszcz / Gniezno / Inowrocław	Wielkopolska
Żory	Rybnik	Śląsk
Żuromin	Ciechanów / Płock	Mazowsze
Żyrardów	Skierniewice	Mazowsze
Żywiec	Bielsko-Biała	Małopolska i Kresy – południowe

Źródło: opracowanie własne

Wśród nadal niejednoznacznych przyporządkowań różnica klasy ośrodków rdzeniowych daje następujące rozstrzygnięcia:

- Bochnia, Nowy Targ, Sucha Beskidzka i Zakopane do okręgu Krakowa,
- Brzeg, Namysłów i Wołów do okręgu Wrocławia,
- Garwolin do okręgu Warszawy,
- Iława i Kętrzyn do okręgu Olsztyna,
- Krapkowice i Prudnik do okręgu Opola,
- Leżajsk do okręgu Rzeszowa,
- Parczew do okręgu Lublina,
- Szydłowiec do okręgu Radomia,
- Wysokie Mazowieckie do okręgu Białegostoku,
- Żnin do okręgu Bydgoszczy,
- Żuromin do okręgu Płocka.

Pozostają cztery przypadki, w których każdy ośrodek przyporządkowywany ma w równej odległości dwa ośrodki okręgowe tej samej klasy. Należy je rozstrzygnąć według silniejszych związków historycznych. Wspólna przynależność do historycznej jednostki terytorialnej rozstrzyga w trzech przypadkach:

- Mogilno do okręgu Gniezna (województwo gnieźnieńskie w I Rzeczypospolitej),
- Opoczno do okręgu Radomia (województwo sandomierskie, gubernia sandomierska i gubernia radomska w XIX wieku),
- Wieruszów do okręgu Sieradza i Zduńskiej Woli (województwo sieradzkie w I Rzeczypospolitej).

Wreszcie tradycja ośrodka administracji terytorialnej przesądza w dwóch przypadkach:

- Głubczyce do okręgu Raciborza (jedna z dwu stolic księstwa opolsko-raciborskiego),
- Ryki do okręgu Lublina (siedziba władz jednostek szczebla regionalnego w latach 1474-1795 oraz 1810-1999).

Wyodrębnione 63 okręgi przedstawia tabela 34. Po ustaleniu granic okręgów stwierdzono obecność następujących ośrodków alternatywnych:

- Skarżysko-Kamienna w okręgu Starachowic,
- Żyrardów w okręgu Skierniewic.

Tabela 34. Okręgi – jednostki składowe do budowy regionów

Okręg	Inne powiaty przyporządkowane	Wspólna jednostka historyczna	Ludność
Bełchatów i Piotrków Tryb.	Pajęczno, Radomsko	Wielkopolska – Królestwo Polskie	454 689
Biała Podl. i Siedlce	Łosice, Łuków, Radzyń, Sokółów Podlaski, Węgrów	Małopolska i Kresy – Królestwo P.	655 979
Białystok	Bielsk Podlaski, Hajnówka, Mońki, Siemiatycze, Sokółka, Wysokie Mazowieckie	obwód białostocki	759 935
Bielsko-Biała	Cieszyn, Oświęcim, Wadowice, Żywiec	Śląsk Cieszyński / / Małopolska i Kresy – południowe	961 482
Bydgoszcz	Nakło, Żnin	Wielkopolska	613 486
Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Bieruń - Łęczyny, Chorzów, Lubliniec, Mikołów, Mysłowice, Piekary Śląskie, Pszczyna, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy	Śląsk	2 105 681
Chełm i Zamość	Biłgoraj, Hrubieszów, Krasnostaw, Tomaszów Lubelski, Włodawa	Małopolska i Kresy – Królestwo P.	695 134
Chojnice	Człuchów, Sępólno Krajeńskie, Tuchola	rejencja kwidzyńska	239 751
Ciechanów	Maków Mazowiecki, Mława, Płońsk, Przasnysz, Pułtusk	Mazowsze	402 224
Częstochowa	Kłobuck	Małopolska i Kresy – Królestwo P.	458 830
Dąbrowa Górnicza i Sosnowiec	Będzin, Chrzanów, Jaworzno, Olkusz	województwo krakowskie (I Rzeczypospolita)	839 267
Elbląg	Nowy Dwór Gdański	Prusy Królewskie	219 116
Elk	Giżycko, Gołdap, Olecko, Pisz, Węgorzewo	Prusy Książęce i Warmia	285 780
Gdańsk, Gdynia i Tczew	Kartuzy, Kościerzyna, Malbork, Sopot, Starogard Gdański, Sztum, Wejherowo	Prusy Królewskie	1 616 693
Głogów	Góra	Śląsk	124 863
Gniezno	Mogilno, Wągrowiec, Września	Wielkopolska	332 056
Gorzów Wielkopolski	Choszczno, Drezdenko i Strzelce Krajeńskie, Myślibórz, Słubice, Sulęcín	Nowa Marchia	443 147
Grudziądz	Brodnica, Chełmno, Kwidzyn, Nowe Miasto Lubawskie, Świecie, Wąbrzeźno	Prusy Królewskie	615 707

Inowrocław		Wielkopolska	165 021
Jastrzębie Zdrój i Rybnik	Wodzisław Śląski, Żory	Śląsk	528 813
Jelenia Góra	Lubań, Lwówek Śląski, Zgorzelec	Śląsk	347 462
Kalisz i Ostrów W.	Jarocin, Kępno, Krotoszyn, Ostrzeszów, Pleszew	województwo kaliskie (I Rz.)	670 071
Kędzierzyn-Koźle	Strzelce Opolskie	Śląsk	180 523
Kielce	Busko Zdrój, Jędrzejów, Końskie, Pińczów, Włoszczowa	Małopolska i Kresy – Królestwo P.	742 651
Konin	Koło, Słupca, Turek	Wielkopolska – Królestwo Polskie	438 005
Koszalin	Białogard, Kołobrzeg, Świdwin	Pomorze Zachodnie	344 166
Kraków	Bochnia, Kazimierza Wielka, Miechów, Myślenice, Nowy Targ, Proszowice, Sucha Beskidzka, Wieliczka, Zakopane	województwo krakowskie (I Rzeczpospolita)	1 775 508
Legnica	Bolesławiec, Jawor, Złotoryja	Śląsk	344 733
Leszno	Gostyń, Kościan, Rawicz, Wolsztyn, Wschowa	Wielkopolska	423 899
Lubin	Polkowice	Śląsk	167 376
Lublin	Janów Lubelski, Kraśnik, Lubartów, Łęczna, Opole Lubelskie, Parczew, Puławy, Ryki, Świdnik	Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie	1 129 494
Łomża i Ostrołęka	Grajewo, Kolno, Ostrów Mazowiecka, Zambrów	Mazowsze	462 699
Łódź, Sieradz i Zduńska Wola	Brzeziny, Łask, Łęczyca, Pabianice, Poddębice, Wieluń, Wieruszów, Zgierz	Wielkopolska – Królestwo Polskie	1 575 755
Mielec		Małopolska i Kresy – południowe	134 636
Myszków i Zawiercie		Małopolska i Kresy – Królestwo P.	195 940
Nowy Sącz	Gorlice, Limanowa	Małopolska i Kresy – południowe	519 333
Olsztyn	Bartoszyce, Braniewo, Działdowo, Iława, Kętrzyn, Lidzbark Warmiński, Mrągowo, Nidzica, Ostróda, Szczytno	Prusy Książęce i Warmia	825 035
Opole	Kluczbork, Krapkowice, Nysa, Olesno, Prudnik	Śląsk	664 506
Ostrowiec Święt.	Lipsko, Opatów	Małopolska i Kresy – Królestwo P.	208 553
Piła	Chodzież, Czarnków i Trzcianka, Wałcz, Złotów	Wielkopolska	396 536
Płock	Gostynin, Kutno, Sierpc, Żuromin	Mazowsze	477 599
Poznań	Grodzisk Wielkopolski, Międzychód, Międzyrzecz, Nowy Tomysł, Oborniki, Szamotuły, Śrem, Środa Wielkopolska	Wielkopolska	1 332 874
Przemyśl	Jarosław, Lesko, Lubaczów, Sanok, Ustrzyki Dolne	Małopolska i Kresy – południowe	463 388
Racibórz	Głubczyce	Śląsk	160 502
Radom	Białobrzegi, Kozienice, Opoczno, Przysucha, Szydłowiec, Zwoleń	gubernia radomska	668 682
Rzeszów	Brzozów, Krosno, Leżajsk, Łańcut, Kolbuszowa, Przeworsk, Ropczyce i Sędziszów Małopolski, Strzyżów	Małopolska i Kresy – południowe	979 738
Sandomierz i Tarnobrzeg	Staszów	województwo sandomierskie (I Rzeczpospolita)	259 801
Skarżysko-Kamienna i Starachowice		Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie	173 471
Skierniewice i Żyrardów	Łowicz, Rawa Mazowiecka, Sochaczew	Mazowsze	376 742
Słupsk	Bytów, Lębork, Sławno	Pomorze Zachodnie	389 334
Stalowa Wola	Nisko	Małopolska i Kresy – południowe	176 646
Stargard Szczeciński	Gryfice, Łobez, Pyrzyce	Pomorze Zachodnie	260 369
Suwałki	Augustów, Sejny	Kresy – północne	185 726
Szczecin	Goleniów, Gryfino, Kamień Pomorski, Police, Świnoujście	Pomorze Zachodnie	719 490
Szczecinek	Drawsko Pomorskie	Pomorze Zachodnie	136 054
Tarnów	Brzesko, Dąbrowa Tarnowska, Dębica, Jasło	Małopolska i Kresy – południowe	711 075
Tomaszów Maz.		Wielkopolska – Królestwo Polskie	121 039
Toruń	Golub-Dobrzyń	Prusy Królewskie	340 130
Wałbrzych	Dzierżoniów, Kamienna Góra, Kłodzko, Świdnica, Ząbkowice Śl.	Śląsk	726 487
Warszawa	Garwolin, Grodzisk Maz., Grójec, Legionowo, Mińsk Maz., Nw. Dwór Maz., Otwock, Piaseczno, Pruszków, Wołomin, Wyszaków	Mazowsze	3 109 605
Włocławek	Aleksandrów Kujawski, Lipno, Radziejów, Rypin	Wielkopolska – Królestwo Polskie	414 187
Wrocław	Brzeg, Namysłów, Oleśnica, Oława, Milicz, Strzelin, Środa Śląska, Trzebnica, Wołów	Śląsk	1 300 123
Zielona Góra	Krosno Odrzańskie, Nowa Sól, Świebodzin, Żagań, Żary	Śląsk	588 179

Źródło: opracowanie własne

4.4. ETAP POŚREDNI II: BUDOWA REGIONÓW

4.4.1. WYBÓR RDZENI REGIONÓW

Regiony to jednostki węzłowe tworzone wokół ośrodków regionalnych, potencjalnie wojewódzkich. Jak pisano w ustępie 2.2.3, w literaturze przeważa pogląd, iż minimalną wielkością miasta wojewódzkiego jest 100 tysięcy mieszkańców. Taka jest też praktyka obecnego podziału terytorialnego. Oczywiście dokładna wysokość tego proggu jest umowna. W klasyfikacji ośrodków miejskich (tabela 32) liczba 100 tysięcy nie wyróżnia się jako szczególna granica. Granicą między klasami III a IV jest natomiast pobliska wartość 90 tysięcy mieszkańców. Dlatego ta liczba została uznana za minimum wielkości ośrodka regionalnego. Jako dodatkowy warunek przyjęto, iż w przypadku zespołu miast tę minimalną liczbę ludności musi posiadać samodzielnie przynajmniej jedno miasto. Odrzucony został w ten sposób jeden ośrodek z klasy III – zespół Sieradza i Zduńskiej Woli. Ostatecznie otrzymano listę 34 ośrodków regionalnych, z których najmniejsze to Grudziądz i Słupsk, liczące po nieco poniżej 100 tysięcy mieszkańców. Utrzymany zostaje podział konurbacji Katowic i Sosnowca na dwa ośrodki węzłowe, jak w przypadku rdzeni okręgów.

4.4.2. USTALENIE GRANIC REGIONÓW

W odróżnieniu od etapu budowy okręgów, tworzenie regionów i województw zaczyna się od określenia przyporządkowań dopuszczalnych. Dopuszczalne przyporządkowania okręgów do rdzeni regionalnych zamieszczono w tabeli 35. Oczywiście pominięto okręgi, w których znajdują się rdzenie. W nazwach rdzeni stanowionych przez zespoły miejskie wymieniono tylko największe miasto danego zespołu. Jeśli przyporządkowanie dopuszczalne wskazuje rdzeń, którego okręg liczy ponad 2 miliony mieszkańców, poprzedzono go w tabeli znakiem „~”. Wiąże się to z górnym ograniczeniem wielkości jednostek w wariacie województw mniejszych.

Zgodnie z zasadą określoną w ustępie 4.1.3, w przypadku okręgu Sandomierza i Tarnobrzega tożsamość historyczną wyznacza pierwsze z tych miast. Sandomierz był znaczącym ośrodkiem w okresie staropolskim, zaś XIX-wieczne jednostki regionalne nawiązywały terytorialnie i symbolicznie do dawnego regionu sandomierskiego. Tarnobrzeg natomiast jest miastem o bez porównania mniejszej tradycji historycznej; jego rozwój przypada przede wszystkim na drugą połowę XX wieku.

Tabela 35. Dopuszczalne przyporządkowania okręgów do rdzeni regionów

Okręg	Dopuszczalne przyporządkowanie		
	Najbliższy rdzeń	Rdzeń najsilniej związany historycznie	Wspólna jednostka historyczna
Bełchatów i Piotrków Trybunalski	Łódź	Łódź	Wielkopolska – Królestwo Polskie
Biała Podlaska i Siedlce	Lublin / ~ Warszawa	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie
Chełm i Zamość	Lublin	Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie
Chojnice	Bydgoszcz	Grudziądz	Prusy Królewskie
Ciechanów	~ Warszawa	~ Warszawa	Mazowsze
Elk	Białystok	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Głogów	Legnica / Zielona Góra	Legnica / Zielona Góra	rejencja legnicka
Gniezno	Poznań	Bydgoszcz / Poznań	rejencja bydgoska / Wielkopolska ścisła
Inowrocław	Toruń	Bydgoszcz	Kujawy
Jelenia Góra	Legnica / Wałbrzych	Legnica	rejencja legnicka
Kędzierzyn-Koźle	~ Katowice / Rybnik	~ Katowice / Opole / Rybnik	Śląsk
Konin	Kalisz	Kalisz	województwo kaliskie (I Rzeczpospolita)
Leszno	Poznań	Poznań	Wielkopolska
Lubin	Legnica	Legnica	rejencja legnicka
Łomża i Ostrołęka	Białystok	~ Warszawa	Mazowsze
Mielec	Tarnów	Tarnów	Małopolska
Myszków i Zawiercie	Sosnowiec	Częstochowa / Sosnowiec	województwo krakowskie (I Rz.)
Nowy Sącz	Tarnów	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)
Ostrowiec Świętokrzyski	Kielce / Radom	Radom	gubernia radomska
Piła	Bydgoszcz / Poznań	Bydgoszcz / Poznań	rejencja bydgoska / Wielkopolska ścisła
Przemyśl	Rzeszów	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Racibórz	Rybnik	~ Katowice / Opole / Rybnik	Śląsk
Sandomierz i Tarnobrzeg	Kielce / Rzeszów / / Tarnów	Kielce	województwo sandomierskie (I Rz.), Królestwo Polskie (XIX w.)
Skarżysko-Kamienna i Starachowice	Kielce / Radom	Radom	gubernia radomska
Skierniewice i Żyrardów	~ Warszawa	~ Warszawa	Mazowsze
Stalowa Wola	Rzeszów	Rzeszów	Małopolska i Kresy – południowe
Stargard Szczeciński	Szczecin	Szczecin	rejencja szczecińska
Suwałki	Białystok	Białystok	I Rzeczpospolita
Szczecinek	Koszalin	Koszalin	Pomorze Zachodnie
Tomaszów Maz.	Łódź	Łódź	Wielkopolska – Królestwo Polskie

Znak „~” poprzedza rdzeń, którego okręg liczy ponad 2 miliony mieszkańców.

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie tabeli można dokonać następujących przyporządkowań – gdzie ciężenie do jednego najbliższego rdzenia poparte jest najsilniejszymi związkami historycznymi:

- Bełchatów i Piotrków Trybunalski oraz Tomaszów Mazowiecki do regionu Łodzi,
- Biała Podlaska i Siedlce oraz Chełm i Zamość do regionu Lublina,
- Ciechanów oraz Skierniewice i Żyrardów do regionu Warszawy,
- Gniezno oraz Leszno do regionu Poznania,
- Konin do regionu Kalisza,
- Lubin do regionu Legnicy,
- Mielec do regionu Tarnowa,
- Myszków i Zawiercie do regionu Sosnowca,
- Przemyśl oraz Stalowa Wola do regionu Rzeszowa,

- Racibórz do regionu Rybnika,
- Stargard Szczeciński do regionu Szczecina,
- Suwałki do regionu Białegostoku,
- Szczecinek do regionu Koszalina.

Ze względu na zbyt dużą wielkość okręgu rdzeniowego – wobec istnienia alternatywnego przyporządkowania – wstrzymane zostało przyporządkowanie:

- Kędzierzyn-Koźle do regionu Katowic.

Tabela 36. Regiony i okręgi nieprzyporządkowane do regionów – jednostki składowe do budowy województw

Region / okręg	Okręgi przyporządkowane	Wspólna jednostka historyczna	Ludność
Białystok	Białystok; Suwałki	I Rzeczpospolita	945 661
Bielsko-Biała	Bielsko-Biała	Śląsk Cieszyński / / Małopolska i Kresy – południowe	961 482
Bydgoszcz	Bydgoszcz	Wielkopolska	613 486
Częstochowa	Częstochowa	Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie	458 830
Elbląg	Elbląg	Prusy Królewskie	219 116
Gdańsk	Gdańsk, Gdynia i Tczew	Prusy Królewskie	1 616 693
Gorzów Wielkopolski	Gorzów Wielkopolski	Nowa Marchia	443 147
Grudziądz	Grudziądz	Prusy Królewskie	524 789
Kalisz, Konin i Ostrów W.	Kalisz, Konin i Ostrów Wielkopolski	województwo kaliskie (I Rzeczpospolita)	1 108 176
Katowice	Bytom, Gliwice, Katowice i Zabrze	Śląsk	2 105 681
Kielce i Radom	Kielce; Ostrowiec Święt.; Radom; Sandomierz i Tarnobrzeg; Skarżysko-Kamienna i Starachowice	województwo sandomierskie (I Rzeczpospolita)	2 053 158
Koszalin	Koszalin; Szczecinek	Pomorze Zachodnie	480 220
Kraków	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)	1 775 508
Legnica, Wałbrzych i Zielona Góra	Legnica; Lubin; Głogów; Jelenia Góra; Wałbrzych	Śląsk	2 299 100
Lublin	Biała Podlaska i Siedlce; Chełm i Zamość; Lublin	Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie	2 480 607
Łódź	Bełchatów i Piotrków Trybunalski; Łódź, Sieradz i Zduńska Wola; Tomaszów Maz.	Wielkopolska – Królestwo Polskie	2 151 483
Olsztyn	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia	915 953
Opole	Opole	Śląsk	664 506
Płock	Płock	Mazowsze	477 599
Poznań	Gniezno; Leszno; Piła; Poznań	Wielkopolska	2 485 365
Rybnik	Jastrzębie Zdrój i Rybnik, Racibórz	Śląsk	689 315
Rzeszów	Przemyśl; Rzeszów; Stalowa Wola	Małopolska i Kresy – południowe	1 619 772
Słupsk	Słupsk	Pomorze Zachodnie	389 334
Sosnowiec	Dąbrowa Górna i Sosnowiec; Myszków i Zawiercie	województwo krakowskie (I Rz.)	1 035 207
Szczecin	Stargard Szczeciński; Szczecin	Pomorze Zachodnie	979 859
Tarnów	Tarnów	Małopolska i Kresy – południowe	711 075
Toruń	Toruń	Prusy Królewskie	340 130
Warszawa	Ciechanów; Skierniewice i Żyrardów; Warszawa	Mazowsze	3 888 571
Włocławek	Włocławek	Wielkopolska – Królestwo Polskie	414 187
Wrocław	Wrocław	Śląsk	1 300 123
<i>Chojnice</i>		rejencja kwidzyńska	239 751
<i>Elk</i>		Prusy Książęce i Warmia	285 780
<i>Inowrocław</i>		Wielkopolska	165 021
<i>Kędzierzyn-Koźle</i>		Śląsk	180 523
<i>Łomża i Ostrołęka</i>		Mazowsze	462 699
<i>Nowy Sącz</i>		Małopolska i Kresy – południowe	519 333

Kursywą oznaczono okręgi nieprzyporządkowane do regionów.

Źródło: opracowanie własne

Należy teraz sprawdzić, czy istnieją rdzenie, które mogłyby być powiązane we wspólnych regionach – ze względu na pokrywające się zaplecza. Warunek wzajemnej bliskości oraz wspólnej tożsamości historycznej spełniają:

- Kielce i Radom (Małopolska i Kresy – Królestwo Polskie),
- Legnica, Wałbrzych i Zielona Góra (Śląsk).

W przypadku rdzeni zbyt odległych od siebie postępowanie rozstrzygające prowadzi do następujących przyporządkowań:

- Piła do regionu Poznania,
- Sandomierz i Tarnobrzeg do regionu Kielc.

Pozostałe okręgi przechodzą do kolejnego etapu tworzenia podziału jako nieprzyporządkowane. Uzyskano ostatecznie 30 regionów oraz 6 nieprzyporządkowanych okręgów, co przedstawia tabela 36. Na szczeblu regionów rozpoznano dwa ośrodki alternatywne: Konin i Ostrów Wielkopolski w regionie Kalisza.

4.5. ETAP ZASADNICZY: BUDOWA WOJEWÓDZTW – WARIANT I

4.5.1. WYBÓR RDZENI WOJEWÓDZTW MNIEJSZYCH. OKREŚLENIE PRZYPORZĄDKOWAŃ DOPUSZCZALNYCH

Za rdzenie województw mniejszych przyjęto wszystkie ośrodki regionalne. Wobec ustalenia orientacyjnego minimum wielkości województwa na 1 milion mieszkańców, dopuszczalne przyporządkowania określono dla jednostek składowych liczących poniżej 1,2 miliona ludności. Większe regiony na pewno będą mogły stworzyć samodzielne województwa. Stosowne zestawienie zawiera tabela 37. Oczywiście jako najbliższe rdzenie pominięto tam rdzenie własne regionów. Dla niektórych przyporządkowań wskazano w nawiasach jednostki, które muszą być przyporządkowane do danego rdzenia, żeby powstające województwo zachowało zwartość terytorialną. Są to zatem przypadki przyporządkowań warunkowych. W niniejszym wariantcie – województw mniejszych – nie dopuszcza się powiększania regionów rdzeniowych, które same liczą ponad 2 miliony mieszkańców. Przyporządkowania do takich regionów, jakkolwiek możliwe w świetle innych zasad, są tutaj pominięte. Z tego też powodu nie uwzględniono połączenia regionów Bielska-

Białej i Rybnika, jako że warunkiem uzyskania zwartości jednostki byłoby powiązanie ich również z regionem Katowic.

Z tabeli wynika, iż są rdzenie, których wzajemne powiązanie jest jednoznaczne.

W drodze przyporządkowania będą musiały utworzyć wspólne regiony. Oto one:

- Częstochowa i Sosnowiec,
- Elbląg i Gdańsk,
- Koszalin i Słupsk.

Ponadto jednoznaczne jest przyporządkowanie jednego z okręgów:

- Łomża i Ostrołęka do regionu Białegostoku.

Tabela 37. Dopuszczalne przyporządkowania jednostek składowych do rdzeni województw mniejszych

Region / okręg	Dopuszczalne przyporządkowanie		
	Najbliższy rdzeń	Rdzeń najsilniej związany historycznie	Wspólna jednostka historyczna
Białystok			
Bielsko-Biała		Kraków	Monarchia Austro-Węgierska
Bydgoszcz	Toruń		
Częstochowa	Sosnowiec	Sosnowiec	Małopolska
Elbląg	Gdańsk	Gdańsk	Prusy Królewskie
Gorzów Wielkopolski	Szczecin	Szczecin	Królestwo Prus
Grudziądz	Toruń	Toruń	województwo chełmińskie (I Rz.)
Kalisz, Konin i Ostrów Wlkp.	Wrocław		
Koszalin	Słupsk	Słupsk	rejencja koszalińska
Opole	Wrocław / Rybnik (Kędzierzyn-Koźle)	Rybnik (Kędzierzyn-Koźle)	rejencja opolska
Płock	Włocławek		
Rybnik	Opole (Kędzierzyn-Koźle)	Opole (Kędzierzyn-Koźle)	rejencja opolska
Słupsk	Koszalin	Koszalin	rejencja koszalińska
Sosnowiec	Częstochowa	Częstochowa	województwo krakowskie (I Rz.), Królestwo Polskie (XIX w.)
Szczecin	Gorzów Wielkopolski	Koszalin	Pomorze Zachodnie
Tarnów	Kraków / Rzeszów	Kraków	Małopolska
Toruń	Bydgoszcz	Grudziądz	Prusy Królewskie
Włocławek	Płock / Toruń	Bydgoszcz (Toruń) / Płock	Kujawy / Królestwo P. (XIX w.)
<i>Chojnice</i>	Bydgoszcz	Grudziądz	rejencja kwidzyńska
<i>Elk</i>	Białystok	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
<i>Inowrocław</i>	Toruń	Bydgoszcz	Wielkopolska
<i>Kędzierzyn-Koźle</i>	Rybnik	Opole / Rybnik	rejencja opolska
<i>Łomża i Ostrołęka</i>	Białystok		
<i>Nowy Sącz</i>	Tarnów	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)

W nawiasie wskazano jednostkę, której przyporządkowanie warunkuje zwartość województwa.

Kursywą oznaczono okręgi nieprzyporządkowane do regionów.

Źródło: opracowanie własne

4.5.2. OKREŚLENIE WIELKOŚCI WOJEWÓDZTW MNIEJSZYCH

Najmniejsze województwo w obecnie obowiązującym podziale terytorialnym – lubuskie – liczy 1 milion mieszkańców. Wartość tę jako przybliżoną dolną granicę wielkości województwa przyjmuje A. Wróbel (1984). W pobliżu tej wartości poszukiwano minimalnej wielkości jednostki w wariacie województw mniejszych. W tabeli 38 przedstawiono regiony, których wielkość umiejscawia się w pobliżu tej granicy bądź jest od niej wyraźnie niższa. Uwzględniono już przyporządkowania dokonane przed chwilą.

Obliczono przyrosty procentowe wielkości między regionami sąsiadującymi ze sobą w zestawieniu. Porównanie tych przyrostów pozwala rozpoznać, pomiędzy którymi jednostkami rysują się progi wielkościowe. Jako potencjalna jednostka krytyczna jawi się tutaj region Tarnowa.

Tabela 38. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw mniejszych – możliwości powiększenia małych regionów

Region	Ludność	Przyrost (%)	Możliwość przyłączenia okręgów	Możliwość powiązania z regionami
Kalisz	1 108 176	13		
Szczecin	979 859	2		Gorzów Wielkopolski; Koszalin i Słupsk
Bielsko-Biała	961 482	5		
Olsztyn	915 953	5	Elk	
Koszalin i Słupsk	869 554	3		Szczecin
Tarnów	845 711	27	Nowy Sącz	
Opole	664 506	4	Kędzierzyn-Koźle	Rybnik
Rybnik	869 838	4	Kędzierzyn-Koźle	Bielsko-Biała; Opole
Bydgoszcz	613 486	17	Chojnice; Inowrocław	Toruń
Grudziądz	524 789	10	Chojnice	Toruń
Płock	477 599	8		Włocławek
Gorzów Wielkopolski	443 147	7		Szczecin
Włocławek	414 187	22		Płock; Toruń
Toruń	340 130		Inowrocław	Bydgoszcz; Grudziądz

Źródło: opracowanie własne

W tabeli pokazano także możliwości powiększenia regionów poprzez przyłączenie nieprzyporządkowanych okręgów, względnie przez powiązanie regionów między sobą. Kolejną czynnością jest próba dokonania takich przyporządkowań jednostek, by możliwie najwięcej regionów mogło utworzyć samodzielne województwa, to jest osiągnąć wielkość zbliżoną do granicznej bądź wyższą. Najwięcej możliwości powiązań widoczne jest w układzie regionów Bydgoszczy, Grudziądza i Torunia. Przyporządkowania zostaną wybrane tak, by dwie potencjalne jednostki zbliżyły się do wielkości uznanej za minimalną. Natomiast utrzymanie dwu samodzielnych jednostek Opola i Rybnika nie jest możliwe, choć po przyłączeniu okręgu Kędzierzyna-Koźla każdy z tych regionów przekracza założony próg wielkości. W tabeli przyjęto powiększenie regionu Rybnika, jako że ten rdzeń jest

wskazywany w obu rodzajach przyporządkowań dopuszczalnych dla Kędzierzyna-Koźła. Oczywiście w dalszym ciągu postępowania okręg Kędzierzyna-Koźła może zostać przyporządkowany także do regionu Opola.

Tabela 39. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw mniejszych – po powiększeniu najmniejszych regionów

Jednostka	Ludność	Przyrost (%)
Tarnów + Nowy Sącz	1 365 044	
(...)		
Kalisz	1 108 176	13
Szczecin	979 859	2
Bielsko-Biała	961 482	5
Olsztyn	915 953	3
Płock + Włocławek	891 786	3
Rybnik (ew. Opole) + Kędzierzyn-Koźle	869 838	0
Koszalin i Słupsk	869 554	1
Grudziądz + Toruń	864 919	1
Bydgoszcz + Chojnice	853 237	28
Opole	664 506	50
Gorzów Wielkopolski	443 147	

Źródło: opracowanie własne

Wobec powiększenia regionu Tarnowa jednostką krytyczną – wyznaczającą minimalną wielkość województwa – będzie region Bydgoszczy. Do jednego z dwóch najmniejszych regionów – Bydgoszczy bądź Grudziądz i Torunia – w kolejnej fazie prac zostanie dołączony okręg Inowrocławia, przez co jedna z tych jednostek przesunie się w górę zestawienia. Tutaj przyporządkowanie to nie zostało dokonane, jako że najmniejsze jednostki osiągają bardzo podobną wielkość, a tym samym wybór jednostki krytycznej nie budzi wątpliwości. Dwa rdzenie, których regiony znalazły się poniżej jednostki krytycznej, będą musiały zostać powiązane z innymi rdzeniami.

4.5.3. USTALENIE GRANIC WOJEWÓDZTW MNIEJSZYCH

Przyporządkowania przedstawione w ostatnich tabelach miały charakter rozpoznawczy. Wynikają z nich jednak przyporządkowania konieczne, które jako jedyne umożliwiają jednostkom pewnych rdzeni uzyskać minimalną wielkość:

- Grudziądz + Toruń,
- Bydgoszcz + Chojnice,
- Opole + Kędzierzyn-Koźle bądź Rybnik + Kędzierzyn-Koźle,
- Płock + Włocławek,
- Tarnów + Nowy Sącz.

Pozostaje teraz ustalić rozstrzygające przyporządkowania dla pozostałych okręgów oraz tych regionów, które nie będą tworzyć samodzielnych województw ze względu na zbyt małą wielkość. Zgodnie z założeniem dla wariantu województw mniejszych – jednostki zostaną przyporządkowane w oparciu o zasadę pierwszeństwa związków historycznych.

Tabela 40. Rozstrzygające przyporządkowanie jednostek składowych do rdzeni województw mniejszych

Region / okręg	Dopuszczalne przyporządkowanie			
	Związki funkcjonalne		Związki historyczne	
	Najbliższy rdzeń	Ośrodek wyższej klasy	Rdzeń najsilniej związany historycznie	Wspólna jednostka
Gorzów Wielkopolski	Szczecin	Szczecin	Szczecin	Królestwo Prus
Opole	Wrocław	Wrocław	Rybnik	Górny Śląsk
Rybnik	Opole	Opole	Opole	Górny Śląsk
<i>Ełk</i>	Białystok	Białystok	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
<i>Inowrocław</i>	Toruń	Toruń	Bydgoszcz	Wielkopolska
<i>Kędzierzyn-Koźle</i>	Rybnik	Rybnik	Opole / Rybnik	Górny Śląsk

Kursywą oznaczono okręgi nieprzyporządkowane do regionów.

Źródło: opracowanie własne

Wspólna tożsamość historyczna narzuca powiązanie regionów Gorzowa Wielkopolskiego i Szczecina oraz regionów Opola i Rybnika wraz z okręgiem Kędzierzyna-Koźla. Z pozostałych okręgów nieprzyporządkowanych Ełk historycznie związany jest z Olsztynem, Inowrocław – z Bydgoszczą.

W utworzonych województwach rozpoznano następujące ośrodki alternatywne:

- Nowy Sącz w regionie Tarnowa,
- Konin i Ostrów Wielkopolski w regionie Kalisza.

4.5.4. WYNIK PODZIAŁU – WARIANT I

Uzyskany podział terytorialny w wariantcie województw mniejszych przedstawiono w tabeli 41 oraz na rycinie 17. Województwa uporządkowane są według liczby ludności. W celu ułatwienia oceny zróżnicowania układu obliczono przyrosty wielkości pomiędzy jednostkami zajmującymi sąsiednie miejsca w zestawieniu. W tabeli 42 pokazano alternatywny układ – powstający w przypadku zachowania całości konurbacji śląsko-dąbrowskiej przez połączenie regionów Częstochowy i Sosnowca oraz Katowic.

Tabela 41. Podział terytorialny w wariancie 23 województw mniejszych

Główne miasta	Nazwa	Ludność	Przyrost (%)
Warszawa	mazowieckie	3 888 571	56
Poznań	poznańskie	2 485 365	0
Lublin	lubelskie	2 480 607	8
Legnica, Wałbrzych i Zielona Góra	dolnośląskie	2 299 100	7
Łódź	łęczycko-sieradzkie	2 151 483	2
Katowice	górnoszląskie	2 105 681	3
Kielce i Radom	sandomierskie	2 053 158	12
Elbląg i Gdańsk	pomorskie	1 835 809	3
Kraków	krakowskie	1 775 508	10
Rzeszów	przemyskie	1 619 772	6
Opole i Rybnik	opolsko-raciborskie	1 534 344	3
Częstochowa i Sosnowiec	zachodniomałopolskie	1 494 037	5
Gorzów Wielkopolski i Szczecin	lubusko-pomorskie	1 423 006	1
Białystok	podlasko-mazowieckie	1 408 360	3
Nowy Sącz i Tarnów	ślądecko-tarnowskie	1 365 044	5
Wrocław	wrocławskie	1 300 123	8
Olsztyn	mazursko-warmińskie	1 201 733	8
Kalisz, Konin i Ostrów Wielkopolski	kaliskie	1 108 176	9
Bydgoszcz	kujawsko-pomorskie	1 018 258	6
Bielsko-Biała	śląsko-małopolskie	961 482	8
Płock i Włocławek	kujawsko-mazowieckie	891 786	3
Koszalin i Słupsk	środkowopomorskie	869 554	1
Grudziądz i Toruń	chełmińskie	864 919	

Źródło: opracowanie własne

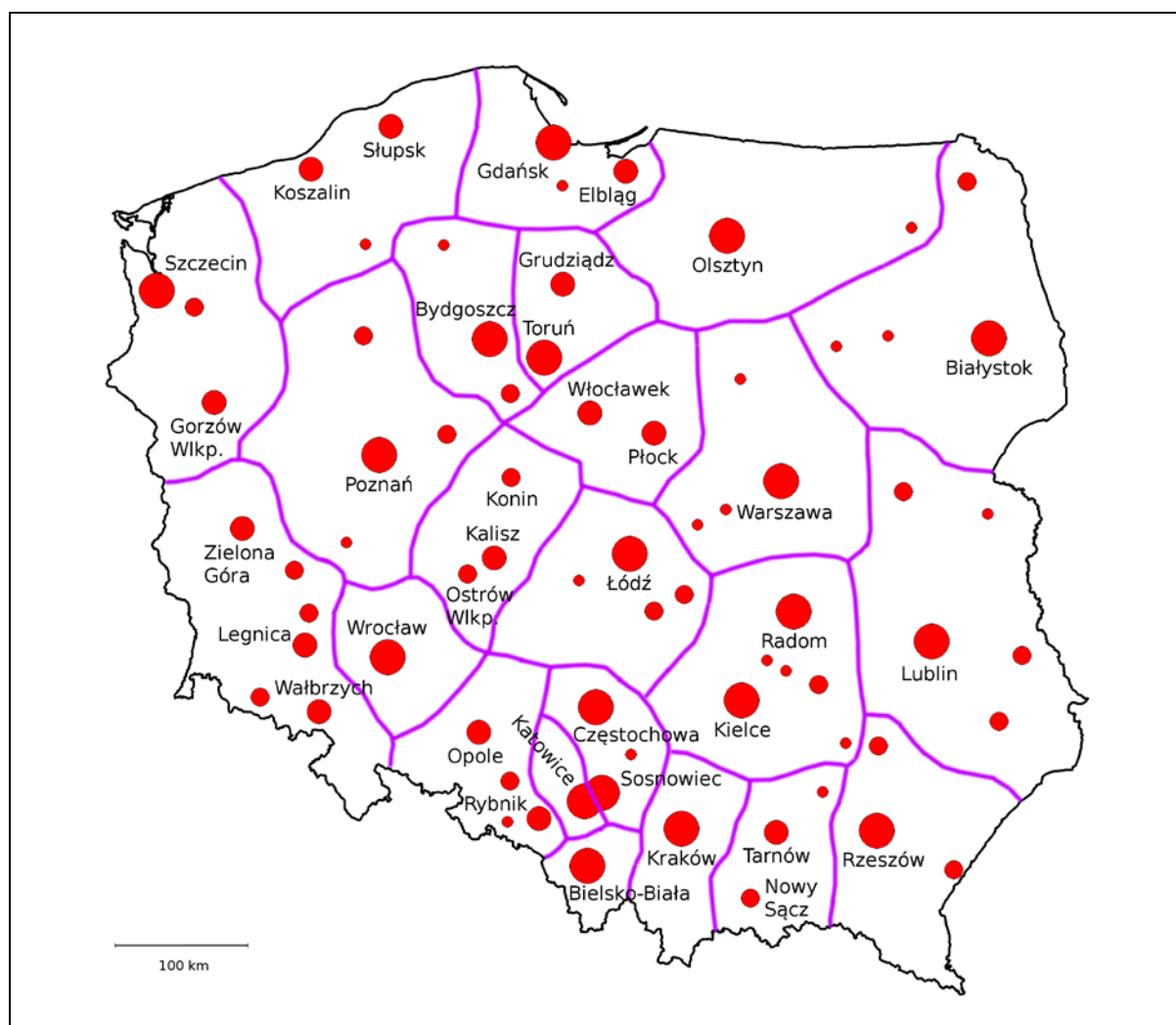
Tabela 42. Podział terytorialny w wariancie 22 województw mniejszych – alternatywa z niepodzielną konurbacją śląsko-dąbrowską

Główne miasta	Nazwa	Ludność	Przyrost (%)
Warszawa	mazowieckie	3 888 571	8
Częstochowa, Katowice i Sosnowiec	górnoszląsko-małopolskie	3 599 718	45
Poznań	poznańskie	2 485 365	0
Lublin	lubelskie	2 480 607	8
Legnica, Wałbrzych i Zielona Góra	dolnośląskie	2 299 100	7
Łódź	łęczycko-sieradzkie	2 151 483	5
Kielce i Radom	sandomierskie	2 053 158	12
Elbląg i Gdańsk	pomorskie	1 835 809	3
Kraków	krakowskie	1 775 508	10
Rzeszów	przemyskie	1 619 772	6
Opole i Rybnik	opolsko-raciborskie	1 534 344	8
Gorzów Wielkopolski i Szczecin	lubusko-pomorskie	1 423 006	1
Białystok	podlasko-mazowieckie	1 408 360	3
Nowy Sącz i Tarnów	ślądecko-tarnowskie	1 365 044	5
Wrocław	wrocławskie	1 300 123	8
Olsztyn	mazursko-warmińskie	1 201 733	8
Kalisz, Konin i Ostrów Wielkopolski	kaliskie	1 108 176	9
Bydgoszcz	kujawsko-pomorskie	1 018 258	6
Bielsko-Biała	cieszyńsko-krakowskie	961 482	8
Płock i Włocławek	kujawsko-mazowieckie	891 786	3
Koszalin i Słupsk	środkowopomorskie	869 554	1
Grudziądz i Toruń	chełmińskie	864 919	

Źródło: opracowanie własne

Otrzymano układ 23 (względnie 22) województw. Model jest dość wyrównany wielkościowo. Wyraźnie odbiega od stawki jedynie województwo mazowieckie, liczące blisko 4 miliony mieszkańców. W alternatywie z zachowaniem całości konurbacji Katowic i Sosnowca nawiązuje doń wielkością województwo górnośląsko-małopolskie. Dalej wyróżnia się sześć (względnie pięć) województw – w przedziale 2-2,5 miliona mieszkańców. Na przeciwnym końcu zestawienia cztery województwa liczą po mniej niż milion ludności. Z tego trzy najmniejsze – wzajemnie bardzo podobne wielkością – mieszczą się w przedziale 850-900 tysięcy.

Rycina 23. Podział terytorialny w wariantie 23 województw mniejszych

Źródło: opracowanie własne

Wyrównanie wielkości – mierzonej liczbą mieszkańców – skutkuje znacznym zróżnicowaniem powierzchni jednostek. Powierzchnia województw nawiązuje – w zależności odwrotnej – do gęstości zaludnienia. Stosunkowo małe terytorialnie jednostki znajdują się w obszarze o podwyższonej gęstości zaludnienia. Tworzy on trójkąt, którego wierzchołek stanowi Trójmiasto, zaś podstawę – południowa granica kraju.

Najmniej rozległe jednostki leżą w środkowo-południowej części Rzeczypospolitej. Przy dopuszczeniu podziału konurbacji na pograniczu Małopolski i Śląska powstałe tam województwa mieszczą się w przedziale umiarkowanej liczby ludności; największe z nich – górnośląskie – liczy 2,1 miliona mieszkańców. To województwo – jedno z dwóch najmniejszych terytorialnie – posiada porównywalną liczbę mieszkańców do dość dużych powierzchniowo województw łęczyckiego-sieradzkiego i sandomierskiego.

Kształt województwa górnośląskiego może przywołać na myśl rozwiązanie polegające na wydzieleniu wąsko pojętego obszaru aglomeracji. A jednak pochodzenie granic tej jednostki jest odmienne. Dokonano tu podziału policentrycznej konurbacji prowadząc granicę między głównymi miastami ją tworzącymi. Nie przecinano zatem zapleczy ośrodków. Każdy z nich zachowuje swój obszar ciężenia – od strony zewnętrznej konurbacji – w granicach przypisanego mu województwa.

Przypadki przecięcia funkcjonalnych zapleczy ośrodków zdarzają się natomiast w układzie Bydgoszczy, Torunia i miast okolicznych. Rozstrzygnięcia te wynikają z uwzględnienia związków historycznych już w etapie budowy okręgów. Historyczne uzasadnienie ma na przykład granica otaczająca Toruń. Większość tego rodzaju niedogodności funkcjonalnych zostanie usunięta w wariacie województw dużych.

Przyznanie pierwszeństwa związkom historycznym skutkowało powstaniem jednostek dość jednorodnych pod względem tożsamości. Pięć (względnie sześć) województw posiadających złożoną strukturę historyczną otrzymało nazwy dwuczłonowe. Wobec braku stosownego zamiennika przyjęto przymiotnik „lubuski” jako odnoszący się do Nowej Marchii. Ponadto w przypadkach województw opolsko-raciborskiego i sądecko-tarnowskiego dwuczłonowe nazwy zostały nadane dla podkreślenia dwubiegunowej struktury jednostek.

4.6. ETAP ZASADNICZY: BUDOWA WOJEWÓDZTW – WARIANT II

4.6.1. WYBÓR RDZENI WOJEWÓDZTW DUŻYCH. OKREŚLENIE PRZYPORZĄDKOWAŃ DOPUSZCZALNYCH

Za rdzenie województw dużych przyjęto ośrodki węzłowe – miasta bądź zespoły miast – liczące powyżej 150 tysięcy mieszkańców, to jest należące do klas I-III z tabeli 32.

Tabela 43. Dopuszczalne przyporządkowania jednostek składowych do rdzeni województw dużych

Region / okręg	Dopuszczalne przyporządkowanie		
	Najbliższy rdzeń	Rdzeń najsilniej związany historycznie	Wspólna jednostka historyczna
Białystok			
Bielsko-Biała	Rybnik (Katowice)	Kraków / Rybnik (Katowice) Kraków	Mon. Austro-Węgierska / Śląsk Małopolska
Bydgoszcz	Toruń	Poznań	Wielkopolska
Częstochowa	Katowice (Sosnowiec) / Sosnowiec	Sosnowiec	Małopolska
Elbląg	Gdańsk	Gdańsk	Prusy Królewskie
Gdańsk	Bydgoszcz / Olsztyn / Toruń	Toruń	Prusy Królewskie
Gorzów Wielkopolski	Szczecin	Szczecin / Wałbrzych	Królestwo Prus
Grudziądz	Toruń	Toruń	województwo chełmińskie (I Rz.)
Kalisz, Konin i Ostrów W.	Łódź / Poznań	Poznań	Wielkopolska pierwotna
Koszalin	Szczecin	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Kraków	Bielsko-Biała / / Katowice (Sosnowiec) / Sosnowiec	Bielsko-Biała	Monarchia Austro-Węgierska
Olsztyn	Gdańsk	Gdańsk	Królestwo Prus
Opole	Katowice (Kędzierzyn-Koźle) / / Wrocław	Katowice (Kędzierzyn-Koźle) / / Rybnik (Kędzierzyn-Koźle)	Górny Śląsk
Płock	Łódź / Toruń / Warszawa	Warszawa	Mazowsze
Rybnik	Katowice	Katowice	Górny Śląsk
Rzeszów	Kraków (Tarnów) / Lublin	Kraków	Małopolska i Kresy – południowe
Słupsk	Gdańsk	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Sosnowiec	Katowice	Częstochowa	województwo krakowskie (I Rz.), Królestwo Polskie (XIX w.)
Szczecin			
Tarnów	Kraków / Rzeszów	Kraków	Małopolska
Toruń	Bydgoszcz	Gdańsk	Prusy Królewskie
Włocławek	Toruń	Bydgoszcz (Toruń) / / Warszawa (Płock)	Kujawy / / Królestwo Polskie (XIX w.)
Wrocław	Wałbrzych	Wałbrzych	Dolny Śląsk
Chojnice	Bydgoszcz	Gdańsk	Prusy Zachodnie
Elk	Białystok	Olsztyn	Prusy Książęce i Warmia
Inowrocław	Toruń	Bydgoszcz	Kujawy
Kędzierzyn-Koźle	Katowice / Rybnik	Katowice / Rybnik	Górny Śląsk
Łomża i Ostrołęka	Białystok	Warszawa (Ciechanów)	Mazowsze
Nowy Sącz	Kraków	Kraków	województwo krakowskie (I Rz.)

W nawiasie wskazano jednostkę, której przyporządkowanie warunkuje zwartość województwa.

Kursywą oznaczono okręgi nieprzyporządkowane do regionów.

Źródło: opracowanie własne

Przyporządkowania dopuszczalne określono dla regionów liczących po mniej niż 2 miliony mieszkańców. Zakłada się, iż większe jednostki – a wszystkie z nich są regionami rdzeniowymi – będą tworzyć samodzielne województwa. Z racji zbyt dużego odosobnienia brak jest dopuszczalnych powiązań dla Białegostoku i Szczecina. Ze względu na wymóg zwartości nie jest możliwe połączenie regionów Bielska-Białej i Sosnowca. Wobec przyjętej w tym wariantcie podziału zasady pierwszeństwa związków funkcjonalnych zakłada się niepodzielność konurbacji śląsko-dąbrowskiej. Jako jednoznaczne jawią się zatem wzajemne powiązania następujących rdzeni:

- Częstochowa, Katowice i Sosnowiec,
- Elbląg, Gdańsk i Olsztyn,
- Gorzów Wielkopolski, Koszalin i Szczecin,
- Grudziądz i Toruń.

Ponadto jednoznaczne jest przyporządkowanie okręgu:

- Nowy Sącz do regionu Krakowa.

4.6.2. OKREŚLENIE WIELKOŚCI WOJEWÓDZTW DUŻYCH

Wśród rdzeni województw dużych wyróżnia się Białystok. Jego region jest najmniejszym, który nie posiada możliwości powiązania z innymi regionami rdzeniowymi. Jest to punkt wyjścia do znalezienia jednostki krytycznej. Nie będzie ona większa od województwa Białegostoku. Trzeba teraz sprawdzić, jaką wielkość może osiągnąć ta jednostka w przypadku przyporządkowania do niej jednostek niższego rzędu.

Tabela 44. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw dużych – możliwości powiększenia małych regionów rdzeniowych

Region	Ludność	Przyrost (%)	Możliwość przyłączenia jednostek nierdzeniowych	Możliwość powiązania z regionami rdzeniowymi
Kielce i Radom	2 053 158	8		
Gorzów Wlkp., Koszalin i Szczecin	1 903 226	17	Słupsk	
Rzeszów	1 619 772	25	Tarnów	
Wrocław	1 300 123	35	Opole	
Bielsko-Biała	961 482	2		
Białystok	945 661	9	Elk; Łomża i Ostrołęka	
Grudziądz i Toruń	864 919	25	Inowrocław; Włocławek	Bydgoszcz
Rybnik	689 315	12	Kędzierzyn-Koźle	
Bydgoszcz	613 486		Chojnice; Inowrocław	Toruń

Źródło: opracowanie własne

Odrzucono powiązanie regionów Bielska-Białej i Rybnika ze względu na brak zwartości. Po przyłączeniu okręgów Elku oraz Łomży i Ostrołęki region Białegostoku liczy

1 694 140 mieszkańców. Minimalna wielkość województwa dużego nie może przekraczać tej liczby. Tabela 45 zawiera odpowiedź na pytanie, czy inne małe regiony będą mogły uzyskać co najmniej zbliżoną wielkość.

Tabela 45. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw dużych – po powiększeniu najmniejszych regionów

Jednostka	Ludność	Przyrost (%)
Kielce i Radom	2 053 158	5
Opole + Wrocław	1 964 629	3
Gorzów Wielkopolski, Koszalin i Szczecin	1 903 226	11
Bydgoszcz + Grudziądz i Toruń + Chojnice	1 718 156	1
Białystok + Elk + Łomża i Ostrołęka	1 694 140	5
Rzeszów	1 619 772	68
Bielsko-Biała	961 482	11
Rybnik + Kędzierzyn-Koźle	869 838	

Źródło: opracowanie własne

Według przyrostów wielkości między potencjalnymi jednostkami liczba 1,7 miliona nie wyróżnia się szczególnie. Istotnym progiem jest natomiast nieco mniejsza wartość 1,6 miliona. Jednostką krytyczną będzie zatem region Rzeszowa.

4.6.3. USTALENIE GRANIC WOJEWÓDZTW DUŻYCH

Dla osiągnięcia minimalnej wielkości przez regiony ujęte w tabeli 45 następujące przyporządkowania są konieczne:

- Białystok + Elk + Łomża i Ostrołęka,
- Bydgoszcz + Grudziądz i Toruń + Chojnice
bądź Bydgoszcz + Grudziądz i Toruń + Włocławek,
- Opole + Wrocław.

Należy teraz dokonać przyporządkowań innych jednostek składowych na mocy zasad rozstrzygających. W tym wariantcie przyjęto pierwszeństwo związków funkcjonalnych. Rozstrzygające przyporządkowania przedstawia tabela 46. Przyporządkowanie regionu Kalisza, Konina i Ostrowa Wielkopolskiego – ze względu na porównywalną odległość do konkurencyjnych rdzeni oraz równą klasę ośrodków je stanowiących – pozostaje nierozstrzygnięte na podstawie związków funkcjonalnych. Przesądza zatem najsilniejszy związek historyczny, jakim jest przynależność regionu do Wielkopolski w pierwotnym znaczeniu tego pojęcia. Podobnie w przypadku regionu Płocka rozstrzygają związki historyczne w obrębie Mazowsza. Przyporządkowanie pozostałych jednostek w świetle związków funkcjonalnych nie budzi wątpliwości.

Tabela 46. Rozstrzygające przyporządkowanie jednostek składowych do rdzeni województw dużych

Region / okręg	Dopuszczalne przyporządkowanie			
	Związki funkcjonalne		Związki historyczne	
	Najbliższy rdzeń	Ośrodek wyższej klasy	Rdzeń najsilniej związany historycznie	Wspólna jednostka
Bielsko-Biała	Rybnik (Katowice)	Rybnik (Katowice)	Kraków / Rybnik (Katowice) Kraków	Monarchia Austro-Węgierska / Śląsk Małopolska
Gorzów Wielkopolski	Szczecin / Zielona Góra	Szczecin		
Kalisz, Konin i Ostrów W.	Łódź / Poznań	Łódź / Poznań	Poznań	Wielkopolska ścisła
Płock	Łódź / Toruń / Warszawa	Łódź / Warszawa	Warszawa	Mazowsze
Rybnik	Katowice	Katowice	Katowice	Śląsk
Słupsk	Gdańsk	Gdańsk	Szczecin	Pomorze Zachodnie
Tarnów	Kraków / Rzeszów	Kraków	Kraków	Małopolska
Włocławek	Toruń	Toruń	Bydgoszcz (Toruń) / / Warszawa (Płock)	Kujawy / Królestwo P.
<i>Chojnice</i>	Bydgoszcz	Bydgoszcz	Gdańsk	Prusy Zachodnie
<i>Inowrocław</i>	Toruń	Toruń	Bydgoszcz	Kujawy
<i>Kędzierzyn-Koźle</i>	Katowice / Rybnik	Katowice / Rybnik	Katowice / Rybnik	Śląsk

W nawiasie wskazano jednostkę, której przyporządkowanie warunkuje zwartość województwa.

Kursywą oznaczono okręgi nieprzyporządkowane do regionów.

Źródło: opracowanie własne

4.6.4. WYNIK PODZIAŁU – WARIANT II

Uzyskany podział terytorialny w wariantcie województw dużych pokazano w tabeli 47 i na rycinie 18. Jako główne miasta województw uwzględnione są wszystkie ośrodki regionalne, niezależnie od tego, czy pełniły rolę rdzeni.

Tabela 47. Podział terytorialny w wariantcie województw dużych

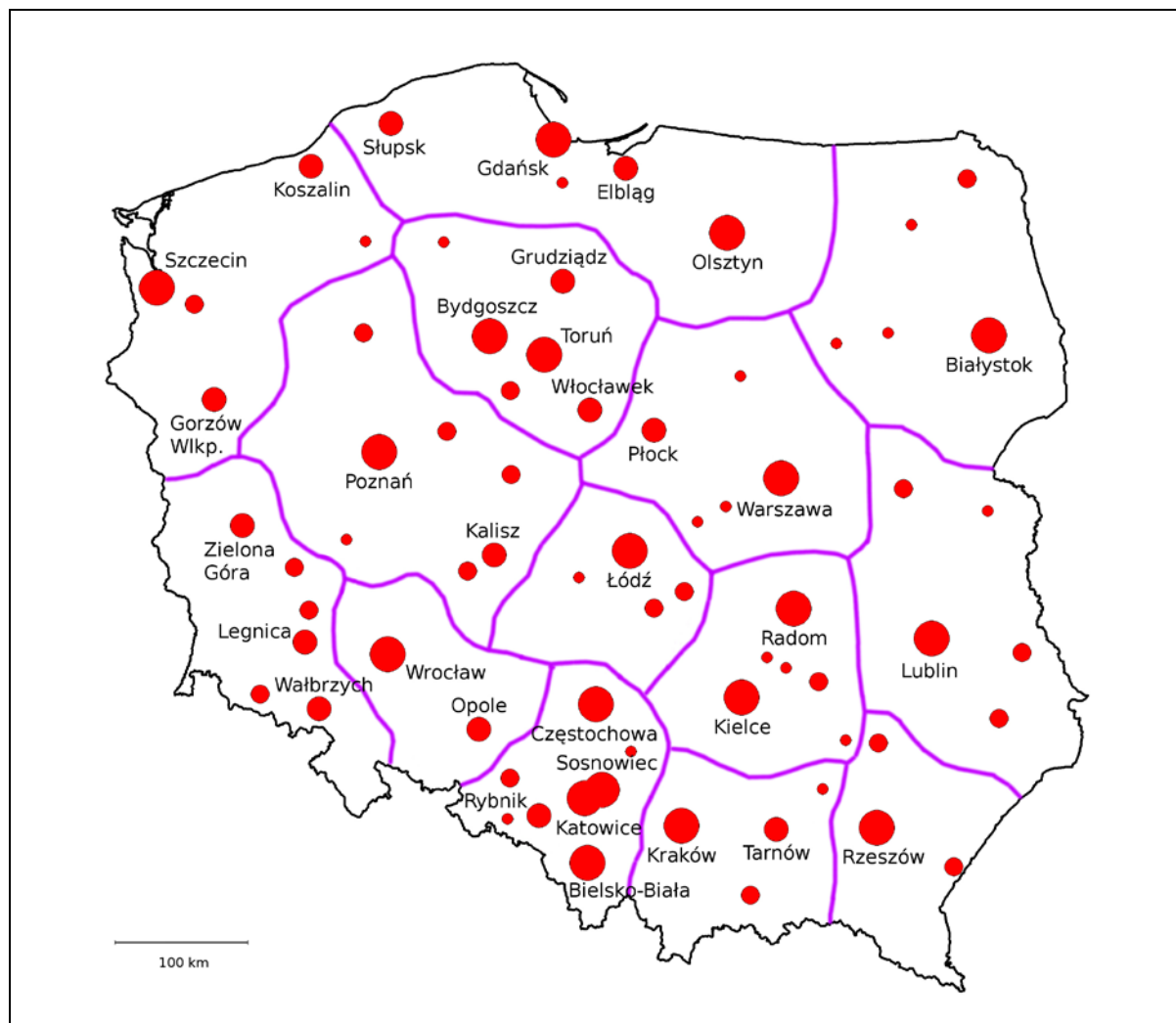
Główne miasta	Nazwa	Ludność	Przyrost (%)
Bielsko-Biała, Częstochowa, Katowice, Rybnik i Sosnowiec	śląsko-małopolskie	5 431 038	24
Płock i Warszawa	mazowieckie	4 366 170	22
Kalisz i Poznań	wielkopolskie	3 593 541	14
Elbląg, Gdańsk, Olsztyn i Słupsk	pomorsko-warmińskie	3 141 096	0
Kraków i Tarnów	krakowsko-tarnowskie	3 140 552	27
Lublin	lubelskie	2 480 607	8
Legnica, Wałbrzych i Zielona Góra	dolnośląskie	2 299 100	0
Bydgoszcz, Grudziądz, Toruń i Włocławek	kujawsko-pomorskie	2 297 364	7
Łódź	łęczycko-sieradzkie	2 151 483	5
Kielce i Radom	sandomierskie	2 053 158	5
Opole i Wrocław	opolsko-wrocławskie	1 964 629	3
Gorzów Wielkopolski, Koszalin i Szczecin	lubusko-pomorskie	1 903 226	12
Białystok	mazursko-podlaskie	1 694 140	5
Rzeszów	przemyskie	1 619 772	

Źródło: opracowanie własne

Układ województw dużych liczy 14 jednostek. Bez zmian granic z wariantu I przeszło pięć województw: dolnośląskie, lubelskie, łęczycko-sieradzkie, przemyskie i sandomierskie.

Przez proste połączenie dwu jednostek powstały województwa krakowsko-tarnowskie i wielkopolskie. W przypadku czterech województw z poprzedniego wariantu przyporządkowania ich okręgów nastąpiły w kierunkach przeciwnych – do różnych rdzeni.

Rycina 24. Podział terytorialny w wariantcie województw dużych

Źródło: opracowanie własne

Model województw dużych jest mniej wyrównany wielkościowo. Wyróżnia się tu pięć największych województw, mających po ponad 3 miliony ludności. Największa ludnościowo jednostka liczy prawie 5,5 miliona mieszkańców, zamykając w sobie cały zespół konurbacji śląsko-małopolskich. Dwa najmniejsze województwa – mazursko-podlaskie i przemyskie – od poprzedzającego je w tabeli województwa lubusko-pomorskiego dzieli różnica ponad 200 tysięcy mieszkańców. W analizie powierzchni województw wciąż uwidacznia się obszar podwyższonej gęstości zaludnienia. Najmniej rozległe województwa znajdują się na południowych krańcach i w pasie środkowym kraju.

Przyznanie pierwszeństwa związkom funkcjonalnym oraz brak górnej granicy wielkości jednostek pozwoliły osiągnąć domknięcie zespołów miejskich wraz z zapleczeniami w granicach poszczególnych województw. Z drugiej strony nadal jedynie kilka województw posiada złożoną strukturę historyczną. Fakt ten oddają dwuczłonowe nazwy. Przymiotnik „mazurski” w nazwie jednostki Białegostoku odnosi się zarówno do Mazur, jak i do Mazowsza, zgodnie ze swoim historycznym znaczeniem. Ponadto w dwóch przypadkach – województw opolsko-wrocławskiego i krakowsko-tarnowskiego – dwuczłonowe nazwy uwydatniają dwubiegunową strukturę jednostek. Zważywszy na założenie, iż status miast wojewódzkich zachowują wszystkie ośrodki uznane wyżej za regionalne, niezależnie od ich liczby w województwie, układ województw dużych cechuje się większą policentrycznością. Jedynie cztery jednostki posiadają tylko po jednym głównym ośrodku.

4.7. PORÓWNANIE UZYSKANYCH WYNIKÓW I OBECNEGO PODZIAŁU TERYTORIALNEGO

Uzyskane modele układu województw można porównać między sobą i z obecnym podziałem terytorialnym w oparciu o proste miary statystyczne. Jako miarę przeciętnej wielkości jednostki oprócz średniej arytmetycznej wykorzystano wartość środkową – medianę. Pokazuje ona wielkość jednostki, która w zestawieniu wielkościowym znajduje się w połowie stawki. Wydaje się to być lepszą miarą od średniej, na którą duży wpływ mają wartości skrajne. Natomiast wskaźnikiem zróżnicowania wielkościowego będzie stosunek odchylenia standardowego do średniej.

Tabela 48. Porównanie wielkości województw – warianty województw mniejszych (23 i 22) i dużych a obecny podział terytorialny

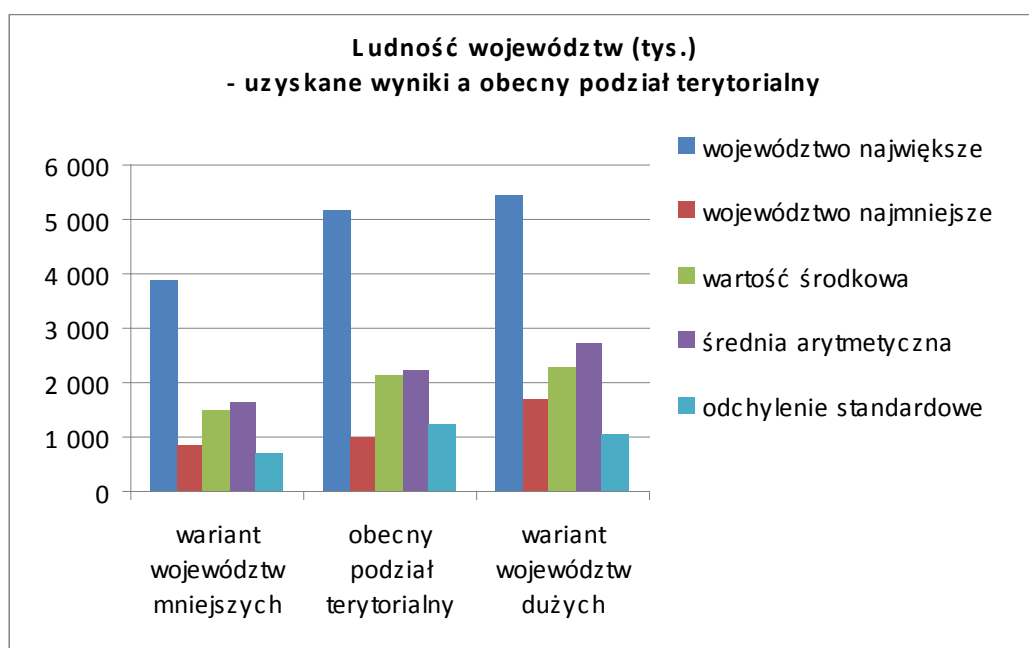
	Województwa mniejsze		Podział obecny	Województwa duże
Liczba województw	23	22	16	14
Województwo największe (tys.)	3 889	3 889	5 164	5 431
Województwo najmniejsze (tys.)	865	865	1 009	1 620
Rozpiętość: największe - najmniejsze (tys.)	3 024	3 024	4 155	3 811
Stosunek: największe / najmniejsze	4,50	4,50	5,12	3,35
Wartość środkowa (tys.)	1 494	1 479	2 143	2 298
Średnia arytmetyczna (tys.)	1 658	1 733	2 230	2 724
Odchylenie standardowe (tys.)	707	829	1 236	1 104
Stosunek: odchylenie standardowe / średnia	0,43	0,48	0,55	0,41

Źródło: opracowanie własne

Z oczywistych przyczyn układ województw mniejszych cechuje się niższymi wartościami miar w liczbach bezwzględnych. Bardziej porównywalny z obecnym podziałem

terytorialnym jest wariant 14 województw. Największe jednostki w tych dwóch modelach są zbliżone wielkością. O ile jednak w podziale dziś obowiązującym największa jest jednostka Warszawy, w przedstawionym modelu jest to województwo śląsko-małopolskie. Wynika to z połączenia w jednym regionie aglomeracji pogranicza śląsko-małopolskiego. Znamienne jest porównanie wielkości najmniejszych jednostek w układach 14 i 16 województw. Rozważane województwo przemyskie posiada 160% liczby ludności obecnego województwa lubuskiego. Wiąże się z tym wynik porównania odchylenia standardowego dla omawianych układów. Miara ta jest istotnie większa dla dzisiejszego ustroju terytorialnego. A zatem wariant województw dużych zapewnia mniejszy rozrzut wielkości jednostek.

Rycina 25. Porównanie wielkości województw – warianty województw mniejszych (23) i dużych a obecny podział terytorialny

Źródło: opracowanie własne

Ścisłejsze wnioski co do wewnętrznego zróżnicowania układów można wysnuć z porównania miar względnych. Okazuje się, iż oba wypracowane warianty cechują się mniejszym zróżnicowaniem od układu 16 województw. Posiadają podobny stosunek odchylenia standardowego do średniej, niższy niż dla podziału obecnego. Pod względem stosunku wielkości jednostek skrajnych korzystnie wyróżnia się układ województw dużych. Stosunek ten jest ponad półtora raza niższy od odpowiedniej wartości dla dzisiejszego ustroju terytorialnego. O ile obecnie województwo mazowieckie ponad pięciokrotnie przewyższa liczbą ludności województwo lubuskie, to odpowiedni stosunek dla hipotetycznych województw śląsko-małopolskiego i przemyskiego wynosi poniżej 3,5.

5. WNIOSKI

Tworzenie podziału terytorialnego to rodzaj regionalizacji geograficznej w ujęciu dynamicznym – proces dokonywania podziału powierzchni Ziemi. Wynik tej czynności jest regionalizacją w rozumieniu statycznym – określeniem istniejącego zróżnicowania przestrzeni. Wynik ten to struktura podziału terytorialnego – układ granic i ośrodków węzłowych jednostek terytorialnych. Podział terytorialny z jednej strony jest odzwierciedleniem obecnego zróżnicowania przestrzeni, z drugiej zaś – jako narzędzie sprawowania władzy – istotnie wpływa na przyszły kształt tejże przestrzeni. Jest częścią polityki przestrzennej państwa. W szczególności ustrój terytorialny ma znaczenie dla rozwoju ośrodków osadniczych, którym przyznano formalne pierwszeństwo w ich regionach.

Pierwszym celem niniejszej pracy było rozpoznanie i uporządkowanie zasad, które są lub mogą być wykorzystywane przy tworzeniu struktury podziału terytorialnego na szczeblu regionalnym. Pod pojęciem zasad rozumiano zarówno teoretyczne oczekiwania co do przyszłej struktury podziału, jak i metodykę dochodzenia do wynikowej mapy.

W fazie określania oczekiwań podstawowym zagadnieniem do rozstrzygnięcia jest ustalenie pożądanej wielkości jednostki terytorialnej. Powinna ona zależeć od zadań przewidzianych dla administracji danego szczebla. Dolną granicą będzie liczba ludności, dla której uzasadnione jest utrzymywanie potrzebnej infrastruktury publicznej. Górną – możliwość skutecznego wykonywania założonych zadań. Najczęściej stosowaną miarą wielkości jest liczba mieszkańców. Oczywiście konsekwencją będzie istnienie mniejszych powierzchniowo jednostek w obszarach o wyższej gęstości zaludnienia. Wielkość regionu bywa też uzależniana od potencjału jego ośrodka węzłowego. Im większe miasto, tym większe jego zaplecze, a tym samym – jego region administracyjny. Podejście takie utrudnia jednak rozwój nowych ośrodków w obszarach dotychczas ich pozbawionych. Jako górne ograniczenia rozległości jednostki bywają wskazywane odległość bądź czas dojazdu do ośrodka węzłowego. Z wzajemną dostępnością komunikacyjną miejscowości w jednostce wiąże się jej zwartość terytorialna.

Istotnym postulatem jest zgodność regionalizacji administracyjnej z innymi rodzajami regionalizacji geograficznej. W szczególności odnosi się to do regionalizacji gospodarczej, opartej na regionach węzłowych. Jednak wielość poglądów co do wyznaczania takich regionów, a także zmienność stosunków społeczno-gospodarczych w czasie – prowadzą do stwierdzenia, iż żądana zgodność może być co najwyżej przybliżona. Z powyższym wiąże się

oczekiwanie dopasowania regionów administracyjnych do sieci osadniczej. W jednostce terytorialnej ma zamykać się cały region węzłowy – ośrodek wraz z ciężącym do niego zapleczem. Z podobnych przyczyn żąda się, by granice województw nie dzieliły konurbacji. Jako alternatywny postulat podnoszona jest spójność historyczno-kulturowa jednostki – tym bardziej istotna, że przynależność do regionu administracyjnego jest czynnikiem kształtowania tożsamości kulturowej.

Jako próg wielkości dla miasta wojewódzkiego wymieniana jest najczęściej liczba 100 tysięcy mieszkańców. Niektórzy podnoszą tę granicę, nie wyżej jednak niż do 350 tysięcy osób w aglomeracji. Zważywszy iż wielkość samego miasta nie jest jedynym wskaźnikiem jego znaczenia, proponuje się niekiedy, by miarą była raczej wielkość zaplecza, które miasto przy sobie skupia. Oddaje to lepiej znaczenie ośrodków mniejszych, ale leżących w odosobnieniu. Przy doborze węzłów jednostek ważne jest uwzględnienie ośrodków alternatywnych, rozumianych jako podobnej wielkości miasta leżące w tym samym regionie. Przyznanie wyższej rangi jednemu z nich prowadzi zwykle do konfliktu. Możliwym rozwiązaniem w takim przypadku jest utworzenie jednostki dwubiegunowej, z podziałem instytucji wojewódzkich między alternatywne węzły. Model taki zastosowano w obecnym podziale terytorialnym Rzeczypospolitej. Warto też podkreślić, iż uznanie ośrodka za węzeł osadniczy danego regionu nie musi pociągać za sobą umiejscowienia tam siedziby jego władz. Centralizm regionalny bywa wskazywany jako zagrożenie samorządności.

Tworzenie struktury podziału terytorialnego rozpoczyna się od wyboru podstawowej jednostki terytorialnej – najmniejszego, niepodzielnego elementu, z którego budowane są większe jednostki. Dalsze postępowanie można sprowadzić do dwu powtarzających się czynności – wyboru rdzeni i ustalenia granic jednostek. Rdzeniami są zazwyczaj węzły osadnicze – miasta bądź ich zespoły. Ustalenie granic odbywa się przez przyporządkowanie jednostek składowych do rdzeni zgodnie z przyjętymi wcześniej zasadami. Budowę jednostek szczebla regionalnego mogą poprzedzać pośrednie etapy tworzenia podziału. W każdym z nich jednostki kolejnego rzędu tworzone są z jednostek składowych powstałych w etapie poprzedzającym.

Następnym celem niniejszej rozprawy było zastosowanie wybranych zasad do krytycznej oceny obecnego ustroju terytorialnego Polski. Znamienne jest, iż nie odpowiada on żadnej z koncepcji przedstawianych w piśmiennictwie przedmiotu. Województwa są silnie zróżnicowane pod względem liczby ludności i powierzchni. Między największymi a najmniejszymi występują różnice odpowiednio pięcio- i czterokrotne. Dysproporcje w powierzchni województw nie znajdują uzasadnienia w zróżnicowaniu gęstości zaludnienia

kraju. Obok wielkiego województwa mazowieckiego o dość wysokiej średniej gęstości istnieją województwa małe – lubuskie, opolskie i świętokrzyskie – o gęstości zaludnienia poniżej średniej krajowej.

Czynnik wielkości uzasadnia wybór tylko jedenastu spośród osiemnastu miast wojewódzkich. Zestawienie wielkości i oddalenia od największych miast nadal nie wyjaśnia wyboru kilku mniejszych ośrodków. Pozbawiony statusu wojewódzkiego Radom zbliża się wielkością i stopniem odosobnienia do Kielc i Torunia, a przewyższa istotnie Gorzów Wielkopolski i Zieloną Górę. Częstochowa posiada zaplecze terytorialne podobne do Gorzowa Wielkopolskiego, jest od niego dwukrotnie większa i mimo to nie jest miastem wojewódzkim. W świetle powyższych miar najtrudniejszy do obrony jest wojewódzki status Opola, które liczy niewiele ponad 100 tysięcy mieszkańców, zaś wskaźnikiem odosobnienia przewyższa tylko miasta leżące w konurbacjach.

Rangę Opola może wyjaśniać długość okresu pełnienia roli ośrodka administracji regionalnej, co było przedmiotem kolejnej analizy. Opole plasuje się pod tym względem na szóstym miejscu w kraju, razem z Koszalinem. Nasuwa się jednak pytanie, dlaczego w takim razie Koszalin został pozbawiony funkcji wojewódzkiej. Podobnie Legnica i Radom, obecnie niewojewódzkie, dorównują tradycją ośrodka regionalnego wojewódzkim Kielcom. Uzasadnienia wyboru obecnych miast wojewódzkich nie daje również przyjęcie kombinacji argumentów historycznych i funkcjonalnych.

Rozstrzygnięciem nie znajdującym racjonalnego wytłumaczenia jest wyróżnienie tylko dwóch województw jako posiadających po dwa ośrodki wojewódzkie. Wbrew oczekiwaniom nie są to jednostki największe – ani ludnościowo, ani terytorialnie. Lubuskie pod względem liczby ludności jest najmniejsze w kraju. W jego przypadku można bronić modelu dwubiegunowego wskazując na porównywalną wielkość Gorzowa Wielkopolskiego i Zielonej Góry. Zasada ta nie sprawdza się jednak dla kujawsko-pomorskiego, gdzie Toruń jest blisko dwukrotnie mniejszy od Bydgoszczy. Co więcej istnieją inne województwa, gdzie proporcje wielkościowe między głównymi miastami są bardziej wyrównane. Częstochowa oraz Elbląg posiadają po 75% liczby ludności swoich miast wojewódzkich, a mimo to nie przyznano im statusu alternatywnej stolicy regionu. Ponadto rodzi się pytanie, dlaczego nie wyznaczono dodatkowych ośrodków w województwach najludniejszych – mazowieckim i śląskim, które posiadają w swych granicach największe miasta pozbawione rangi wojewódzkiej podczas ostatniej reformy – Częstochowę i Radom.

Mimo iż nowe województwa miały być tworzone zgodnie z zasadą pierwszeństwa związków funkcjonalnych, nie jest trafne przypuszczenie, jakoby powstały przez łączenie

jednostek składowych według odległości do nowego miasta wojewódzkiego. Elbląg w warmińsko-mazurskim zamiast w pomorskim, Kalisz w wielkopolskim zamiast w łódzkim i Radom w mazowieckim zamiast w świętokrzyskim – przeczą takiej zasadzie. Południowa część mazowieckiego leży bliżej Kielc, a także Lublina i Łodzi niżli Warszawy. Odległość z Kępna w wielkopolskim do Opola bądź Wrocławia jest o połowę mniejsza niż do Poznania. Podobne niezgodności dotyczą powiatów na pograniczu województw kujawsko-pomorskiego, pomorskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego.

Granice województw w wielu miejscach przecinają regiony węzłowe. Wschodnia część zaplecza konurbacji śląsko-dąbrowskiej leży w województwie małopolskim. Granica województwa przebiega przez przedmieścia Dąbrowy Górniczej i Sosnowca. Również aglomeracja staropolska została podzielona. Granica województw mazowieckiego i świętokrzyskiego przecina zaplecza Ostrowca Świętokrzyskiego, Skarżyska-Kamiennej i Starachowic. Spośród dużych miast w sąsiedztwie granic województw leżą też Bielsko-Biała, Elbląg, Tarnów oraz wojewódzki Gorzów Wielkopolski.

Nazewnictwo województw jest dalekie od konsekwencji. Obok nazw pochodzących od krain historycznych wykorzystano miana urobione od jednostek fizyczno-geograficznych. Nazwy dwuczłonowe zastosowano tylko w dwóch przypadkach, mimo że więcej województw posiada złożoną strukturę historyczną. Wśród jednostek o nazwach historycznych zastanawia istnienie obok siebie województw śląskiego i dolnośląskiego. Dolny Śląsk to część Śląska, podobnie jak Śląsk Opolski, występujący jako – opolskie. Nazwy częstokroć nie odpowiadają opisywanym terytoriom. Tylko w trzech z jedenastu przypadków województwa obejmują całość krain, od których je nazwano. Najdalsze od spełnienia tej zasady są województwa małopolskie i śląskie.

Ostatni rozdział pracy poświęcony jest stworzeniu przykładowych struktur podziału terytorialnego dla Rzeczypospolitej – na podstawie wybranych obiektywnych zasad. Przewidując dwa etapy pośrednie – budowy okręgów i regionów – starano się zachować niepodzielność wyróżniających się w sieci osadniczej jednostek niższych szczebli. Otrzymano dwa układy – województw mniejszych oraz województw dużych. Zastosowanie prostych miar statystycznych pozwala stwierdzić, iż oba te warianty zapewniają mniejsze zróżnicowanie wielkości jednostek w porównaniu z podziałem dziś obowiązującym. W obu modelach wyrównanie ludnościowe skutkuje zróżnicowaniem powierzchni jednostek. Najmniejsze powierzchniowo województwa znajdują się w południowej części kraju i w jego pasie środkowym. Układ taki oddaje różnice w gęstości zaludnienia.

Wariant 23 województw powstał w oparciu o zasadę pierwszeństwa związków historycznych. Z tego względu, jak również z powodu górnego ograniczenia wielkości, konurbacja śląsko-dąbrowska została podzielona na dwa województwa. Jako alternatywę przedstawiono układ 22 województw, w którym regiony Częstochowy, Katowic i Sosnowca tworzą wspólną jednostkę. W obu przypadkach największe pozostaje województwo Warszawy, liczące 3,9 miliona ludności. Najmniejszy jest region Bydgoszczy z 850 tysiącami mieszkańców. Model 23 województw składa się z jednostek dość jednorodnych pod względem tożsamości historycznej; złożoną strukturę posiada tylko pięć województw.

Bardziej porównywalny z obecnym podziałem terytorialnym jest drugi wariant – województw dużych w liczbie 14. Jednostki największe – dzisiejsze województwo mazowieckie i rozważane województwo śląsko-małopolskie – mają podobną wielkość. Na korzyść modelu 14 województw przemawia porównanie jednostek najmniejszych: hipotetyczny region Rzeszowa liczy 1,6 miliona mieszkańców, to jest 160% liczby ludności obecnego województwa lubuskiego. Stosunek wielkości jednostek skrajnych w wariacie województw dużych jest ponad półtora raza niższy od odpowiedniej wartości dla dzisiejszego ustroju terytorialnego. Przedstawiona koncepcja, nieznacznie podnosząc wielkość maksymalną jednostki, powiększa, względnie znosi wszystkie województwa uznawane obecnie za zbyt małe.

Jednocześnie granice 14 województw są lepiej dopasowane do sieci osadniczej. Zaplecza ośrodków węzłowych znajdują się w ich jednostkach terytorialnych. Przykładem mogą być wschodnie krańce konurbacji śląsko-dąbrowskiej i aglomeracji Bielska-Białej. Granice województw odsunięto także od Elbląga, Tarnowa i Słupska. W obu wariantach aglomeracja staropolska z Kielcami i Radomiem tworzy spójny region administracyjny.

Każde z województw dużych posiada w swych granicach aglomerację liczącą co najmniej 150 tysięcy mieszkańców. Z drugiej strony propozycja przyznania statusu wojewódzkiego wszystkim ośrodkom wyróżnionym jako regionalne zmierza do przełamania dominacji nielicznych uprzywilejowanych miast nad resztą kraju. Rozwiązanie takie – zbieżne z postulatem rozwoju policentrycznego – może zostać wprowadzone w życie niezależnie od ewentualnych zmian granic województw.

Przedstawiona tutaj metodyka tworzenia struktury podziału terytorialnego nie jest jedyną możliwą ani też jedyną słuszną. Zastosowanie innej procedury i innych zasad szczegółowych mogłoby doprowadzić do odmiennych wyników. Najważniejszym przesłaniem niniejszej rozprawy wydaje się być stwierdzenie, iż obiektywizacja procesu tworzenia ustroju terytorialnego państwa jest osiągalna i celowa.

PIŚMIENNICTWO

- Achremczyk S., 1997, *Historia Warmii i Mazur*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 166, Olsztyn
- Andrzejewska R., Stryjakiewicz T., 1986, *Modele grawitacji i potencjału w procesie delimitacji funkcjonalnego regionu miejskiego Poznania*, [w:] Czyż T. (red.), *Metody badania struktury regionalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 7-20
- Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, 1993, Główny Geodeta Kraju, Warszawa
- Bagdziński S. L., Kołodziejski J., 1997, *Model dwuszczeblowej organizacji terytorialnej państwa*, [w:] *Reforma administracji publicznej „Państwo sprawne, przyjazne i bezpieczne”. Wybór opinii i ekspertyz*, t. II, Urząd Rady Ministrów, s. 53-148
- Bałaban A., Sitek B. (red.), 1998, *Region europejski a polskie województwo: materiały seminaryjne, Szczecin 26-28 października 1998*, Wit-Graf, Toruń
- Batura W., Makowski A., Szlaszyński J., 1997, *Dzieje Augustowa od założenia miasta do 1945*, Wydawnictwo Zbigniew J. Filipkowski, Suwałki
- Bennett R., red., 1989, *Territory and administration in Europe*, Pinter, Londyn
- Berezowski S., 1959, *Problem podziału Polski na regiony gospodarcze*, *Gospodarka Planowa*, 3, s. 56-63
- Bochiński J., Zawadzki J., 1999, *Polska. Nowy podział terytorialny*, Świat Książki, Warszawa
- Brzeziński W., 1974, *Podział terytorialny państwa jako zagadnienie ustrojowe*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 78-91
- Bujak F., 1931, *Uwagi o projekcie nowego podziału Państwa na województwa*, Warszawa
- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Chojnicki Z., Czyż T., 1972, *Analiza typu rozkładu przestrzennego miast*, *Przegląd Geograficzny*, XLIV, 3, s. 463-478
- Chojnicki Z., Czyż T., 1992, *Region – regionalizm – regionalizacja*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, s. 1-18
- Chojnicki Z., Czyż T., 2000, *Nowa terytorialna organizacja Polski i układ regionalny*, *Czasopismo Geograficzne*, LXXI, 3-4, s. 261-277
- Christaller W., 1933, *Die Zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographie Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Vorbereitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Jena
- Czapliński M. (red.), 2007, *Historia Śląska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
- Czarnuch Z., 2004, *Na tropie tożsamości Ziemi Torzyskiej*, [w:] Toczewski A. (red.), *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 71-98
- Czyż T., 1996, *Zastosowanie modelu potencjału ludności w regionalizacji strukturalnej Polski*, [w:] *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Czyż T. (red.), Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Czyż T., 2000, *Zróżnicowanie regionalne i nowa organizacja terytorialna Polski*, *Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych*, V, s. 55-70
- Czyżewska A., Kostarczyk A., 1989, *Problematyka ochrony i kształtowania środowiska kulturowego Polski w planie przestrzennego zagospodarowania kraju*, [w:] Parteka T. (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 142, s. 57-75
- Czyżewski J., 1947, *Kilka uwag w związku z zagadnieniem regionów antropogeograficznych Polski*, *Czasopismo Geograficzne*, XVIII, s. 169-201

- Ćwik W., 1977, *Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin
- Deszczka W., 1930, *Regionalizm*, Przegląd Geograficzny, X, 3-4, s. 261-267
- Dębski J., 1985, *Koncepcja całościowej analizy systemów regionalnych*, Czasopismo Geograficzne, LVI, 3-4, s. 263-279
- Dobosz W., Szajnowska-Wysocka A., 2000, *Rola subregionu częstochowskiego w rozwoju społeczeństwa śląskiego*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, V, s. 83-90
- Dobroński A., 2001, *Białystok. Historia miasta*, Zarząd Miasta Białegostoku, Białystok
- Domański B., 2001, *Deformacje metodologiczne i ideologiczne w badaniach przekształceń przestrzeni gospodarczej Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Rogacki H. (red.), Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 27-36
- Domański R., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 41-48
- Domański R., 1986, Głos w dyskusji, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 127-130
- Domański R., 1987, *Przestrzenna organizacja rozwoju regionalnego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa
- Domański R., 1989, *Zasady polityki przestrzennej – nowy kierunek badań*, [w:] Domański R. (red.), *Zasady polityki przestrzennej*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 143, s. 5-24
- Dziewoński K., 1954, *Planowanie przestrzenne a podnoszenie regionów zapóźnionych (zagadnienia regionów gospodarczych)*, Gospodarka Planowa, VIII
- Dziewoński K., 1962, *Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce*, Czasopismo Geograficzne, XXXIII, 4, s. 441-457
- Dziewoński K., 1974a, *W sprawie zmian podziału terytorialnego kraju*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 83, s. 33-41
- Dziewoński K., 1974b, Głos w dyskusji, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 83, s. 142-145
- Dziewoński K., 1990, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, Prace Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Dziewoński K., Iwanicka-Lyrowa E. (red.), 1977, *Rozmieszczenie i migracje ludności a system osadniczy Polski Ludowej*, Prace Geograficzne, 117, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Dziewoński K., Korcelli P. (red.), 1981, *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego Polski*, Prace Geograficzne, 140, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Eberhardt P., 1986, *Krajowy system osadniczy*, Czasopismo Geograficzne, 57, 1, s. 20-45
- Eberhardt P., 1994, *Problematyka systemu osadniczego Polski*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 167, s. 81-87
- Eberhardt P., Gontarski Z., Siemiński J., 1973, *Koncepcje delimitacji aglomeracji miejskich w Polsce*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 187-218
- Eberhardt P., Heřman S., 1973, *Podstawowe pojęcia dotyczące zagadnień aglomeracji miejskich*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 29-42

- Elżanowski M., 1972, *Modelowanie podziału terytorialnego w państwach Europy zachodniej*, Materiały i Studia, 84, Zakład Administracji Państwowej, Warszawa
- Elżanowski M., 1979, *Pojęcie i rodzaje podziału terytorialnego*, Państwo i Prawo, 1, s. 54-63
- Elżanowski M., 1982, *Przesłanki reform podziału terytorialnego*, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, 226, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 141, Warszawa
- Fiedorowicz K., 1992, Głos w dyskusji, [w:] Niewiadomski Z. (red.), *Regionalizacja w Polsce w świetle doświadczeń zachodnioeuropejskich*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 160, s. 71
- Figiel S., 1997, *Polski Spisz*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa
- Gawędzka J., 2002, *Reforma terytorialna kraju i jej korekty*, [w:] *Strategia rozwoju społecznej gospodarki rynkowej*, t. 1., Zakład Socjologii Gospodarki i Organizacji UMCS, Lublin
- Gazeta Urzędowa Województwa Śląskiego, 1945, 5
- Gloger Z., 1903, *Geografia historyczna ziem dawnej Polski*, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków
- Godula R., Węclawowicz T., 1997, *Aspekty tożsamości kulturowej*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 27-32
- Golcon J., 1990, *Statut Krajowy Galicji z 1861 r.*, [w:] Kallas M. (red.), *Konstytucje Polski. Studia monograficzne z dziejów polskiego konstytucjonalizmu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 359-435
- Gontarski Z., 1973, *W sprawie delimitacji i typologii wielkomiejskich układów osadniczych (obszarów metropolitalnych)*, [w:] *Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79
- Gorzela G., 1999, *Reforma terytorialnej organizacji kraju: geneza, założenia, uzasadnienie*, [w:] Gorzela G. (red.), *Decentralizacja terytorialnej organizacji kraju: założenia, przygotowanie, ustawodawstwo*, Raporty CASE, 21, Warszawa
- Gorzela G., Jałowiecki B., 2001, *Reforma terytorialnej organizacji kraju: wnioski po dwóch latach*, [w:] Gorzela G., Jałowiecki B., Stec M. (red.), *Reforma terytorialnej organizacji kraju: dwa lata doświadczeń*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 9-30
- Haliczer J., 1938, *O stałości terytoriów antropogeograficznych*, Przegląd Geograficzny, XVIII, s. 69-99
- Heffner K., Rochmińska A., 2000, *Regionalizacja polityczno-administracyjna Polski. Geneza i współczesność – uwarunkowania układu*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, V, s. 129-144
- Hryniewicz J., 1995, *Kierunki rozwoju samorządności i demokracji lokalnej a reformy terytorialnego podziału kraju*, [w:] Dobrowolski P., Wróbel S. (red.), *Władza i społeczności lokalne a reforma samorządowa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 26-41
- Hryniewicz J., 1997, *Aspekty społeczne organizacji dwustopniowego podziału terytorialnego kraju*, [w:] Stasiak A., Miros K. (red.), *Opinie i materiały zespołu ekspertów dotyczące administracyjnego (terytorialnego) podziału kraju*, Zespół Ekspertów przy Marszałku Senatu RP Adamie Struziku, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 27-56
- Jabłoński Z., 1997, *Kujawy, Ziemia Chełmińska i Dobrzyńska*, [w:] Wysocka E., Konopka M. (red.), *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 101-110
- Jabłoński Z., 1998, *Oby podział terytorialno-administracyjny państwa był przyjazny samorządom terytorialnym*, [w:] Jabłoński Z., Potoczek A. (red.), *Polska ojczyzna czy regionów*, Wydawnictwo Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Toruń, s. 17-31

- Jabłoński Z., Potoczek A., 1996, *Propozycja podziału państwa polskiego na województwa „25”*, Centrum Rozwoju Lokalnego i Regionalnego, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Toruń
- Jabłoński Z., Potoczek A., 1998a, *Warunki konieczne dla pomyślnego przeprowadzenia reformy terytorialnej i administracyjnej kraju*, [w:] Jabłoński Z., Potoczek A. (red.), *Polska ojczyzna czy regionów*, Wydawnictwo Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Toruń, s. 90-101
- Jabłoński Z., Potoczek A., 1998b, *Założenia podziału terytorialnego Polski na 25 województw*, [w:] Jabłoński Z., Potoczek A. (red.), *Polska ojczyzna czy regionów*, Wydawnictwo Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Toruń, s. 43-59
- Jakubowicz E., Ciok S., 2003, *Wybrane problemy układów bipolarnych w sieci osadniczej*, [w:] *Bipolarny rozwój aglomeracji*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 209, s. 59-73
- Jałowicki B., 1991, *Spoleczne i polityczne aspekty terytorialnej organizacji kraju*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 156, s. 35-50
- Jałowicki B., 1997, *Opinia*, [w:] *Reforma administracji publicznej „Państwo sprawne, przyjazne i bezpieczne”. Wybór opinii i ekspertyz*, t. II, Urząd Rady Ministrów, Warszawa, s. 25-34
- Jałowicki B., Szczepański M. S., 2001, *Tożsamość regionalna*, [w:] Gorzelak G., Jałowicki B., Stec M. (red.), *Reforma terytorialnej organizacji kraju: dwa lata doświadczeń*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 91-218
- Jasiński G., 1994, *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku. Kształtowanie się świadomości narodowej*, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 143, Olsztyn
- Jażdżewska I., 2006, *Zmiana położenia środka ciężkości miast i ludności miejskiej w Polsce w XX wieku*, *Przełęcz Geograficzna*, 78, 4, s. 561-574
- Jażdżewska I., 2008, *Przemiany sieci osadniczej w Polsce w świetle metod matematycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
- Jelonek A. (opr.), 1956, *Liczba ludności miast i osiedli w Polsce w latach 1810-1955*, Dokumentacja Geograficzna, 4, Instytut Geografii PAN, Warszawa
- Kaczmarek T., 1999, *Region administracyjny w badaniach geograficznych*, *Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych*, IV, s. 63-74
- Kaczmarek T., 2001, *Reforma terytorialno-administracyjna Polski – porównanie z krajami Unii Europejskiej*, [w:] Czyż T. (red.), *Zróźnicowanie społeczno-gospodarcze w nowym układzie terytorialnym Polski*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 197, s. 131-155
- Kaczmarek T., 2005, *Struktury terytorialno-administracyjne i ich reformy w krajach europejskich*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Kallas M., 1994, *Podział administracyjny państwa w projektach konstytucyjnych (od 1989 r.)*, [w:] Kallas M. (red.), *Województwo w zmienionej strukturze terytorialno-administracyjnej Polski*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa, s. 19-36
- Kamler M. (red.), 2000, *Europa. Regiony i państwa historyczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Karłowicz R., 1973, *Podstawowe problemy wielkich aglomeracji miejskich*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 77-90
- Karłowska-Kamzowa A., 1989, *Przestrzeń historyczna w planowaniu przestrzennym*, [w:] Parteka T. (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142, s. 14-26
- Karski K., 1986, *Głos w dyskusji*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 121-126

- Kickert J. M. (red.), 1997, *Public Management and Administrative Reform in Western Europe*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham
- Kiezuń W., 1996, *Sprawna administracja publiczna*, [w:] Odorczyk J. (red.), *Materiały na seminarium w sprawie podziału administracyjnego Polski (zebrane bądź opracowane przez Zespół Ekspertów PSL)*, Klub Parlamentarny PSL, Wydawnictwo Książkowe „Linia”, Warszawa, s. 19-44
- Kinsky F., 2006, *Federalizm – model ogólnoeuropejski*, WAM, Kraków
- Kołodziejcki J., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 65-75
- Kołodziejcki J., 1991, *Podział terytorialny (administracyjny) kraju jako problem organizacji przestrzennej społeczeństwa, gospodarki i państwa*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 156, s. 7-34
- Kołodziejcki J., 1997, *Opinia o opracowaniu URM pt. „Państwo sprawne, przyjazne, bezpieczne”*, [w:] *Reforma administracji publicznej „Państwo sprawne, przyjazne i bezpieczne”. Wybór opinii i ekspertyz*, t. II, Urząd Rady Ministrów, s. 11-21
- Kołodziejcki J., Stasiak A., 1986, *Koncepcja podziału dwustopniowego – wariant podstawowy*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 35-74
- Komisja dla Usprawnienia Administracji Publicznej przy Prezesie Rady Ministrów*, 1930, [w:] *MSW. Akta: Zmiana granic województw*, Archiwum Akt Nowych, zesp. 290, sygn. 175
- Koncepcja zmian w organizacji terytorialnej Państwa (Wybór materiałów i biuletynów URM)*, 1992, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów
- Konopka M., 1997, *Wartości kulturowe w regionalizacji. Znaki kultury, znaki tożsamości...*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 33-45
- Korcelli P., 1981, *Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski*, [w:] Dziewoński K., Korcelli P. (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego Polski*, Prace Geograficzne, 140, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 189-212
- Korcelli P., 2005, *Pojęcie policentryczności a współczesne przemiany systemów miast*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 219, s. 146-155
- Korcelli P., Kulikowski R., b.d., *Nowy podział terytorialny Polski – aspekt przestrzenny i kompetencje*, maszynopis w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie
- Korcelli P., Potrykowska A., Bodzak D., 1981, *Układ przestrzenny i współzależność ośrodków dojazdów do pracy*, [w:] Dziewoński K., Korcelli P. (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego Polski*, Prace Geograficzne, 140, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 213-233
- Kostarczyk A., 1994, *Województwo jako jednostka ustroju terytorialnego kraju (uwarunkowania historyczno-kulturowe)*, [w:] Kallas M. (red.), *Województwo w zmienionej strukturze terytorialno-administracyjnej Polski*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa, s. 65-70
- Kostarczyk A., 1997a, *Dziedzictwo kulturowe regionów Polski*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 21-25
- Kostarczyk A., 1997b, *Pomorze Wschodnie (Pomorze Gdańskie)*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 55-68
- Kostrowicki J., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 76-82

- Kowalczyk A., 2000, *Reforma podziału terytorialnego Polski w 1999 roku – krytyczna analiza mechanizmu jej wprowadzania*, [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Regionalny wymiar integracji europejskiej, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych*, VIII/ 1, s. 87-100
- Kowalski J., 1966, *Ujęcie przestrzenne reform doby stanisławowskiej*, *Czasopismo Geograficzne*, XXXVII, 4, s. 347-356
- Krahelski J., 1929, *Projekt zmian w podziale administracyjnym ziem wschodnich Rzeczypospolitej*, [w:] *MSW. Akta: Inne sprawy z zakresu podziału terytorialnego*, *Archiwum Akt Nowych*, zesp. 290, sygn. 318
- Kruczała J., 1983, *Ocena podziałów terytorialnych Polski*, [w:] Kukliński A. (red.), *Diagnoza stanu gospodarki przestrzennej Polski. Wstępne wyniki badań*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 123, s. 200-212
- Kuciński K., 1990, *Podstawy teorii regionu ekonomicznego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa
- Kuciński K., 2003, *Ewolucja relacji państwo - region*, [w:] Domański R. (red.), *Nowe kierunki badawcze w regionalistyce. Nowe doświadczenia polityki regionalnej*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 204, s. 39-52
- Kuczer J., 2007, *Świebodzin w okresie panowania habsburskiego (1526-1740)*, [w:] *Dzieje Świebodzina*, Strzyżewski W. (red.), *Świebodzin - Zielona Góra*, s. 61-106
- Kukliński A., 1974, *Perspektywiczne problemy podziału terytorialnego kraju*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 42-51
- Kurek S., 2007, *Przestrzenne zróżnicowanie ludności Polski według ekonomicznych grup wieku w układzie miast i gmin*, *Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych*, IX
- Leszczycki S., 1973, *Głos w dyskusji*, [w:] *Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 79
- Leszczycki S., 1974a, *Podział terytorialny kraju a planowanie przestrzenne*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 42-51
- Leszczycki S., 1974b, *Głos w dyskusji*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 162-166
- Leszczycki S., 1980, *Nad mapą Polski. Geograficzne studium ekonomiczno-planistyczne*, Książka i Wiedza, Warszawa
- Leszczyńska C., 1990, *Województwo w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polskie województwo. Doświadczenia i perspektywy*, Kukliński A., Swianiewicz P. (red.), *Instytut Gospodarki Przestrzennej UW*, Warszawa, s. 39-111
- Lijewski T., 1984, *Odpowiedź na ankietę*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 126, s. 94-101
- Lijewski T., 1994, *Negatywne skutki współczesnych tendencji do koncentracji przestrzennej*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 167, s. 103-106
- Lijewski T., 2002, *Nowy podział administracyjny a dostępność ośrodków administracji*, *Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG*, VIII, Warszawa - Rzeszów, s. 5-14
- Liszewski S., 1991, *Podział administracyjny kraju. Założenia i kryteria*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 156, s. 63-77
- Liszewski S., 1994, *O hipotezach przekształceń systemu osadniczego w Polsce w warunkach transformacji*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 167

- Łysoń P., 1998, *Projekt kształtu terytorialnego 13 dużych województw-regionów*, Samorząd Terytorialny, 1, s. 48-63
- Maćkiewicz A., Ratajczak W., 1996, *Wyznaczanie rozmytych granic regionalnych*, [w:] *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Czyż T. (red.), Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Maik W., 1968, *Niektóre problemy badań nad układami osadniczymi*, *Czasopismo Geograficzne*, XXXIX, 2, s. 157-172
- Maik W., 1976, *Założenia i zastosowanie koncepcji zespołów osadniczych*, *Przegląd Geograficzny*, XLVIII, 2, s. 235-252
- Maik W., 1988, *Rozwój teorii regionalnych i lokalnych układów osadnictwa*, Seria Geografia, 37, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Maik W., 1997, *Podstawy geografii miast*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
- Malisz B., 1973, *Głos w dyskusji*, [w:] *Aglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 79, s. 159-162
- Malisz B., 1974, *W sprawie koncepcji podziału terytorialnego kraju*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 20-31
- Markowski T., Marszał T., 2002, *Polycentric Metropolitan Regions – New Concepts and Experiences*, *Studia Regionalia KPZK PAN*, 11, Warszawa
- Matykowski R., 1996, *Rola świadomości regionalnej w kształtowaniu granic regionu poznańskiego*, [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań
- Memoriał w sprawie utworzenia Województwa Mazowieckiego z siedzibą w Płocku*, 1930, [w:] *MSW. Akta: Zmiana granic województw*, *Archiwum Akt Nowych*, zesp. 290, sygn. 175
- Michalski W. (red.), 1997, *Potencjał gospodarczo-społeczny i wyposażenie miast makroregionu środkowego a ich miejsce w sieci osadniczej*, *Studia Regionalne*, 5, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Łódź
- Mielcarek A. J., 2008, *Podziały terytorialno-administracyjne II Rzeczypospolitej w zakresie administracji zespolonej*, Neriton, Warszawa
- Milewska M. I. (red.), 1994, *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Miszczuk A., 2003, *Regionalizacja administracyjna III Rzeczypospolitej. Koncepcje teoretyczne a rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- MSW. Akta: Zmiana granic województw*, 1928-1930, *Archiwum Akt Nowych*, zesp. 290, sygn. 175
- Nekanda-Trepka J., 1997, *Pomorze Zachodnie*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 45-54
- Nelicki A., 2001, *Kształtowanie się struktur administracji powiatowej i wojewódzkiej*, [w:] Gorzelak G., Jałowiecki B., Stec M. (red.), *Reforma terytorialnej organizacji kraju: dwa lata doświadczeń*, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s. 51-72
- Ogólne założenia reformy ustrojowej państwa*, 1998, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa
- Opalło M., 1974, *Głos w dyskusji*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 83, s. 60-61
- Opinie co do organizacji kraju galicyjskiego*, 1809, [w:] *Rada Stanu Księstwa Warszawskiego*, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, zesp. 1033, sygn. 85
- Ostaszewska A., 1994, *Protokół z posiedzenia Państwowej Rady Gospodarki Przestrzennej w dniu 19 stycznia 1994 r.*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 167, s. 107-112

- Pańko W., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 102-113
- Parysek J., Kotus J., 1995, *Development Patterns of Polish Towns in the Year 1950-1990*, [w:] Korcelli P. (red.), *Urban Systems and Regional Change*, Geographia Polonica, 66, Instytut Geografii i Zagospodarowania Przestrzennego PAN, Warszawa
- Peteri G. (red.), 2002, *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*, Open Society Institute, Budapeszt
- Piotrowski D., 2004, *Rozwój peryferyjnego ośrodka o znaczeniu regionalnym a zmiany struktur funkcjonalno-przestrzennych na przykładzie Suwałk*, Wyższa Szkoła Rozwoju Lokalnego, Żyrardów
- Piskorski J. M., 1999, *Pomorze Zachodnie poprzez wieki*, Zamek Książąt Pomorskich, Szczecin
- Piskozub A., 1987a, *Aktualność przestrzenno-komunikacyjnych założeń rozwoju Centralnego Okręgu Przemysłowego*, Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomiki Transportu UG, 16, Gdańsk, s. 24-41
- Piskozub A., 1987b, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Piskozub A., 1989, *Podstawy metodologiczne nowego podziału makroregionalnego i jego rola w kształtowaniu środowiska kulturowego Polski Ludowej*, [w:] Parteka T. (red.), *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym (materiały dyskusyjne)*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 142
- Płoskonka J., 2001, *Reforma administracji publicznej*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa
- Potrykowska A., 1991, *Przestrzenne oddziaływanie ośrodków województw w świetle dojazdów do pracy*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 156, s. 79-87
- Projekt zmian podziału na województwa prof. Stan. Srokowskiego*, 1948, Archiwum Akt Nowych, zesp. 312, sygn. 728
- Pruskie podziały administracyjne ziem polskich 1815/20-1922 r.*, b.d., [w:] Główny Urząd Planowania Przestrzennego. *Studium Planu Krajowego*, Archiwum Akt Nowych, zespół 312, sygn. 729
- Pyszkowski A., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 125-134
- Regulski J., 1984, Odpowiedź na ankietę, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 135-143
- Rochmińska A., 2001, *Region, regionalizm, regionalizacja a podział administracyjny - zróżnicowanie definicyjne*, [w:] Jewtuchowicz A. (red.), *Strategiczne problemy rozwoju regionów w procesie integracji europejskiej*, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 37-47
- Rościszewski M., 1997, *Organizacja dwustopniowego podziału terytorialnego kraju w aspekcie geopolitycznym*, [w:] *Opinie i materiały zespołu ekspertów dotyczące administracyjnego (terytorialnego) podziału kraju*, Stasiak A., Miros K. (red.), Zespół Ekspertów przy Marszałku Senatu RP Adamie Struziku, Warszawa, s. 57-72
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 29 V 1946 w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziem Odzyskanych (Dz. U. 28, poz. 177)
- Runge A., 2007, *Miejska sieć osadnicza Polski na tle krajów środkowoeuropejskich*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, IX
- Rydzewski T., 2001, *Dostępność topologiczna na przykładzie sieci kolejowej województwa zachodniopomorskiego w 1999 roku*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Rogacki H. (red.), Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 159-168

- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-geograficznej Polski*, Prace Geograficzne, 128, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa
- Rykiel Z., 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych*; Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław
- Rykiel Z., 1999, *Regionalizm ekonomiczny a regionalizacja szans rozwojowych w Polsce*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, IV, s. 227-246
- Rykiel Z., 2001, *Główne nurty filozoficzne, teoretyczne i metodologiczne w teorii regionu społeczno-ekonomicznego*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Rogacki H. (red.), Bogucki – Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 49-60
- Rzempołuch A., 1997, *Warmia i Mazury*, [w:] *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Wysocka E., Konopka M. (red.), Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów, s. 69-86
- Salmonowicz S., 1998, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Książka i Wiedza, Warszawa
- Salwa T., 1986, *Głos w dyskusji*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 137-141
- Samsonowicz H., 1993, *Pewniki i wątpliwości restrukturyzacji historycznych podziałów administracyjnych*, [w:] Adamczewska-Wejchert H. (red.), *Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej organizacji przestrzennej państwa*, Seminarium Komitetu Urbanistyki i Architektury PAN, Kielce, s. 7-8
- Siemiński J., 1973, *Głos w dyskusji*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 170-180
- Śługocki J., 1997, *Pozycja prawnoustrojowa regionu. Dylematy regionalizacji w Polsce*, Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 115, Olsztyn
- Ślodziak J. (red.), 2002, *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, Uniwersytet Opolski, Opole
- Stasiak A., 1973, *Głos w dyskusji*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 126-127
- Stasiak A., 1984a, *Geneza i cele ekspertyzy PAN pt. „Ocena obecnego podziału administracyjnego Polski oraz wpływających na jej tle wniosków”*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 8-17
- Stasiak A., 1984b, *Omówienie wyników ankiety na temat ewentualnych zmian w podziale administracyjnym kraju*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 24-40
- Stasiak A., 1994, *Wstępna koncepcja głównych węzłów osadniczych Polski*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 167, s. 29-46
- Stasiak A., 1997, *Przestrzenne aspekty podziału administracyjnego kraju*, [w:] *Opinie i materiały zespołu ekspertów dotyczące administracyjnego (terytorialnego) podziału kraju*, Stasiak A., Miros K. (red.), Zespół Ekspertów przy Marszałku Senatu RP Adamie Struziku, Warszawa, s. 1-26
- Stasiak A., Potrykowski M., 1986, *Korekta obecnego podziału administracyjnego Polski. Wersja minimum*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 10-34
- Stawasz D., 2000, *Współczesne uwarunkowania rozwoju polskich regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
- Stawicki H., Pająk J., 1993, *Ziemia Sandomierska – przykład regionu historycznego – propozycje i próby przekształceń*, [w:] Adamczewska-Wejchert H. (red.), *Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej organizacji przestrzennej państwa*, Seminarium Komitetu Urbanistyki i Architektury PAN, Kielce, s. 23-33
- Stelmachowski A., 1984, *Odpowiedź na ankietę*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 144-150

- Swianiewicz P., 1990, *Region w perspektywie europejskiej*, [w:] *Polskie województwo. Doświadczenia i perspektywy*, Kukliński A., Swianiewicz P. (red.), Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Warszawa, s. 151-167
- Synteza kulturowych wartości przestrzeni państwa polskiego. 2. Struktura terytorialna*, 1991, Regionalny Ośrodek Studiów i Odnowy Środowiska Kulturowego, Gdańsk
- Szafrańska E., 2004, *Bariery kształtowania się tożsamości regionalnej w regionie łódzkim w świetle badań ankietowych przeprowadzonych wśród lokalnych władz samorządowych*, [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Regionalny wymiar integracji europejskiej*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, VIII, 2, s. 167-180
- Szczepkowski J., 1991, *Projekt podziału administracyjnego Polski*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 156, s. 117-132
- Szlachta J., 1992, *Regionalizacja w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej*, [w:] Niewiadomski Z. (red.), *Regionalizacja w Polsce w świetle doświadczeń zachodnioeuropejskich*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 160, s. 15-20
- Szlachta J. (red.), 1996, *Kształtowanie rozwoju regionalnego i osadniczego w warunkach transformacji systemowej*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 173
- Szymańska D., 1998, *Mezoregiony wojewódzkie – rozwiązanie dla Polski*, [w:] Jabłoński Z., Potoczek A. (red.), *Polska ojczyzn czy regionów*, Wydawnictwo Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Toruń, s. 32-42
- Śleszyński P., 2002, *Struktura i rozmieszczenie ośrodków zarządzania w polskiej gospodarce w 2000 r.*, *Przegląd Geograficzny*, 71, 2, s. 199-228
- Tarkowski M., 2004, *Poziom i dynamika wewnątrzwojewódzkich zróżnicowań rozwoju w układzie centroperyferie w Polsce w latach 1994-2002*, [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Regionalny wymiar integracji europejskiej*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, VIII, 1, s. 181-188
- Toczewski A., 2004, *Paradygmaty tożsamości lubuskiej*, [w:] Toczewski A. (red.), *Ziemia Lubuska. Studia nad tożsamością regionu*, Muzeum Ziemi Lubuskiej, Zielona Góra, s. 23-38
- Trzebiński W. (opr.), 1955, *Niemieckie podziały administracyjne ziem polskich w okresie 1810-1945 r. (Zarys historyczny)*, Dokumentacja Geograficzna, 9, Instytut Geografii PAN, Warszawa
- Trzebiński W. (opr., tekst), Borkiewicz A. (mapy), 1956, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815-1918*, Dokumentacja Geograficzna, 4, Instytut Geografii PAN, Warszawa
- Tucholska A., 1999, *Proces ustawodawczy reformy terytorialnej organizacji kraju*, [w:] *Decentralizacja terytorialnej organizacji kraju: założenia, przygotowanie, ustawodawstwo*, Gorzelak G. (red.), Raporty CASE, 21, Warszawa
- Ułaszyn H., 1950, *Znaczenie nazw Wielkopolska i Małopolska*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź
- Wagener F., 1969, *Neubau der Verwaltung. Gliederung der öffentlichen Aufgaben und ihrer Träger nach Effektivität und Integrationswert*, Duncker & Humblot, Berlin
- Weltrowska-Jęch J., 2007, *Regionalne zróżnicowanie poziomu rozwoju bankowości w Polsce*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, IX
- Wendt J., 2000, *Terytorializacja władzy barierą rozwoju regionalnego*, Przekształcenia Regionalnych Struktur Funkcjonalno-Przestrzennych, V, s. 437-447
- Wendt J., 2001, *Geografia władzy w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk
- Węclawowicz G., 1981, *Próba teorii struktury wewnętrznej miast Polski. Studium z ekologii czynnikowej*, [w:] Dziewoński K., Korcelli P. (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego Polski*, Prace Geograficzne, 140, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, s. 234-267
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, 1967, t. 9, PWN, Warszawa

- Witkowski W., 2007, *Historia administracji w Polsce: 1764-1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Wojtkowiak S., 2000, *Państwowe, administracyjne, wojskowe i wyznaniowe podziały terytorialne na ziemiach polskich (zarys dziejów)*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Łodzi, Łódź
- Wróbel A. (opr.), 1956, *Kryteria i metody delimitacji regionów gospodarczych*, Dokumentacja Geograficzna, 3, Instytut Geografii PAN, Warszawa
- Wróbel A., 1974, *Perspektywy reformy podziału administracyjnego Polski*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 83, s. 67-77
- Wróbel A., 1984, *Odpowiedź na ankietę*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Poglądy i opinie*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 126, s. 164-166
- Wróbel A. z zespołem, 1986, *Wnioski w sprawie przyszłego podziału administracyjnego Polski*, [w:] Stasiak A. (red.), *Podział administracyjny kraju. Studia, materiały, dyskusja*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 128, s. 75-109
- Wrzesiński W. (red.), 2006, *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław
- Wysocka E., 1994, *Nowy podział terytorialny Polski*, [w:] Kallas M. (red.), *Województwo w zmienionej strukturze terytorialno-administracyjnej Polski*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa
- Wysocka E., 1998, *Nowa regionalizacja kraju – próba oceny*, Samorząd Terytorialny, 12, s. 3-17
- Wysocka E., Konopka M. (red.), 1997, *Polskie regiony. Podstawy kulturowe regionalizacji Polski*, Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury, Ciechanów
- Wysocka E., Koziński J., 1994, *Administracja rządowa w przestrzennym kształtowaniu kraju i regionów*, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej, Warszawa
- Wysocka E., Kosiński J., 2000, *Strategia rozwoju regionalnego i lokalnego po reformie administracyjnej państwa*, Difin, Warszawa
- Zaborowski Ł., 2009, *Podział terytorialny Rzeczypospolitej – spojrzenie krytyczne*, Prace Geograficzne, 121, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 263-275
- Zagożdżon A., 1964, *Problematyka zespołów osadniczych*, Czasopismo Geograficzne, XXXV, 3-4, s. 387-398
- Zarzycki J., 1973, *W sprawie podstawowych pojęć dotyczących aglomeracji miejskich w Polsce*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 79, s. 53-66
- Zawadzki S. M., 1974, *Głos w dyskusji*, [w:] *Problematyka podziału terytorialnego kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 83, s. 136-138
- Zawadzki S. M., 1990, *Koncepcje planowania przestrzennego i polityki regionalnej w II Rzeczypospolitej*, [w:] Kukliński A., Swianiewicz P. (red.), *Polskie województwo. Doświadczenia i perspektywy*, Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Warszawa, s. 115-145
- Zawadzki S., 1993, *Historyczne, polityczne i społeczno-ekonomiczne przesłanki zmian w organizacji terytorialnej Polski w latach 1944/45-1992*, [w:] Adamczewska-Wejchert H. (red.), *Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej organizacji przestrzennej państwa*, Seminarium Komitetu Urbanistyki i Architektury PAN, Kielce, s. 9-13
- Ziobrowski Z., Trafas K., Węclawowicz T., Komeda J., 1991, *Koncepcja podziału terytorialnego kraju*, [w:] Kołodziejcki J. (red.), *Koncepcje regionalnej organizacji kraju*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 156, s. 89-116
- Zioło Z., 1992, *Głos w dyskusji*, [w:] Niewiadomski Z. (red.), *Regionalizacja w Polsce w świetle doświadczeń zachodnioeuropejskich*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 160, s. 73-78

SPIS RYCIN

1. Gęstość zaludnienia a powierzchnia województw (2006)	57
2. Badanie zwartości terytorialnej województw	60
3. Porównanie zwartości terytorialnej kraju i województw	61
4. Miasta 100-300 tysięcy mieszkańców według ludności (2008) i wskaźnika odosobnienia	65
5. Konurbacja śląsko-dąbrowska i aglomeracja Bielska-Białej a przebieg granic województw	78
6. Aglomeracja staropolska i zespół miast Sandomierz - Tarnobrzeg a przebieg granic województw ..	79
7. Województwo wielkopolskie a Wielkopolska pierwotna (województwa gnieźnieńskie, kaliskie i poznańskie do roku 1772)	85
8. Województwo małopolskie a Małopolska	88
9. Województwo pomorskie a Pomorze	91
10. Województwo kujawsko-pomorskie a Kujawy z Ziemią Dobrzyńską, Pomorze i województwo chełmińskie	93
11. Województwo mazowieckie a Mazowsze	96
12. Województwo podlaskie obecnie a województwo podlaskie w I Rzeczypospolitej	99
13. Województwo warmińsko-mazurskie a Mazury i Warmia	102
14. Województwo śląskie a Śląsk (rejencje legnicka, opolska i wrocławska oraz województwo śląskie do roku 1939)	105
15. Województwo dolnośląskie a Dolny Śląsk (rejencje legnicka i wrocławska do roku 1939)	108
16. Województwo lubuskie a Ziemia Lubuska (Ziemia Torzymska)	111
17. Województwo zachodniopomorskie a Pomorze Zachodnie (prowincja Pomorze do roku 1914)	113
18. Województwo lubelskie	115
19. Województwo łódzkie	117
20. Województwo opolskie	119
21. Województwo podkarpackie	120
22. Województwo świętokrzyskie	122
23. Podział terytorialny w wariancie 23 województw mniejszych	154
24. Podział terytorialny w wariancie województw dużych	160
25. Porównanie wielkości województw – warianty województw mniejszych (23) i dużych a obecny podział terytorialny	162

SPIS TABEL

1. Liczba województw w koncepcjach podziału terytorialnego trójsczeblowego sprzed roku 1999 ...	54
2. Powierzchnia województw obecnych i największych sprzed ostatniej reformy	55
3. Liczba mieszkańców województw obecnych (2006) i najludniejszych sprzed ostatniej reformy (1997)	56
4. Liczba powiatów w województwach	58
5. Zwartość terytoriów kraju i województw	59
6. Miasta powyżej 100 tysięcy mieszkańców w Polsce (2008)	62
7. Odległości z miast 100-300 tysięcy mieszkańców do trzech najbliższych obiektów ograniczających zaplecze terytorialne (km)	64
8. Okresy pełnienia roli siedziby władz jednostki terytorialnej szczebla regionalnego w latach 1807-1999 przez miasta powyżej 100 tysięcy mieszkańców (2008) w dzisiejszych granicach Rzeczypospolitej	67
9. Struktury osadnicze województw – porównanie wielkości czterech największych miast (2008)	70
10. Nowe województwa jako powstające w drodze łączenia dawnych województw – rozbieżności	73
11. Miasta powyżej 90 tysięcy mieszkańców leżące mniej niż 30 km od granicy województwa	77
12. Miasta 40-90 tysięcy mieszkańców leżące mniej niż 20 km od granicy województwa	77
13. Przynależność ośrodków powiatów województwa wielkopolskiego oraz powiatów ościennych do Wielkopolski i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Poznaniu	86
14. Przynależność ośrodków powiatów województwa małopolskiego oraz powiatów ościennych do Małopolski i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Krakowie	89
15. Przynależność ośrodków powiatów województwa pomorskiego oraz powiatów ościennych do Pomorza Gdańskiego, województwa pomorskiego w II Rzeczypospolitej i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Gdańsku	92
16. Przynależność ośrodków powiatów województwa kujawsko-pomorskiego oraz powiatów ościennych do Kujaw z Ziemią Dobrzyńską i Pomorza Gdańskiego z województwem chełmińskim oraz jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Bydgoszczy lub Toruniu	94
17. Przynależność ośrodków powiatów województwa mazowieckiego oraz powiatów ościennych do Mazowsza i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Warszawie	97
18. Przynależność ośrodków powiatów województwa podlaskiego oraz powiatów ościennych do Podlasia i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Białymstoku	100
19. Przynależność ośrodków powiatów województwa warmińsko-mazurskiego oraz powiatów ościennych do Mazur, Prus Książęcych, Prus Wschodnich i Warmii oraz jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Olsztynie	102
20. Przynależność ośrodków powiatów województwa śląskiego oraz powiatów ościennych do Śląska i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Katowicach	106
21. Przynależność ośrodków powiatów województwa dolnośląskiego oraz powiatów ościennych do Dolnego Śląska i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą we Wrocławiu	109
22. Przynależność ośrodków powiatów województwa lubuskiego oraz powiatów ościennych do Ziemi Lubuskiej i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim lub Zielonej Górze	111

23. Przynależność ośrodków powiatów województwa zachodniopomorskiego oraz powiatów ościennych do Pomorza Zachodniego i jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Szczecinie	114
24. Przynależność ośrodków powiatów województwa lubelskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Lublinie	116
25. Przynależność ośrodków powiatów województwa łódzkiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Łodzi	118
26. Przynależność ośrodków powiatów województwa opolskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Opolu	119
27. Przynależność ośrodków powiatów województwa podkarpackiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Rzeszowie	121
28. Przynależność ośrodków powiatów województwa świętokrzyskiego oraz powiatów ościennych do jednostek terytorialnych szczebla regionalnego z siedzibą w Kielcach	122
29. Nazwy historyczne a granice województw w świetle zasad zupełności i jednorodności	123
30. Najbliższe historyczne pierwowzory województw	125
31. Zespoły miast	135
32. Ośrodki węzłowe – miasta i zespoły miast – powyżej 50 tysięcy mieszkańców według wielkości (2008)	136
33. Przyporządkowanie powiatów do rdzeni okręgów	141
34. Okręgi – jednostki składowe do budowy regionów	143
35. Dopuszczalne przyporządkowania okręgów do rdzeni regionów	146
36. Regiony i okręgi nieprzyporządkowane do regionów – jednostki składowe do budowy województw	147
37. Dopuszczalne przyporządkowania jednostek składowych do rdzeni województw mniejszych	149
38. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw mniejszych – możliwości powiększenia małych regionów	150
39. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw mniejszych – po powiększeniu najmniejszych regionów	151
40. Rozstrzygające przyporządkowanie jednostek składowych do rdzeni województw mniejszych	152
41. Podział terytorialny w wariantcie 23 województw mniejszych	153
42. Podział terytorialny w wariantcie 22 województw mniejszych – alternatywa z niepodzieloną konurbacją śląsko-dąbrowską	153
43. Dopuszczalne przyporządkowania jednostek składowych do rdzeni województw dużych	156
44. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw dużych – możliwości powiększenia małych regionów rdzeniowych	157
45. Poszukiwanie jednostki krytycznej dla wariantu województw dużych – po powiększeniu najmniejszych regionów	158
46. Rozstrzygające przyporządkowanie jednostek składowych do rdzeni województw dużych	159
47. Podział terytorialny w wariantcie województw dużych	159
48. Porównanie wielkości województw – warianty województw mniejszych (23 i 22) i dużych a obecny podział terytorialny	161